

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA

XXV/2025

číslo 1

Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách
History in Motion – Motion in History

Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA

Medzinárodný vedecký časopis | Internationa scientific journal

ISSN 2729-8760

KNIŽNICE A DATABÁZY | LIBRARIES AND DATABASES: ERIH PLUS

REDAKČNÁ RADA | EDITORIAL BOARD

Conf. dr. Adinel C. Dincă

Romanian Academy of sciences, Cluj-Napoca, RO

Prof. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D.

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra, SK

Doc. Mgr. Michal Franko, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Pavol Jakubčín, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Péter Kovács, DSc.

Péter Pázmány Catholic University, Budapest, HUN

Mons. HELic. Jozef Krištof

Segreteria di Stato, Citta del Vaticano, VA

Prof. Dr. Andreas Külzer

Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, AT

Doc. Mgr. Peter Labanc, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Ergün Lafli

Dokuz Eylül university, Izmir, TUR

Prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD. (šéfredaktorka)

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Mgr. Miloš Marek, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Doc. Mgr. Lucia Nováková, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. (šéfredaktor)

Trnavská univerzita v Trnave, SK

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri

Pontificio Istituto Orientale, Roma, IT

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Slavistický ústav SAV, SK

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2025

Each study underwent a blind peer review process.

© Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2025

© Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava University, 2025

DOI: 10.31262/2729-8760/2025/XXV/1

OBSAH | CONTENTS

ŠTÚDIE | ARTICLES

- DEJINY SKÚMANIA STREDOVEKÝCH KAPITÚL SO ZVLÁŠTNYM
ZRETEĽOM NA UHORSKÉ A SLOVENSKÉ POMERY
PETER LABANC 5

- KONCEPT POTRESTANIA A OMILOSTENIA NEVERY
NA PRÍKLADE DONÁCIÍ KAROLA RÓBERTA
ALENA MACKOVÁ 27

- POZNÁMKY K OBRANNEJ ÚLOHE KLÁŠTORA MINORITOV
V LEVOČI NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU
HENRIETA ŽAŽOVÁ 55

- EUGENIC IDEAS OF THE ROMANIAN POLITICAL ELITE
IN THE INTERWAR PERIOD
ATTILA VARGA 83

RECENZIE | REVIEWS

- Ján Golian, Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkev-
ných matrik a možnosti interpretácií (Alena Macková) 95
Marek Vařeka, Kníže Karel I. z Lichtenštejna 1569 - 1627.
Finance – majetek – politika (Miroslav Kotrha) 98
Výstava „Architekt Dedeček“ (Izabela Vydrnáková) 103

- SPRÁVY | BRIEF NOTICES 107

DEJINY SKÚMANIA STREDOVEKÝCH KAPITÚL SO ZVLÁŠTNÝM ZRETEĽOM NA UHORSKÉ A SLOVENSKÉ POMERY

PETER LABANC

HISTORY OF THE STUDY OF MEDIEVAL CHAPTERS WITH SPECIAL REFERENCE TO THE HUNGARIAN AND SLOVAK CONTEXT: Medieval chapters were significant ecclesiastical institutions and have been a focal point of historical research for centuries. This article provides a concise overview of the development of historical studies on chapters, beginning with a European perspective and extending up to the early 20th century. The special focus is on Polish historiography, which has successfully adopted and evolved dynamically the German style of research on medieval chapters, as epitomized by the school of L. Santifaller. In the 20th century, Polish scholars produced numerous notable monographs, including comprehensive syntheses and detailed studies of individual chapters. The core of this study, however, centres on the historiography of chapters in the Kingdom of Hungary. Research in this area began in the late 19th century with the publication of early archontologies and biographies of chapter members. Although Hungarian historiography experienced a significant decline following the dissolution of the Austro-Hungarian Empire – a period of stagnation lasting until the 1980s – it has since witnessed a revival. Recent years have seen a surge in research, particularly in the production of archontological works, extending even to chapters outside contemporary Hungarian borders. Slovak historiography, by contrast, largely neglected the study of chapters for much of the 20th century, hindered by ideological barriers and a focus on other topics. However, the post-2000 period has witnessed a gradual shift, marked by increased scholarly interest in this area. Despite this progress, comprehensive studies of the Bratislava, Nitra, and Spiš chapters and their members remain a significant lacuna in Slovak historiography.

KEYWORDS: Middle Age, Medieval Chapters, East-Central Europe, Historiography, Kingdom of Hungary, Slovakia

V posledných rokoch môžeme pozorovať výrazný nárast záujmu o výskum cirkevnej inštitúcie kapituly, ktorú môžeme zjednodušene definovať ako zbor klerikov pri katedrále alebo významnejšom kostole.¹ Práve táto skutočnosť – rozširujúci sa výskum – ponúka príležitosť nahliadnuť do dejín výskumu stredovekých kapitúl, výskumných trendov a metodológie s istými náznakmi na ďalšie potenciálne smerovanie.

1 Všeobecne k vývoju kapitúl a ich definovaniu LABANC, Peter. Vývoj inštitúcie kapituly v stredovekej cirkvi s prihliadnutím na územie Uhorska a Slovenska. In *Historia Ecclesiastica*, roč. XIII, č. 1, 2022, s. 22 – 42.

Stručný náčrt vývoja európskeho výskumu kapitúl od počiatkov do 20. storočia

Téma kapituly a jej členov je prítomná v historiografii prakticky od začiatku 17. storočia, keď v roku 1614 G. Helwich publikoval svoj katalóg členov katedrálnej kapituly v Mainzi.² Ďalšie práce nenechali na seba čakať a v priebehu 17. a najmä v 18. storočí začala predovšetkým nemecká historiografia produkovať diela podobného charakteru.³ Tieto katalógové práce neskôr dodali impulzy nielen pre obdobné spracovanie kapitúl v mimonemeckom priestore, ale v neskoršom období na nich mohli stavať aj metodicky inak orientované výskumy.

V priebehu 18. storočia sa kapituly stali predmetom výskumu aj pre historikov kánonického práva (medzi najstaršie patria rozpravy F. A. Duerra alebo J. E. v. Sartoriho,⁴ z neskoršieho obdobia možno spomenúť D. Bouixa).⁵ Slabinou týchto prác z pohľadu historika je fakt, že historické pramene sú v nich používané iba na vysvetlenie aktuálnej situácie a nie na rekonštrukciu historických procesov. História v nich slúžila ako pomocná veda teológie a práva.⁶ Tento pohľad sa postupne menil v priebehu 19. storočia, keď sa viacerí autori začali podrobnejšie venovať jednotlivým kapitulám, z čoho nakoniec vyplynul menej systematický prístup a snaha postihnúť špecifický vývoj jednotlivých kapitúl (napr. A. Brackmann).⁷ Na začiatku 20. storočia pred 1. svetovou vojnou vzniklo v týchto intenciách veľké množstvo prác. v nastúpenom trende pokračoval výskum nemeckých historikov aj po istom útlme počas a po Veľkej vojne.⁸

Paralelne so skupinou prác skúmajúcich kapituly ako inštitúcie sa presadila aj nová metóda výskumu prostredníctvom prosopografie. A. Schulte a jeho nasledovníci mohli stavať na katalógových prácach 17. a 18. storočia (Helwich, Ioannis a ďalší), ktoré dopĺňali vlastným podrobným výskumom. Za všetkých môžeme spomenúť prácu W. Kiskyho (žiaka A. Schulteho), ktorý sa zameriaval na katedrálne kapituly duchovných kurfirstov (Kolín nad Rýnom, Mainz, Trier). v prvej časti (15 strán) analyzuje postavenie samotných duchovných kurfirstov. Po nej nasledujú pasáže o štatútoch a ďalších prameňoch týkajúcich sa vnútornej štruktúry katedrálnych kapitúl, o obsadzovaní kanonikátov,

2 HELWICH, Georgius. *Nobilitas Ecclesiae Mogvntiae*. Mogvntiae : Typis Balthasaris Lippii, 1614. Neskôr svoj zoznam sám doplnil (tlač 1623).

3 Napr. v roku 1722 vydal G. Ch. Ioannis dielo G. Helwicha a pridal k nemu aj doplnky a opravy. IOANNIS, Georgius Christianus (ed.). *Rervm Mogvntiacarum II*. Francofvrtvm ad Moenvm : Ioannes Maximilianvm a Sande, 1722, s. 205 – 256, 881 – 930.

4 RADZIMIŃSKI, Andrzej. Od katalogu duchownych do komputerowej "kolektywnej biografii" : uwagi o dawnych i współczesnych kierunkach i tendencjach w badaniach średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych w historiografii niemieckiej. In *Roczniki Historyczne*, roč. 60, 1994, s. 174.

5 BOUIX, Dominique. *Tractatus de capitulis*. Parisiis : Apud Perisse Fratres Catholicos Bibliopolas, 1862.

6 RADZIMIŃSKI, Od katalogu duchownych, s. 174.

7 BRACKMANN, Albert. *Urkundliche Geschichte des Halberstädter Domkapitels im Mittelalter. Ein Beitrag zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der deutschen Domkapitel*. Wernigerode: B. Angerstein, 1898.

8 RADZIMIŃSKI, Od katalogu duchownych, s. 175 – 176.

pastroračných prebendách a vzdelanosti kanonikov. Samostatnú pozornosť venuje členom kapitúl, ktorí sa stali biskupmi a prvú časť uzatvára podkapitola o ukončení pôsobenia klerikov v kapitule. Zvyšok monografie (170 strán) tvoria katalógy členov kapitúl so štatistickými analýzami.⁹

Za prelomové dielo vo výskume kapitúl je považovaná práca L. Santifallera o personálnom obsadení Brixenskej kolegiátnej kapituly,¹⁰ ktorú uznanlivo prijal aj A. Brackmann.¹¹ Novátorstvo študenta viedenského profesora O. Redlicha bolo v prepojení organizačno-právnej metódy výskumu kapitúl (A. Brackmann) s prosopografickou analýzou (A. Schulte).¹² Metodický postup L. Santifallera nasledovalo viacero historikov a v týchto intenciách boli spracované viaceré kapituly v nemeckom i stredoeurópskom priestore (napr. Viedeň alebo Vroclav).¹³ Druhá polovica 20. storočia pokračovala v nastúpenom trende a postupne vznikali ďalšie a ďalšie práce analyzujúce nielen inštitucionálne dejiny kapitúl, ich vnútorný vývoj, organizáciu a vzťahy s okolitým prostredím, ako aj interakcie jej jednotlivých členov navonok i vnútri ich spoločenstva a rovnako tak ich život pred a po pôsobení v konkrétnej kapitule. Technický pokrok sa prejavil aj v tejto oblasti výskumu a približne od osemdesiatych rokov 20. storočia sa začali využívať pri takto orientovanom výskume digitálne technológie.¹⁴ Dá sa však povedať, že dátové sety usporiadané vo vhodnom type databázy síce nepriniesli metodologicky prevratne nové prístupy vo výskume kapitúl, dokázali však zrýchliť a zefektívniť výskum a umožnil postrehnúť procesy, ku ktorým by sa historik klasickou metódou dopracoval len veľmi zdĺhavým a monotónnym triedením dát.

Zo skratkovitého prehľadu vývoja výskumu kapitúl (najmä v nemeckom priestore) vyplýva, že téma kapituly je v historiografii fakticky prítomná niekoľko storočí (od začiatku 17. storočia), pričom jej najdynamickejší rozvoj začal koncom 19. storočia a dá sa konštatovať, že s menšími prestávkami trvá dodnes, samozrejme s prepracovanejšou metodológiou a technikami historickej práce.¹⁵

9 KISKY, Wilhelm. *Die Domkapitel der geistlichen Kurfürsten in ihrer persönlichen Zusammensetzung im vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert*. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1906.

10 SANTIFALLER, Leo. *Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter I–II*. Innsbruck: Universitäts-Verlag Wagner, 1924.

11 BRACKMANN, Albert. Recenzia: Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter von Leo Santifaller. In *Historische Zeitschrift*, roč. 135, č. 3, 1927, s. 496 – 498.

12 RADZIMINSKI, Od katalogu duchownych, s. 178 – 179.

13 Viedeň: GÖHLER, Hermann. *Das Wiener Kollegiat-, nachmals Domkapitel zu Sankt Stephan in Wien 1365–1554*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag, 2015. (dizertačná práca H. Göhlera pochádza z roku 1932); Vroclav: SAMULSKI, Robert. *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341)*. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1940; SCHINDLER, Gerhard. *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau: Frankes Verlag und Druckerei, 1938.

14 RADZIMINSKI, Od katalogu duchownych, s. 182 – 184.

15 Množstvo prác venovaných kapitulám v globálnom meradle je tak veľké, že nie je možné na tak malom priestore priniesť ani výpočet tých fundamentálnych. To je dôvodom okliešteného rozsahu tejto podkapitoly.

Výskum kapitúl v českej a poľskej historiografii

Samostatnú pozornosť si z nášho pohľadu zasluhujú susedné historiografie – česká a poľská. Pod týmito pojмами sa však neskrýva výlučne česko-, resp. poľskojazyčná, ale toto označenie má v tomto prípade územný rozmer z pohľadu dnešného geografického usporiadania. Hoci z historického hľadiska ide o ľahko skritizovateľný postup, toto členenie má zjednodušujúcu funkciu prehľadu vývoja vo výskume kapitúl v bezprostrednom susedstve dnešného Slovenska.

Počiatky záujmu poľských autorov o kapituly siahajú do polovice 19. storočia, keď vznikol prvý súpis členov Krakovskej katedrálnej kapituly z pera L. Łętowskeho.¹⁶ Zakrátko ho nasledovalo podobné dielo J. Korytkowskeho zamerané na metropolitnú kapitolu v Gniezne. Celkovo malo rozsah štyroch zväzkov, pričom prvý z nich s rozsahom približne 800 strán obsahuje viac ako 500 stranový úvod týkajúci sa dejín kapituly, jej vnútornej štruktúry, majetkových pomerov, privilégií a oblastí pôsobenia. J. Korytkowski uzatvoril tento text kapitolou o cirkevnom a politickom význame Hniezdnenskej metropolitnej kapituly. Zvyšok prvého zväzku a zvyšné tri zväzky (dohrmoody viac ako 2000 strán) tvoria medailóny jednotlivých členov kapituly v abecednom poradí.¹⁷ Forma týchto prác je plne v duchu dobového spôsobu vypracovávania katalógov. K zmene začalo dochádzať na prelome 19. a 20. storočia aj pod výrazným vplyvom nemeckojazyčnej historiografie. Reflektovaním nových metodických postupov organizočnoprávnej a prosopografickej analýzy začali vznikať nielen práce písané v poľštine, ale tiež (aj v dôsledku rozdelenia Poľska a výraznému podielu nemeckého obyvateľstva) práce koncipované v nemčine. Tento úzky poľsko-nemecký kontakt spôsobil, že poľská historiografia 20. storočia mohla nadviazať na najnovšie trendy vo výskume kapitúl a zároveň pripravovať vlastné spracovania. Dobrým príkladom je Vroclavská katedrálna kapitula v metodických rámcach L. Santifallera publikovali v rokoch 1938 – 1940 R. Samulski, G. Schindler a G. Zimmermann analýzu jej členov a vnútorného vývoja v období do roku 1417 (do roku 1341 R. Samulski,¹⁸ 1341 – 1417 G. Schindler)¹⁹ a v 16. storočí (G. Zimmermann).²⁰ S odstupom niekoľkých desaťročí doplnil spracovanie 15. storočia K. S. Dola.²¹

16 V štvorzväzkovej práci vydanej v rokoch 1852 – 1853 sa prvé dva zväzky venujú krakovským biskupom, zvyšné dva obsahujú katalóg členov Krakovskej kapituly. ŁĘTOWSKI, Ludwik. *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich III. Prałaci i kanonicy krakowscy*. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1852; ŁĘTOWSKI, Ludwik. *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich IV. Prałaci i kanonicy krakowscy*. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1853.

17 KORYTKOWSKI, Jan. *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych podług źródeł archiwalnych I–IV*. Gniezno : Nakładem i drukiem J. B. Langiego, 1883.

18 SAMULSKI, Untersuchungen.

19 SCHINDLER, Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417.

20 ZIMMERMANN, Gerhard. *Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500–1600). Verfassungsgeschichtliche Entwicklung und personalische Zusammensetzung*. Weimar : Verlag Hermann Böhlaus Nachfolger, 1938.

21 DOLA, Kazimierz. *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*. Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1983.

Kluczové postavenie v poľskom výskume stredovekých kapitúl patrí S. Zachorowskemu, ktorý svoju syntetickú prácu publikoval ešte v roku 1912, ale dočkala sa vďaka M. D. Kowalskemu nového vydania v roku 2005.²² Na jeho práce nadviazalo mnoho poľských historikov a z prehľadových spracovaní poľských výskumov vyplýva kontinuálna prítomnosť kapitúl medzi podstatnými témami historiografického výskumu.²³ v priebehu 20. storočia vzniklo viacero ďalších menších i väčších prác, z ktorých výberovo možno spomenúť najmä monografie J. Wiśniewskiego (Radom),²⁴ S. X. Librowskiego (Włocławek),²⁵ J. Szymańskiego (Wojnicz)²⁶, J. Wietesku (Łowicz),²⁷ L. Królika (Varšava),²⁸ A. Radziwińskiego (Płock),²⁹ M. D. Kowalskiego (Krakov),³⁰ K. Lutyńskiego (Poznań),³¹ či W. Bochnaka (Legnica).³² Záujem o kapituly v poľskej historiografii neustal ani v 21. storočí. Od jeho začiatku pribudli práce A. Kowalskiej-Pietrzak (Łęczyca),³³ E. Wólkiewicz (Otmuchów, Głogówek),³⁴ R. Bikupa (Samland/Sambia),³⁵ M. Bilskiej-Ciećwierz (Hniezdnenská arcidiecéza),³⁶ či T. Śliwy (Przemysł).³⁷ Už tento selektívny

- 22 ZACHOROWSKI, Stanisław. *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2005.
- 23 RADZIMINSKI, Andrzej. Stan i potrzeby badań nad duchowienstwem katedralnym i kolegiackim w Polsce średniowiecznej. In *Nasza Przyszłość*, roč. 90, 1998, s. 35 – 56; BILSKA-CIEĆWIERZ, Magdalena. *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2007, s. 5 – 6.
- 24 WIŚNIEWSKI, Jan. *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186–1926 r.; tudzież sesje Kapituły Sandomierskiej od 1581 do 1866 r.* Radom : Druk S. Nowakowski, 1928.
- 25 LIBROWSKI, Stanisław X. *Kapituła katedralna włocławska: zarys dziejów i organizacji*. Varsoviae : nakładem autora, 1949.
- 26 SZYMAŃSKI, Józef. *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465–1786*. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1962.
- 27 WIETESKA, Józef. *Katalog prałatów i kanoników Prymasowskiej Kapituły Łowickiej od 1433 do 1970 r.* Warszawa : [s.n.], 1971.
- 28 KRÓLIK, Ludwik. *Kapituła kolegiacka w Warszawie do końca XVIII wieku*. Warszawa : Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 1990.
- 29 RADZIMINSKI, Andrzej. *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.: studium prozopograficzne I. Prałaci*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991; RADZIMINSKI, Andrzej. *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.: studium prozopograficzne II. Kanonicy*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993.
- 30 KOWALSKI, Marek Daniel. *Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk 1320–1382*. Kraków : Wydano nakładem Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa.
- 31 LUTYŃSKI, Konrad. *Kapituła katedralna w Poznaniu w XVI wieku: organizacja i majątek*. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny, 2000.
- 32 BOCHNAK, Władysław. *Kapituła katedralna w Legnicy*. Legnica : Parafia Katedralna p.w. Św. ap. Piotra i Pawła, 2000.
- 33 KOWALSKA-PIETRZAK, Anna. *Prałaci i kanonicy kapituły łęczyckiej do schyłku XV wieku*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2004.
- 34 WÓLKIEWICZ, Ewa. *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje, organizacja, skład osobowy (1386–1477)*. Opole : Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2004; WÓLKIEWICZ, Ewa. *Kapituła kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku (1379–1500)*. Opole : Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2005.
- 35 BISKUP, Radosław. *Das Domkapitel von Samland (1285–1525)*. Toruń : Verlag der Nikolaus-Kopernikus-Universität, 2007.
- 36 BILSKA-CIEĆWIERZ, Magdalena. *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2007.
- 37 ŚLIWA, Tomasz. *Kolegium prałatów i kanoników rzymskokatolickiej kapituły przemyskiej w latach 1500–1525*. Przemysł : Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 2016.

výber naznačuje aktivitu poľskej historiografie vo výskume kapitúl, pričom nie je obmedzená iba na spracovanie jednotlivých kapitúl, ale snaží sa aj o syntetizovanie svojich výskumov.³⁸ Zároveň je možné povedať, že poľská historiografia nielenže nijako nezaostáva v spracovaní jednotlivých katedrálnych alebo kolegiálnych kapitúl, ale zároveň aplikuje najnovšie metodické trendy.

Trochu odlišným vývojom oproti poľskej prešla česká historiografia. Podľa Z. Hledíkovej sa kapituly nestali predmetom systematického výskumu českých a moravských historikov. Tento stav pripisuje sčasti istému odstupu Československa od „katolíckej“ problematiky.³⁹ Po druhej svetovej vojne sa situácia nijako nezlepšila, hoci v českom prostredí vzniklo viacero monografií a štúdií týkajúcich sa kapitúl. Tie však v prevažnej miere neboli ústredným bodom publikovaných textov, ale hrali v nich vedľajšiu úlohu. Ako však dokladá informatívny výpočet Z. Hledíkovej, situácia sa zlepšila a po roku 1990 eviduje kvantitatívny i kvalitatívny nárast odbornej spisby o dejinách jednotlivých kapitúl.⁴⁰ Do jej zorného poľa sa nedostávajú len inštitucionálne dejiny a prosopografia, ale snaží sa otvárať aj ďalšie témy na priesečníku napr. s hospodárskymi dejinami, pomocnými vedami historickými (diplomatikou, kodikológiou, sfragistikou), či dejinami umenia (hmotné kultúrne dedičstvo) a pod.

Z načrtnutého stavu poľskej a českej historiografie môžeme dedukovať, že obe z nich môžu byť prospešné pre takto orientovaný výskum na Slovensku z troch dôvodov. v prvom rade z nich môžeme čerpať metodiku výskumu týchto inštitúcií. Či už ide o klasické postupy známe z nemeckej historiografie konca 19. a prvej polovice 20. storočia, alebo vlastné prínosy reflektujúce lokálne špecifiká napr. pramenného materiálu. Druhým dôvodom na reflexiu výsledkov poľských a českých kolegov z výskumu kapitúl je možnosť komparácie nadobudnutých záverov s domácim uhorským, resp. slovenským prostredím. Ide najmä o vznik, formovanie a vnútorné usporiadanie jednotlivých kapitúl, alebo modely kariér ich členov. Tretí príspevok okolitých historiografií ocení každý historik venujúci sa výskumu personálneho obsadenia niektorej z uhorských kapitúl vo chvíli, keď narazí na osobu, v ktorej kariérnom životopise sa bude nachádzať pôsobenie v niektorej z kapitúl na dnešnom území Českej republiky alebo Poľska.

38 Z najvýznamnejších syntetizujúcich spracovaní spomeniem najmä SZYMAŃSKI, Józef. *Kanonikat świecki w Małopolsce od końca XI do połowy XIII wieku*. Lublin : Agencja wydawnicza-handlowa, 1995; RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym: studium nad rekrutacją i drogami awansu*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1995; RADZIMIŃSKI, Andrzej (ed.). *Duchowieństwo kapitułne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej: studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000.

39 HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě. In HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (eds.). *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha: Scriptorium, 2011, s. 9 – 10.

40 HLEDÍKOVÁ, Několik úvah o kapitulách, s. 12 – 13 (pozn. č. 7).

Výskum kapitúl v uhorskej historiografii

Systematickejší záujem uhorskej historiografie o inštitúciu kapitúl a ich vnútorného života badať až koncom 19. storočia. To však neznamená, že samotné kapituly nemali miesto v historickom výskume. Autori sa im venovali so zreteľom na ich ústrednú tému, napr. dejiny jednotlivých diecéz. Medzi takéto práce môžeme zaradiť napr. opus J. Vuruma o dejinách Nitrianskeho biskupstva, ktorý nedávno vyšiel opätovne v slovenskom predklade K. Karabovej.⁴¹ Až v poslednej štvrtine 19. storočia začínajú vznikať prvé objemné zväzky špecializovaných publikácií. Medzi prvé patrí práca K. Rimelya o Bratislavskej kapitule.⁴² Krátko po nej nasledovali ďalšie monografie zamerané na jednotlivé uhorské kapituly. Už v roku 1883 vyšla práca V. Bunyitaya o kapitulách vo Veľkom Varadíne v rámci štvorzväzkových dejín Varadínskeho biskupstva.⁴³ Z pohľadu kapitúl na dnešnom Slovensku sú najdôležitejšie monografie F. Kollányiho (katalóg ostrihomských kanonikov)⁴⁴ a Józsefa Vagnera (dejiny katedrálnej kapituly v Nitre).⁴⁵ Chronologicky do tohto obdobia patria aj donedávna najdôležitejšie práce venované Spišskému prepoštvu a tamojšej kapitule od J. Hradského⁴⁶ a M. Pirhalla.⁴⁷

Okrem spracovaní dejín jednotlivých kapitúl a ich členov je potrebné spomenúť aj významného uhorského historika a člena rehole cistercitov R. Békefiho, ktorý v roku 1910 vydal prierezovú prácu zameranú na vzdelávanie v stredovekých uhorských kapitulných školách.⁴⁸ Okrem uvedených monografií bolo v uhorskej historiografii (v poslednom období existencie Uhorska takmer výlučne maďarskojazyčnej) publikovaných viacero väčších i menších štúdií riešiacich čiastkové problémy uhorských kapitúl.

- 41 VURUM, Josephus. *Dejiny Nitrianskeho Biskupstva. Episcopatus Nitriensis memoria*. KARABOVÁ, Katarína (prel.). Bratislava : Perfekt, 2021.
- 42 RIMELY, Károly. *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim Ss. Salvatorem. Posonii: Typis Caroli Angermayer, 1880.*
- 43 BUNYITAY, Vincze. *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig II. A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad : Franklin-Társulat nyomdája, 1883, s. 1 – 314.
- 44 KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom : Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900.
- 45 VAGNER, József. *Adalékok a Nyitrai székes-káptalan történetéhez*. Nyitra : Huszár István, 1896.
- 46 HRADSZKY, Josephus. *Initia, progressus ac praesens status capituli ad Sanctum Martinum e.c. de monte Scepusio. olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis, nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1901; HRADSZKY, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status capituli as sanctum Martinum E. C. de monte Scepusio*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1903.
- 47 PIRHALLA, Márton. *A szépesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse : Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1899.
- 48 BÉKEFI, Remig. *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1910. Ešte v roku 1901 autor publikoval trojdielnu štúdiu o vplyve Chrodegangovej reguly pri vzniku uhorských kapitúl. BÉKEFI, Remig. *A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája I*. In *Katolikus Szemle*, roč. 15, č. 1, 1901, s. 4 – 25; BÉKEFI, Remig. *A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája II*. In *Katolikus Szemle*, roč. 15, č. 2, 1901, s. 97 – 112; BÉKEFI, Remig. *A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája III*. In *Katolikus Szemle*, roč. 15, č. 3, 1901, s. 204 – 213.

Výskum kapitúl v maďarskej historiografii po 1. svetovej vojne

Po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku nástupníckych štátov (vrátanie Československej republiky) v roku 1918 došlo k zlomu aj v historiografii. v každom z nástupníckych štátov sa však prejavil odlišne, čo súviselo s vývojom spred prvej svetovej vojny. Kým slovenskojazyčná profesionálna historiografia prakticky neexistovala a bolo nutné fakticky položiť jej základy, maďarskojazyčná historiografia mohla personálne a infraštruktúrne nadviazať na predvojnové obdobie. Ukázalo sa to aj výskume kapitúl, kde v maďarskej historickej spisbe naďalej vychádzali nové práce k jednotlivým kapitulám, hoci tie (ako dokladá T. Fedeles) nereflektovali vtedajšie dobové trendy prosopografického výskumu napr. v nemeckej historiografii.⁴⁹

K ďalšiemu zlomu došlo v Maďarsku v súvislosti s 2. svetovou vojnou a po vojnovom nástupe komunistickej strany k moci. Tieto udalosti už priamo znamenali diskontinuitu vo výskume orientovanom na kapituly. Po roku 1945 síce vychádzali dôležité publikácie (najmä E. Mályusza), ale tie väčšinou vznikli ešte pred zmenou režimu, vrátane Mályuszovej fundamentálnej práce o uhorskej stredovekej cirkvi.⁵⁰ Pomery sa podstatne uvoľnili v osemdesiatych rokoch 20. storočia a maďarská profesionálna historiografia nadviazala na svoje staršie tradície. Nielen počtom, ale aj kvalitou vydaných prác. Prvou väčšou prácou z tohto obdobia bola archontológia Budínskej, Stoličnobelehradskej, Rábskej a Bratislavskej kapituly v huňadiovskej a jagelovskej dobe z pera J. Köblösa.⁵¹ Zhromaždený materiál autor zúročil v prenikavej analýze publikovanej v roku 1994.⁵² Približne v rovnakom čase začal publikovať výsledky svojich výskumov aj L. Koszta. Medzi jeho prácami nájdeme špeciálne zamerané texty na jednotlivé kapituly,⁵³ ale tiež veľmi dôležité syntetické štúdie vychádzajúce z komparácie historických procesov v uhorských kapitulách s tými mimouhorskými.⁵⁴

49 FEDELES, Tamás. Die ungarischen Dom- und Kollegiatkapitel und ihre Mitglieder im Mittelalter. Forschungsstand, Aufgaben, Initiativen. In HRDINA, Jan – MARÍKOVÁ, Martina (eds.). *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha : Scriptorium, 2011, s. 169 – 172.

50 MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 2007, s. 7.

51 KÖBLÖS, József. *A Budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája (1458–1526)*. Budapest : Magyar Országos Levéltár, 1987.

52 KÖBLÖS, József. *Az egyházi középkelet Mátys és a Jagellók korában: (a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1994.

53 Napr. KOSZTA, László. A pozsegi káptalan tagjai a XIV. század közepéig. In *Aetas*, č. 3 – 4, 1991, s. 46 – 58.

54 KOSZTA, László. Die Domkapitel und ihre Domherren bis Anfang des 12. Jahrhunderts in Ungarn. In NAGY, Balázs – SEBŐK, Marcell (eds.). ... *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor János M. Bak*. Budapest : Central European University Press, 1999, s. 478 – 491; KOSZTA, László. Conclusions drawn from the prosopographic analysis of the Canons belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200–1350). In *Carreiras eclesíasticas no Ocidente Cristão*. Lisboa : Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa, 2007, s. 15 – 30; KOSZTA, László. A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200–1350 között. In FEDELES, Tamás – BILKEI, Irén (eds.).

Postupom času začali pribúdať ďalšie a ďalšie spracovania kapitúl. Aktuálne najproduktívnejším v tomto smere je Norbert C. Tóth, ktorý v posledných rokoch spracoval úplné alebo čiastočné stredoveké archontológie viacerých uhorských kapitúl. Sériu započal katalógom prepoštov uhorských kapitúl za vlády Žigmunda Luxemburského,⁵⁵ pokračovala archontológiami Jágerskej kapituly (1387 – 1526)⁵⁶ a Vacovskej kapituly v rokoch 1378 – 1526.⁵⁷ v poslednom období pribudli z jeho dielne aj katalógy členov kapitúl v Ostrihome,⁵⁸ v Kaločsko–báčskej arcidiecéze,⁵⁹ Nitre,⁶⁰ Rábe (v spolupráci s T. Horváth, do roku 1458),⁶¹ Bratislave (do roku 1462)⁶² a v spolupráci s B. Ternovázom aj kapitúl nachádzajúcimi sa medzi riekami Drávou a Sávou (Ďakovo, Banoštor/Kő, Mitrovica/Szenternye, Požega).⁶³

Tretím výrazným maďarským autorom venujúcim sa kapitulám je T. Fedeles. Ešte na začiatku milénia pripravil monografiu o členoch päťkostolskej katedrálnej kapituly od polovice 14. storočia do konca stredoveku,⁶⁴ ktorá nadviazala na zbierku štúdií venovanú stredovekým cirkevným dejinám Päťkostolia.⁶⁵ Popri tom publikoval viaceré ďalšie štúdie nielen k problematike kapitúl, ale uhorskému duchovenstvu vo všeobecnosti.⁶⁶

Popri spomenutých renomovaných autoroch začali v poslednej dekáde publikovať svoje výskumy aj ďalší maďarskí historici spracúvajúci jednotlivé kapituly, resp. čiastkové otázky z ich dejín. Medzi takých patrí

Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Pécs : Pécsi Egyházmegye, 2009, s. 65 – 85.

- 55 C. TÓTH, Norbert. *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437.* Budapest : Magyar Országos Levéltár, 2013.
- 56 C. TÓTH, Norbert. *Az egri káptalan archontológiája 1387–1526.* In *Turul*, roč. 88, č. 2, 2015, s. 48 – 71.
- 57 C. TÓTH, Norbert. *A váci székeskáptalan archontológiája 1378–1526.* In *TYEKVICSKA, Árpád* (ed.). *Studia Comitatus. Új folyam 2. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve.* Szentendre : Ferenczy Múzeumi Centrum, 2016, zv. 2, s. 7 – 33.
- 58 C. TÓTH, Norbert. *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 2019.
- 59 C. TÓTH, Norbert. *A kalocsa–bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája.* Kalocsa : Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2019.
- 60 C. TÓTH, Norbert. *A nyitrai székeskáptalan archontológiája.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 2019.
- 61 C. TÓTH, Norbert – HORVÁTH, Terézia. *A győri székeskáptalan archontológiája 1200–1458.* Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2019.
- 62 C. TÓTH, Norbert. *A pozsonyi társaskáptalan archontológiája 1204 – 1462.* Budapest : Kódex Könyvgyártó Kft., 2020.
- 63 C. TÓTH, Norbert – TERNOVÁČZ, Bálint. *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kőri és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegi társaskáptalan középkori archontológiája.* Pécs : Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2020.
- 64 FEDELES, Tamás. *A Pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526).* Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2005.
- 65 FEDELES, Tamás. *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyház-történetéből.* Szeged : Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet, 2010.
- 66 FEDELES, Die ungarischen Dom- und Kollegiatkapitel, s. 161 – 196; FEDELES, Tamás. *Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301–1526).* In *Specimina nova. Pars prima, Sectio mediaevalis*, roč. 4, 2007, s. 73 – 100.

napr. B. P. Karlinszky (Vesprém),⁶⁷ I. Kristóf (Jáger),⁶⁸ Terézia Badik-Szabó (Vasvár),⁶⁹ či A. Ribí (Stoličný Belehrad).⁷⁰ Ich výpočet nie je kompletný, ale dobre ilustruje dynamiku výskumu uhorských kapitúl v aktuálnej maďarskej historiografii. Jedným z jej cieľov je do roku 2024 pripraviť stredovekú cirkevnú archontológiu pokrývajúcu obdobie od roku 1000 do roku 1387 zahŕňajúcu aj členov jednotlivých kapitúl.⁷¹

Na základe stručného náčrtu vývoja maďarského výskumu kapitúl za posledné storočie možno rezumovať, že napriek sľubnej produkcii uhorských bádateľov prelomu 19. a 20. storočia došlo v súvislosti s 1. svetovou vojnou a rozpadom Uhorska k ustrnutiu a metodické postupy A. Schulteho, či L. Santifallera a ich nasledovníkov tu našli uplatnenie až s odstupom niekoľkých desaťročí.⁷² Situácia sa začala rapídne meniť počnúc 80. rokmi 20. storočia, keď začali pribúdať nielen veľmi cenné archontológie (katalógy), ale aj analýzy členov kapitúl ako špecifickej skupiny obyvateľstva a tiež veľmi prenikavé pokusy o syntézu zvláštnych uhorských vývojových črt.

Výskum kapitúl v slovenskej historiografii

Slovenská historiografia zameraná na stredoveké kapituly prešla odlišným vývojom, napriek tomu, že s maďarskou historiografiou jestvovalo isté puto spoločných koreňov v uhorskej kritickej škole 18. storočia.⁷³ Výsledkom národnostnej a vzdelávacej politiky uhorských elít však bol stav, keď na prelome 19. a 20. storočia nebol publikačne činný žiadny slovenský píšuci profesionálny historik s adekvátnym odborným vzdelaním. Slovenská historiografia začiatku 20. storočia by sa dala charakterizovať zväčša ako skupina nadšených jednotlivcov venujúcich sa regionálnym dejinám svojho okolia (P. Križko, M. Matunák, A. Kavuljak, J. Vencko, Š. Mišík a ďalší), medzi ktorými existovalo zopár tematicky širšie zameraných výraz-

67 KARLINSZKY, Balázs Péter. *A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai (Dizertációs munka)*. Piliscaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013; KARLINSZKY, Balázs. *A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079 – 1543. Három prépost portréjával*. In *Turul*, roč. 87, č. 3, 2014, s. 93 – 103.

68 KRISTÓF, Ilona. *Az egri kanonokok egyetemjárása (1385–1526)*. In BORBÉLY, Zoltán – KRISTÓF, Ilona (eds.). *Acta Academiae Agriensis. Nova series XLIV. Sectio Historiae*. Eger : Líceum Kiadó, 2017, s. 437 – 448.

69 Okrem spolupráce s Norbertom C. Tóthom na archontológii Rábskej kapituly publikovala aj HORVÁTH, Terézia. *A vasvári társaskáptalan prépostjai a Mátyás–korban*. In FEDELES, Tamás (ed.). *Mátyás király és az Egyház. Pécs : Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont*, 2019, s. 103 – 114; BADIK-SZABÓ, Terézia. *A vasvári társaskáptalan alapításának körülményei*. In KOVÁCS, Enikő et al. (eds.). *Micae Mediaevalis IX. Fialat történelemtudományi Doktori Iskola*, 2020, s. 15 – 26.

70 RIBI, András. *A fehérvári káptalan archontológiája (1301 – 1457)*. In *Turul*, roč. 94, č. 4, 2018, s. 132 – 154.

71 FONT, Márta. *MTA – PTE – ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000 – 1387 Kutatócsoport*. In *Pontes*, roč. 2, 2019, s. 281 – 282.

72 FEDELES, Die ungarischen Dom- und Kollegiatkapitel, s. 171 – 172.

73 MALOVECKÁ, Milota. *Karol Vagner (1732 – 1790) historik Spiša a Šariša*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009, s. 8 – 33.

nejších osobností (Július Botto, E. Stodola). Často však šlo o ľudí pôsobiacich mimo Uhorska (F. V. Sasínek v Prahe, J. Kvačala v Tartu).

Po roku 1918 došlo na Slovensku k prílevu množstva odborníkov a špecialistov z českých krajín, ktorí mali podporiť a doplniť personálne zabezpečenie novovznikajúcich inštitúcií. Tento proces sa nevyhol ani historiografii a krátko po roku 1918 začali pôsobiť na Slovensku historici formovaní českou školou (za všetkých hodno spomenúť najmä V. Chaloupeckého, K. Goláňa, R. Holinku, či M. Jeršovú-Opočenskú), ktorí svojou pedagogickou a odbornou činnosťou položili základy modernej slovenskej historiografie 20. storočia. K nim je potrebné pripočítať aj slovenských absolventov najmä pražskej Karlovej univerzity, ktorí po návrate do vlasti tiež zohrali kľúčovú úlohu vo formovaní novej generácie slovenských historikov (D. Rapant, B. Varsík a ďalší).

Tento obširnejší prehľad základných rysov prelomového obdobia má ilustrovať jeho dopad na vývoj slovenskej historiografie s užším zameraním na výskum kapitúl. Zjednodušene totiž môžeme povedať, že v priebehu 19. a na začiatku 20. storočia došlo k faktickému vyčleneniu slovenskej historiografie z tej uhorskej a rozpad Uhorska po 1. svetovej vojne na čas znamenal pretrhnutie akýchkoľvek pút. Počnúc vznikom Československa v roku 1918 tak môžeme hovoriť o slovenskej historiografii ako o geneticky vychádzajúcej z tzv. Gollovej školy.⁷⁴ Dôsledkom tohto konštatovania pre slovenský výskum stredovekých kapitúl je súlad s konštatovaním Z. Hledíkovej o tom, že v československej historiografii panoval istý rezervovaný prístup ku „katolíckej“ problematike.⁷⁵ v kombinácii s procesom zakladania slovenskej historiografie v 20. a 30. rokoch 20. storočia to v praxi znamenalo, že kapituly sa nedostali do stredobodu žiadnej významnejšej slovenskej historickej práce. Práce J. Špirka,⁷⁶ J. Šáteka,⁷⁷ A. Stránskeho⁷⁸ alebo F. Zagibu⁷⁹ sú zväčša zamerané na špecifickú tému (umelecko-historické pamiatky, hudobné dejiny, knižná kultúra), ale neriešia komplexné dejiny kapitúl na území Slovenska a už vôbe nie ich členov.

74 Prehľad o formovaní, pôsobení a hlavných predstaviteľoch Gollovej školy KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav. *Prehľadné dejiny českého a slovenského dejepisectví*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 486 – 560. So zameraním na V. Chaloupeckého DUCHÁČEK, Milan. *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha: Karolinum, 2014, s. 32 – 50.

75 HLEDÍKOVÁ, Několik úvah o kapitulách, s. 10.

76 ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši. I. diel. Architektúra*. Spišská Kapitula: Vlastným nákladom, 1936; ŠPIRKO, Jozef. *Výtvarné pamiatky Spišskej Kapituly*. Martin: Matica slovenská, 1943.

77 ŠÁTEK, Jozef. *Staré slovenské písomnosti z bratislavskej kapituly*. In *Historický sborník*, roč. 4, č. 3 – 4, 1946, s. 429 – 437.

78 STRÁNSKY, Albert. *Dejiny biskupstva nitrianskeho od najstarších dôb až do konca stredoveku*. Trnava: SSV, 1933.

79 ZAGIBA, František. *Hudobné pamiatky kapitulskej knižnice v Rožňave I*. In Cyril. *Časopis pro katolíckou hudbu posvätnou a liturgii v Republice Československé*, roč. 64, č. 3 – 4, 1938, s. 23 – 25; ZAGIBA, František. *Hudobné pamiatky kapitulskej knižnice v Rožňave II*. In Cyril. *Časopis pro katolíckou hudbu posvätnou a liturgii v Republice Československé*, roč. 64, č. 5 – 6, 1938, s. 41 – 44.

Po skončení 2. svetovej vojny a nástupe komunistického režimu v Československu v roku 1948 sa situácia nijako nezlepšila. Práve naopak, vo formálnej deklarovanej marxistickej historiografii boli tieto témy úmyselne vytláčované na okraj. Najviac pozornosti im bolo venovaných najmä v súvislosti s historickými knižnými zbierkami (I. Kotvan,⁸⁰ J. Sopko),⁸¹ prípadne so zachovanými archívnymi fondami.

Prvé väčšie práce v slovenčine o kapitulách sa začali objavovať až po roku 1989, aj to s dlhším časovým odstupom. Istou výnimkou sú texty F. Oslanského, ktorý systematicky skúmal dejiny Ostrihomskej arcidiecézy aj pred rokom 1989 a v 90. rokoch 20. storočia vydal dve štúdie venované priamo Ostrihomskej metropolitnej kapitule.⁸²

Významným míľnikom v skúmaní kapitúl bol zborník z konferencie venovanej kapitulám kanonikov v roku 2003 usporiadanej v Košiciach tamojšou Katedrou cirkevných dejín.⁸³ Príspevky zhromaždené v konferenčnom zborníku zamerané z väčšej časti na novšie obdobie ukázali predovšetkým komplexnosť témy, jej šírku a presahy do iných oblastí historického výskumu. Približne v tom čase prichádza aj prvá vlna publikovania systematických monografií o kapitulách v slovenčine. Ešte v roku 2003 vyšla tlačou práca P. Zubka o dejinách Košickej kapituly⁸⁴ a zakrátko aj publikácie zamerané na stredoveké dejiny Bratislavskej kapituly z dielne J. Šedivého a M. Hlavačkovej.⁸⁵ Vydanie týchto monografií (2003, 2007, 2008) sprevádzalo publikovanie viacerých čiastkových štúdií, ktoré výrazne posunuli dopredu naše poznanie kapitúl a zároveň ich v slovenskej historiografii etablovali ako plnohodnotnú tému historického výskumu.

V nasledujúcom období sa už konštantne objavujú na Slovensku viaceré ďalšie práce väčšieho i menšieho rozsahu skúmajúce rozmanité aspekty existencie a pôsobenia kapitúl. Špecifické skupiny tvoria štúdie zamerané na heraldiku a sfragistiku spojenú s týmito inštitúciami,

80 KOMOROVÁ, Klára. Imrich Kotvan – jeho prísevky, štúdie a vedecké publikácie vydávané v Matici slovenskej. In FRIMMOVÁ, Eva (ed.). *Imrich Kotvan (1910 – 1984), rodák z Trnova pri Holíči*. Bratislava – Trnovec : Igor Iliť – RádioPrint, 2021, s. 117 – 122.

81 SOPKO, Július. *Stredoveké kódexy Slovenskej proveniencie I. Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica slovenská, 1981; SOPKO, Július. *Stredoveké kódexy Slovenskej proveniencie II. Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin : Matica slovenská, 1982; SOPKO, Július. *Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie III. Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica slovenská, 1986.

82 OSLANSKÝ, František. Sídlna ostrihomska kapitula a stredoveké Slovensko. In *Historické štúdie*, roč. 34, 1993, s. 34 – 54; OSLANSKÝ, František. Ku vzdelanosti ostrihomskej kapituly v stredoveku. In *Historický časopis*, roč. 46, č. 2, 1998, s. 204 – 214.

83 ZUBKO, Peter – HIŠEM, Cyril (eds.). *Kapituly kanonikov. Zborník príspevkov monotematického seminára s medzinárodnou účasťou z cirkevných dejín, Košice 13. marca 2003*. Košice : Katedra cirkevných dejín TF KU, 2003.

84 ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej kapituly (1804–2001)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.

85 HLAVÁČKOVÁ, Míriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina: intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava: Spoločnosť Pro Historia, 2008; ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007.

kde postupuje výskum mŕľovými krokmi najmä zásluhou V. Rábika⁸⁶ a M. Glejteka,⁸⁷ a práce zamerané na činnosť kapitúl ako hodnoverných miest.⁸⁸ Množstvo prác slovenských historikov o kapitulách má v poslednom období stúpajúcu tendenciu a len ťažko je možné ich tu všetky vymenovať. Za všetky by sa dali spomenúť najmä znamenitá monografia M. Hlavačkovej o bratislavskom prepoštví Jurajovi zo Schönbergu⁸⁹ alebo edícia stredovekých účtovných registrov Bratislavskej kapituly z dielne R. Luza⁹⁰ dovoľujúce nazrieť unikátnym spôsobom do hospodárskeho zázemia cirkevnej inštitúcie, čo autor už využil vo viacerých svojich článkoch.⁹¹ V prípade Nitrianskej katedrálnej kapituly vyšiel nedávno klasický biografický slovník členov kapituly z dielne M. Bošanského.⁹²

K poznaniu dejín Spišskej kapituly prispel niekoľkými prácami aj autor predloženej štúdie, pričom sa snaží neobmedzovať vnímanie kapituly len ako cirkevnej inštitúcie, ale ako fenomén odrážajúci histo-

86 RÁBIK, Vladimír. Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. (Sonda do problematiky). In SROKA, Stanislav A. – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scepusiensis*. Levoča; Wrocław : Kláštorisko; Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, s. 325 – 339.

87 GLEJTEK, Miroslav – RÁBIK, Vladimír. *Insignia kanonikov Nitrianskej kapituly*. Nitra : Gorazd, 2013; GLEJTEK, Miroslav. Ikonografia autentickej pečate katedrálnej kapituly sv. Jána Nepomuckého v Rožňave z roku 1777 a tvorba súčasných symbolov (Ku koncepcii tvorby symbolov v cirkevnej sfragistike a heraldike). In *Genealogické a heraldické informácie*, roč. 19, 2015, s. 73 – 80; GLEJTEK, Miroslav. Pečatenie v novovekých hodnoverných miestach na príklade Spišskej a Nitrianskej kapituly. In *Studia historica Brunensia*, roč. 60, č. 1, 2013, s. 215 – 230; GLEJTEK, Miroslav. Symbolika Nitrianskej sídelnej kapituly a jej členov do začiatku 19. storočia. In GADUŠOVÁ, Zdenka (ed.). *Acta Nitriensiae 14 : reprezentačný zborník Filozofickej fakulty UKF v Nitre*. Nitra : FF UKF, 2013, s. 50 – 67; GLEJTEK, Miroslav. Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej Kapituly. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musei Scepusiensis 2010 – 2011*. Levoča: SNM–Spišské múzeum v Levoči, 2012, s. 6 – 21; GLEJTEK, Miroslav. Iconographic changes of ecclesiastic seals in the medieval Hungarian Kingdom (illustrated by the example of Spis chapter provosts). In *Zograf*, roč. 42, 2018, s. 55 – 71.

88 JAVOŠOVÁ, Erika. – KUZMÍKOVÁ, Miriam. Verejnoprávna funkcia Spišskej kapituly v stredoveku. In ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal (eds.). *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III–IV*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001, s. 265 – 271; ŠVECOVÁ, Adriána. K počiatkom činnosti hodnoverného miesta pri Spišskej kapitule. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia III*. Trnava : Katedra histórie FH TU, 2003, s. 49 – 57; ŠVECOVÁ, Adriána. Zmluvné typy a obsahová stránka listín vydaných do roku 1314 hodnoverným miestom Spišskej kapituly. In *Súkromné a verejné právo súčasnosti. Zborník z vedeckej konferencie doktorandov PF TU*. Trnava: PF TU, 2005, s. 197 – 209; RÁBIK, Vladimír. Diplomatická produkcia Hodnoverného miesta pri Nitrianskej kapitule na konci stredoveku. (Protocolum extraseriale parvum 1483 – 1509). In FRIMOVÁ, Eva – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.). *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 145 – 152. Štúdie R. G. Maretta, A. Maslíkovej, Z. Nemcovej, J. Roháča a J. Vala v zborníku VALO, Ján (ed.). *Štúdie o činnosti hodnoverných miest na Slovensku*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2016.

89 HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepoštví v službách cisára a kráľa*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015.

90 LUZ, Rastislav (ed.). *Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417 – 1529*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018.

91 LUZ, Rastislav. Rybolov na majetkoch Bratislavskej kapituly v stredoveku. In *Zborník Múzea mesta Bratislavy* 28. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2016, s. 133 – 142.

92 BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae Canonorum Nitriensium. Biografický slovník Nitrianskej katedrálnej kapituly od najstarších čias do súčasnosti*. Nitra: Publica, 2021.

rické procesy regiónu, krajiny a v konečnom dôsledku aj v medzinárodnom meradle.⁹³

Na základe stručného prehľadu slovenskej historickej spisby sa dá konštatovať, že kapituly sa dostali do jej zorného poľa vo väčšej miere až na začiatku 21. storočia zásluhou najmä generácie historikov vychovaných v porevolučných časoch, resp. na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia. Na rozdiel od českej, poľskej a maďarskej historiografie však medzi slovenskými prácami absentuje nielen klasické komplexnejšie archontologické spracovanie členov kapitúl,⁹⁴ ale tiež analýza prosopografie, spoločenského postavenia a vnútornej štruktúry jednotlivých kapitúl na území Slovenska podľa metodických postupov, ktoré sa uplatňujú v historiografii približne jedno storočie.

Záver

Na území Slovenska jestvovali v stredoveku štyri kapituly – katedrálna v Nitre a združené v Bratislave, na Spiši (Spišská Kapitula) a v Nižnej Myšli.⁹⁵ Zachované pramene dovoľujú systematicky skúmať iba prvé tri, pričom každá z nich sa už dočkala istého spracovania v 19. storočí a opäť na začiatku 21. storočia. Vo všetkých prípadoch však stále chýba komplexná analýza rôznych aspektov jestvovania a pôsobenia jednotlivých kapitúl v duchu spracovaní A. Schulteho, či L. Santifallera, prípadne novších metodických postupov vychádzajúcich z ich školy. Pre obdobie približne do polovice 14. storočia je možné tento typ práce postaviť na existujúcich a priebežne vznikajúcich edíciách (napr. Anjou – kori oklevéltár), podobne sa situácia zlepšuje aj v prípade prvej štvrtiny 15. storočia (Zsigmond – kori oklevéltár). Pre mladšie obdobia však už takéto systematické edície chýbajú a široká pramenná heuristika je pre toto obdobie omnoho náročnejšia. Je však nevyhnutná na to, aby výskum slovenských kapitúl dosiahol stredoeurópske štandardy.

93 Výberovo LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Kraków; Trnava: Towarzystwo Słowaków w Polsce; Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011; LABANC, Peter. Organizačná štruktúra Spišskej kapituly a jej členovia do konca 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Studia historica Tyrnaviensia XVI. Litteris ac moribus imbutus*. Trnava; Kraków: FF TU, Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 101 – 123; LABANC, Peter. Personálne obsadenie Spišskej kapituly v čase pôsobenia Pavla a Henricha (1301 – 1323). In *Konštantínove listy*, roč. 9, č. 1, 2016, s. 39 – 49; LABANC, Peter. ...qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod... Niekoľko poznámok o spôsobe získavania informácií v právnych konaniach v 13. a 14. storočí. In HLAVÁČKOVÁ, Miriam (ed.). *Od symbolu k slovu. Podoby stredovekej komunikácie*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, s. 143 – 158. V roku 2022 obhájil autor tejto štúdie habilitačnú prácu s názvom *Inštitúcia Spišskej kapituly a jej členovia do roku 1387*. Okrem dejín Spišskej kapituly a katalógu jej členov do roku 1387 obsahuje aj pokus o aplikovanie diskutovaných prístupov stredoeurópskych historiografií vo výskume kapitúl. Mnohé otázky však kvôli obmedzenej pramennej báze z arpádovského a anjouovského obdobia (do roku 1387) nebolo možné dostatočne zodpovedať, resp. vyžadujú si doplnenie výskumu prinajmenšom do polovice 15. storočia, v ideálnom prípade do konca stredoveku.

94 Za ojedinelý, ale vydarený počin hodný pokračovania a nasledovania je potrebné považovať štúdiu ŠEDIVÝ, Juraj. *Hodnostári Bratislavskej kapituly v stredoveku*. In *Historické štúdie*, roč. 47, 2013, s. 11 – 27.

95 LABANC, Vývoj inštitúcie kapituly, s. 39 – 41.

ZDROJE

- BADIK-SZABÓ, Terézia. A vasvári társaskáptalan alapításának körülményei. In KOVÁCS, Enikő et al. (eds.). *Micae Mediaevales IX. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest : ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2020, s. 15 – 26
- BÉKEFI, Remig. *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1910
- BÉKEFI, Remig. A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája I. In *Katolikus Szemle*, roč. 15, č. 1, 1901, s. 4 – 25
- BÉKEFI, Remig. A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája II. In *Katolikus Szemle*, roč. 15, č. 2, 1901, s. 97 – 112
- BÉKEFI, Remig. A magyarországi káptalanok megalakulása és szent Chrodegang regulája III. In *Katolikus Szemle*, roč. 15, č. 3, 1901, s. 204 – 213
- BILSKA-CIEŹWIERZ, Magdalena. *Powstanie i organizacja kapituł kolegiackich metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2007
- BISKUP, Radosław. *Das Domkapitel von Samland (1285 – 1525)*. Toruń : Verlag der Nikolaus-Kopernikus-Universität, 2007
- BOCHNAK, Władysław. *Kapituła katedralna w Legnicy*. Legnica : Parafia Katedralna p.w. Św. ap. Piotra i Pawła, 2000
- BOŠANSKÝ, Martin. *Vitae Canonorum Nitriensium. Biografický slovník Nitrianskej katedrálnej kapituly od najstarších čias do súčasnosti*. Nitra : Publica, 2021
- BOUIX, Dominique. *Tractatus de capitulis*. Parisiis : Apud Perisse Fratres Catholicos Bibliopolas, 1862
- BRACKMANN, Albert. Recenzia : Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter von Leo Santifaller. In *Historische Zeitschrift*, roč. 135, č. 3, 1927, s. 496 – 498
- BRACKMANN, Albert. *Urkundliche Geschichte des Halberstädter Domkapitels im Mittelalter. Ein Beitrag zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der deutschen Domkapitel*. Wernigerode : B. Angerstein, 1898
- BUNYITAY, Vincze. *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig II. A váradi püspökség káptalanai s monostorai a püspökség alapításától 1566. évig*. Nagyvárad : Franklin-Társulat nyomdája, 1883
- C. TÓTH, Norbert. *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája*. Kalocsa : Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2019
- C. TÓTH, Norbert. *A nyitrai székeskáptalan archontológiája*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 2019
- C. TÓTH, Norbert. *A pozsonyi társaskáptalan archontológiája 1204 – 1462*. Budapest : Kódex Könyvgyártó Kft., 2020
- C. TÓTH, Norbert. *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387 – 1437*. Budapest : Magyar Országos Levéltár, 2013
- C. TÓTH, Norbert. A váci székeskáptalan archontológiája 1378 – 1526. In TYEK-VICSKA, Árpád (ed.). *Studia Comitatus. Új folyam 2. A Ferenczy Múzeumi Centrum Évkönyve*. Szentendre : Ferenczy Múzeumi Centrum, 2016, zv. 2, s. 7 – 33

- C. TÓTH, Norbert. Az egri káptalan archontológiája 1387 – 1526. In *Turul*, roč. 88, č. 2, 2015, s. 48 – 71
- C. TÓTH, Norbert. *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 2019
- C. TÓTH, Norbert – HORVÁTH, Terézia. *A győri székeskáptalan archontológiája 1200 – 1458*. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2019
- C. TÓTH, Norbert – TERNOVÁČZ, Bálint. *Káptalanok a Drávántúlon. A boszniai, kő és szenternyei székeskáptalanok és a pozsegi társaskáptalan középkori archontológiája*. Pécs : Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 2020
- DOLA, Kazimierz. *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*. Lublin : Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1983
- DUCHÁČEK, Milan. *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin*. Praha : Karolinum, 2014
- FEDELES, Tamás. *A Pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354 – 1526)*. Pécs : Pécs Története Alapítvány, 2005
- FEDELES, Tamás. *Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301 – 1526)*. In *Specimina nova. Pars prima, Sectio mediaevalis*, roč. 4, 2007, s. 73 – 100
- FEDELES, Tamás. *Die ungarischen Dom- und Kollegiatkapitel und ihre Mitglieder im Mittelalter. Forschungsstand, Aufgaben, Initiativen*. In HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (eds.). *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha : Scriptorium, 2011, s. 161 – 196
- FEDELES, Tamás. *Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből*. Szeged : Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézet, 2010
- FONT, Márta. MTA – PTE – ELTE Középkori magyar egyházi archontológia 1000 – 1387 Kutatócsoport. In *Pontes*, roč. 2, 2019, s. 281 – 282
- GLEJTEK, Miroslav. *Iconographic changes of ecclesiastic seals in the medieval Hungarian Kingdom (illustrated by the example of Spis chapter provosts)*. In *Zograf*, roč. 42, 2018, s. 55 – 71
- GLEJTEK, Miroslav. *Ikonoграфия autentickéj pečate katedrálnej kapituly sv. Jána Nepomuckého v Rožňave z roku 1777 a tvorba súčasných symbolov (Ku koncepcii tvorby symbolov v cirkevnej sfragistike a heraldike)*. In *Genealogické a heraldické informácie*, roč. 19, 2015, s. 73 – 80
- GLEJTEK, Miroslav. *Nové poznatky k stredovekým pečatiam členov Spišskej Kapituly*. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musei Scepusiensis 2010 – 2011*. Levoča : SNM-Spišské múzeum v Levoči, 2012, s. 6 – 21
- GLEJTEK, Miroslav. *Pečatenie v novovekých hodnoverných miestach na príklade Spišskej a Nitrianskej kapituly*. In *Studia historica Brunensia*, roč. 60, č. 1, 2013, s. 215 – 230
- GLEJTEK, Miroslav. *Symbolika Nitrianskej sídelnej kapituly a jej členov do začiatku 19. storočia*. In GADUŠOVÁ, Zdenka (ed.). *Acta Nitriensiae*

- 14 : reprezentačný zborník Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Nitra : FF UKF, 2013, s. 50 – 67
- GLEJTEK, Miroslav – RÁBIK, Vladimír. *Insígnia kanonikov Nitrianskej kapituly*. Nitra : Gorazd, 2013
- GÖHLER, Hermann. *Das Wiener Kollegiat-, nachmals Domkapitel zu Sankt Stephan in Wien 1365 – 1554*. Wien, Köln, Weimar : Böhlau Verlag, 2015
- HELWICH, Georgius. *Nobilitas Ecclesiae Mogvntiae*. Mogvntiae : Typis Balthasaris Lippii, 1614
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Juraj zo Schönbergu. Bratislavský prepoš v službách cisára a kráľa*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015
- HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina: intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2008
- HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Několik úvah o kapitulách v českém středověkém státě. In HRDINA, Jan – MAŘÍKOVÁ, Martina (eds.). *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v zemích Koruny české a v Uhrách ve středověku*. Praha : Scriptorium, 2011, s. 9 – 44
- HORVÁTH, Terézia. A vasvári társaskáptalan prépostjai a Mátyás-korban. In FEDELES, Tamás (ed.). *Mátyás király és az Egyház*. Pécs : Pécsi Tudományegyetem Egyháztörténeti Kutatóközpont, 2019, s. 103 – 114
- HRADSKÝ, Josephus. *Additamenta ad Initia progressus ac praesens status capituli as sanctum Martinum E. C. de monte Scepusio*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1903
- HRADSKÝ, Josephus. *Initia, progressus ac praesens status capituli ad Sanctum Martinum e.c. de monte Scepusio. olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis, nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1901
- IOANNIS, Georgius Christianus (ed.). *Rervm Mogvntiacarum II. Francofurtvm ad Moenvm : Ioannes Maximilianvm a Sande*, 1722
- JAVOŠOVÁ, Erika – KUZMÍKOVÁ, Miriam. Verejnoprávna funkcia Spišskej kapituly v stredoveku. In ČAPLOVIČ, Dušan – SLIVKA, Michal (eds.). *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia III – IV*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2001, s. 265 – 271
- KARLINSZKY, Balázs. A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079 – 1543. Három prépost portréjával. In *Turul*, roč. 87, č. 3, 2014, s. 93 – 103
- KARLINSZKY, Balázs Péter. A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai (Dizertácna práca). Piliscaba : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2013
- KÖBLÖS, József. *A Budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája (1458 – 1526)*. Budapest : Magyar Országos Levéltár, 1987
- KÖBLÖS, József. *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában: (a budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával)*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 1994
- KOLLÁNYI, Ferencz. *Esztergomi kanonokok 1100 – 1900*. Esztergom : Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900

- KOMOROVÁ, Klára. Imrich Kotvan – jeho prísevky, štúdie a vedecké publikácie vydávané v Matici slovenskej. In FRIMMOVÁ, Eva (ed.). *Imrich Kotvan (1910 – 1984), rodák z Trnovca pri Holíči*. Bratislava – Trnovec : Igor Iliť – RádioPrint, 2021, s. 117 – 122
- KORYTKOWSKI, Jan. *Prataci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od roku 1000 aż do dni naszych podług źródeł archiwalnych I – IV*. Gniezno : Nakładem i drukiem J. B. Langiego, 1883
- KOSZTA, László. A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200 – 1350 között. In FEDELES, Tamás – BILKEI, Irén (eds.). *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*. Pécs : Pécsi Egyházmegye, 2009, s. 65 – 85
- KOSZTA, László. A pozsegai káptalan tagjai a XIV. század közepéig. In *Aetas.*, č. 3 – 4, 1991, s. 46 – 58
- KOSZTA, László. Conclusions drawn from the prosopographic analysis of the Canons belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200 – 1350). In *Carreiras eclesidásticas no Ocidente Cristiano*. Lisboa : Universidade Católica Portuguesa, Centro de Estudos de História Religiosa, 2007, s. 15 – 30
- KOSZTA, László. Die Domkapitel und ihre Domherren bis Anfang des 12. Jahrhunderts in Ungarn. In NAGY, Balázs – SEBŐK, Marcell (eds.). ... *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor János M. Bak*. Budapest : Central European University Press, 1999, s. 478 – 491
- KOWALSKA-PIETRZAK, Anna. *Prataci i kanonicy kapituły łeczyckiej do schyłku XV wieku*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2004
- KOWALSKI, Marek Daniel. *Prataci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk 1320 – 1382*. Kraków : Wydano nakładem Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1996
- KRISTÓF, Ilona. Az egri kanonokok egyetemjárása (1385 – 1526). In BORBÉLY, Zoltán – KRISTÓF, Ilona (eds.). *Acta Academiae Agriensis. Nova series XLIV. Sectio Historiae*. Eger : Líceum Kiadó, 2017, s. 437 – 448
- KRÓLIK, Ludwik. *Kapituła kolegiacka w Warszawie do końca XVIII wieku*. Warszawa : Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 1990
- KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2009
- LABANC, Peter. Organizačná štruktúra Spišskej kapituly a jej členovia do konca 13. storočia. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Studia historica Tyrnaviensia XVI. Litteris ac moribus imbutus*. Trnava; Kraków: FF TU, Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 101 – 123
- LABANC, Peter. Personálne obsadenie Spišskej kapituly v čase pôsobenia Pavla a Henricha (1301 – 1323). In *Konštantínove listy*, roč. 9, č. 1, 2016, s. 39 – 49
- LABANC, Peter. ...qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod... Niekoľko poznámok o spôsobe získavania informácií v právnych konaniach v 13. a 14. storočí. In HLAVAČKOVÁ, Miriam (ed.). *Od symbolu*

- k slovu. *Podoby stredovekej komunikácie*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2016, s. 143 – 158
- LABANC, Peter. *Spišskí prepošti do roku 1405*. Kraków; Trnava : Towarzystwo Słowaków w Polsce; Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2011.
- LABANC, Peter. Vývoj inštitúcie kapituly v stredovekej cirkvi s prihliadnutím na územie Uhorska a Slovenska. In *Historia Ecclesiastica*, roč. XIII, č. 1, 2022, s. 22 – 42
- ŁĘTOWSTKI, Ludwik. *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich III. Prałaci i kanonicy krakowscy*. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1852
- ŁĘTOWSTKI, Ludwik. *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich IV. Prałaci i kanonicy krakowscy*. Kraków : Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1853
- LIBROWSKI, Stanisław X. *Kapituła katedralna wrocławska: zarys dziejów i organizacji*. Varsoviae : nakładem autora, 1949
- LUTYŃSKI, Konrad. *Kapituła katedralna w Poznaniu w XVI wieku: organizacja i majątek*. Poznań : Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Teologiczny, 2000
- LUZ, Rastislav. Rybolov na majetkoch Bratislavskej kapituly v stredoveku. In *Zborník Múzea mesta Bratislavy* 28. Bratislava : Múzeum mesta Bratislavy, 2016, s. 133 – 142
- LUZ, Rastislav (ed.). *Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417 – 1529*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2018
- MALOVECKÁ, Milota. *Karol Vagner (1732 – 1790) historik Spiša a Šariša*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2009
- MÁLYUSZ, Elemér. *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest : Múszaki Könyvkiadó, 2007
- OSLANSKÝ, František. Ku vzdelanosti ostrihomskej kapituly v stredoveku. In *Historický časopis*, roč. 46, č. 2, 1998, s. 204 – 214
- OSLANSKÝ, František. Sídelná ostrihomska kapitula a stredoveké Slovensko. In *Historické štúdie*, roč. 34, 1993, s. 34 – 54
- PIRHALLA, Márton. *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig*. Lőcse : Szepesmegyei Történelmi Társulat, 1899
- RÁBIK, Vladimír. Diplomacká produkcia Hodnoverného miesta pri Nitrianskej kapitule na konci stredoveku. (Protocollum extraseriale parvum 1483 – 1509). In FRIMMOVÁ, Eva – KOHÚTOVÁ, Mária (eds.). *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 145 – 152
- RÁBIK, Vladimír. Stredoveké cirkevné pečate spišskej proveniencie. (Sonda do problematiky). In SROKA, Stanisław A. – HOMZA, Martin (eds.). *Terra Scephusensis*. Levoča; Wrocław : Kláštorisko; Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego, 2003, s. 325 – 339
- RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym: studium nad rekrutacją i drogami awansu*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1995

- RADZIMIŃSKI, Andrzej (ed.). *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej: studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 2000
- RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Od katalogu duchownych do komputerowej "kolektywnej biografii"* : uwagi o dawnych i współczesnych kierunkach i tendencjach w badaniach średniowiecznych i nowożytnych kapituł katedralnych w historiografii niemieckiej. In *Roczniki Historyczne*, roč. 60, 1994, s. 173 – 184
- RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Prataci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.: studium prozopograficzne I. Prataci*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1991
- RADZIMIŃSKI, Andrzej. *Prataci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.: studium prozopograficzne II. Kanonicy*. Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1993
- RIBI, András. *A fehérvári káptalan archontológiája (1301 – 1457)*. In *Turul*, roč. 94, č. 4, 2018, s. 132 – 154
- RIMELY, Károly. *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim Ss. Salvatorem. Posonii* : Typis Caroli Angermayer, 1880
- SAMULSKI, Robert. *Untersuchungen über die persönliche Zusammensetzung des Breslauer Domkapitels im Mittelalter bis zum Tode des Bischofs Nanker (1341)*. Weimar : Hermann Böhlau Nachfolger, 1940
- SANTIFALLER, Leo. *Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter I – II*. Innsbruck: Universitäts-Verlag Wagner, 1924
- SCHINDLER, Gerhard. *Das Breslauer Domkapitel von 1341 – 1417. Untersuchungen über seine Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau: Frankes Verlag und Druckerei, 1938
- ŚLIWA, Tomasz. *Kolegium prałatów i kanoników rzymskokatolickiej kapituły przemyskiej w latach 1500 – 1525*. Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, 2016
- SOPKO, Július. *Stredoveké kódexy Slovenskej proveniencie I. Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica slovenská, 1981
- SOPKO, Július. *Stredoveké kódexy Slovenskej proveniencie II. Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin : Matica slovenská, 1982
- SOPKO, Július. *Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie III. Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica Slovenská, 1986
- STRÁNSKY, Albert. *Dejiny biskupstva nitrianskeho od najstarších dôb až do konca stredoveku*. Trnava : SSV, 1933
- SZYMAŃSKI, Józef. *Kanonikat świecki w Małopolsce od końca XI do połowy XIII wieku*. Lublin : Agencja wydawniczo-handlowa, 1995
- SZYMAŃSKI, Józef. *Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465 – 1786*. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1962
- ŠÁTEK, Jozef. *Staré slovenské písomnosti z bratislavskej kapituły*. In *Historický sborník*, roč. 4, č. 3 – 4, 1946, s. 429 – 437

- ŠEDIVÝ, Juraj. Hodnostári Bratislavskej kapituly v stredoveku. In *Historické štúdie*, roč. 47, 2013, s. 11 – 27
- ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava: Chronos, 2007
- ŠPIRKO, Jozef. *Umelecko-historické pamiatky na Spiši. I. diel. Architektúra. Spišská Kapitula: Vlastným nákladom*, 1936
- ŠPIRKO, Jozef. *Výtvarné pamiatky Spišskej Kapituly*. Martin : Matica slovenská, 1943
- ŠVECOVÁ, Adriána. K počiatkom činnosti hodnoverného miesta pri Spišskej kapitule. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Studia Historica Tyrnaviensia III*. Trnava: Katedra histórie FH TU, 2003, s. 49 – 57
- ŠVECOVÁ, Adriána. Zmluvné typy a obsahová stránka listín vydaných do roku 1314 hodnoverným miestom Spišskej kapituly. In *Súkromné a verejné právo súčasnosti. Zborník z vedeckej konferencie doktorandov PF TU*. Trnava : PF TU, 2005, s. 197 – 209
- VAGNER, József. *Adalékok a Nyitrai székes-káptalan történetéhez*. Nyitra : Huszár István, 1896
- VALO, Ján (ed.). *Štúdie o činnosti hodnoverných miest na Slovensku*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016
- VURUM, Josephus. *Dejiny Nitrianskeho Biskupstva. Episcopatus Nitriensis memoria*. KARABOVÁ, Katarína (prel.). Bratislava : Perfekt, 2021
- WIETESKA, Józef. *Katalog prałatów i kanoników Prymasowskiej Kapituły Łowickiej od 1433 do 1970 r.* Warszawa : [s.n.], 1971
- WIŚNIEWSKI, Jan. *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186 – 1926 r.; tudzież sesje Kapituły Sandomierskiej od 1581 do 1866 r.* Radom : Druk S. Nowakowski, 1928
- WÓLKIEWICZ, Ewa. *Kapituła kolegiacka św. Bartłomieja w Głogówku (1379 – 1500)*. Opole : Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2005
- WÓLKIEWICZ, Ewa. *Kapituła kolegiacka św. Mikołaja w Otmuchowie. Dzieje, organizacja, skład osobowy (1386 – 1477)*. Opole : Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, 2004
- ZAGIBA, František. Hudobné pamiatky kapitulskej knižnice v Rožňave I. In Cyril. *Časopis pro katolíckou hudbu posvätnou a liturgii v Republice Československé*, roč. 64, č. 3 – 4, 1938, s. 23 – 25
- ZAGIBA, František. Hudobné pamiatky kapitulskej knižnice v Rožňave II. In Cyril. *Časopis pro katolíckou hudbu posvätnou a liturgii v Republice Československé*, roč. 64, č. 5 – 6, 1938, s. 41 – 44
- ZIMMERMANN, Gerhard. *Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500 – 1600). Verfassungsgeschichtliche Entwicklung und personalische Zusammensetzung*. Weimar : Verlag Hermann Böhlaus Nachfolger, 1938
- ZUBKO, Peter. *Dejiny Košickej kapituly (1804 – 2001)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003
- ZUBKO, Peter – HIŠEM, Cyril (eds.). *Kapituly kanonikov. Zborník príspevkov monotematického seminára s medzinárodnou účasťou z cirkevných dejín, Košice 13. marca 2003*. Košice : Katedra cirkevných dejín TF KU, 2003

Doc. Mgr. Peter Labanc, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Hornopotočná 23

918 34 Trnava

peter.labanc@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5956-9961

KONCEPT POTRESTANIA A OMILOSTENIA NEVERY NA PRÍKLADE DONÁCIÍ KAROLA RÓBERTA

ALENA MACKOVÁ

THE CONCEPT OF PUNISHING AND AMNESTYING INFIDELITY ON THE EXAMPLE OF DONATION OF CHARLES ROBERT'S: In the present study, we pay particular attention to the greatest enemies and infidels of Charles Robert's of Anjou in the context of his entire government. We focus on the problem of the oligarchy in Hungarian kingdom in this period, with emphasis on the territory of today's Slovakia. From specific donation documents, we will find out how Charles Robert approached traitors and, conversely, how he rewarded his loyal supporters. We will also focus on cases of pardoning enemies and the reasons why it happened. Interesting are also the merits for which the king granted properties after their confiscation from disloyal nobility and their familiars.

KEYWORDS: Charles Robert of Anjou, donation policy, punishment, reprieve, Hungarian Kingdom. 14th Century

Situácia v Uhorsku po vymretí Arpádovcov a príchod Karola Róberta

Osobnosť Karola Róberta z Anjou (1301–1342) má nesporne v uhorských dejinách osobitné miesto. V súvislosti s Uhorskom a jeho vývojom mu možno pripísať viacero prvenstiev. Jedným z nich je, že bol prvým cudzincom na uhorskom tróne. Karolova pozícia bola o to zložitejšia. Zároveň bol len dieťaťom a málokto veril, že by sa na tróne dokázal udržať.

Karol Róbert pochádzal z neapolskej vetvy rodu Anjouovcov, pričom ich nároky na uhorský trón si uplatňoval už jeho otec, Karol I. Martel.¹ Jeho matkou bola totiž Mária Neapolská, dcéra Štefana V. a sestra Ladislava IV. Kumánskeho. Kráľom sa však stal Ondrej III. (1290 – 1301),² a keď Karol Martel v roku 1295 zomrel na mor, cieľ získať uhorskú korunu prevzal jeho maloletý syn Karol Róbert.³ Už v máji – júni 1300 jeho starý otec, Karol Krivý, zabezpečil odchod svojho vnuka *Caroberta* do Uhorska.⁴ K podporovateľom mladého, len 12 ročného uchádzača o uhorský trón sa na začiatku

1 Karol I. Martel (1271 – 1295) z neapolskej vetvy Anjouovcov vzniesol svoj nárok na uhorský trón po násilnom úmrtí svojho strýka Ladislava IV. Kumánskeho v roku 1290. Získal si podporu časti uhorskej šľachty, avšak do Uhorska nikdy nevycestoval a napokon zomrel vo veku nedožitých 24 rokov.

2 SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha kráľov – Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov*. Bratislava : SPN, 2010, štvrté vydanie, s. 128 – 131.

3 KRISTÓ, Gyula. Károly Róbert családjá. In *Aetas*, 2005, roč. 20, č. 1, s. 14.

4 CSUKOVITS, Enikő. *Karol I. a obdobia jeho vlády (1301 – 1342)*. Bratislava : Pro Historia, 2017, s. 54 – 57.

radili hlavne chorvátske rody Baboničovcov, Frangepánovcov a Šubičovcov. Významnú úlohu nielen v prvých rokoch, ale po celú dobu Karolovej vlády iste zohrala aj podpora z domova, zo strany šľachtického rodu Drugetovcov⁵ a spočiatku najmä Filipa Drugeta.⁶ V tomto období ešte Karola Róberta nepodporoval ani vtedajší pápež Bonifác VIII. (1294 – 1303), ako o tom svedčí listina Petra de Bonzano, vyslanca Ondreja III. v Ríme. Pápež vraj pokladal za nerozvážne, že Karol Krivý vôbec vyslal svojho vnuka do Uhorska a dialo sa tak vyslovene proti jeho vôli.⁷ Možno aj táto správa bola dôvodom, prečo Ondrej III. nevyvinul nijakú snahu o vojenský stret s novým uchádzačom o trón. Všetko ale zmenila náhla smrť posledného Arpádovca, ku ktorej došlo 14. januára 1301.

Karol Róbert nebol jediným, ktorý sa pokúšal získať uhorský trón. Záujem oň prejavil aj český kráľ Václav II. (1278 – 1305), ktorý bol pravnukom Bela IV. Václav II. však nárok na trón preniesol na svojho dvanásťročného syna, tiež Václava, ktorý v Uhorsku používal meno Ladislav (1305 – 1306). V Zbraslavskej kronike sa ale napr. uvádza, že uhorskí vyslanci českého kráľa prehovárali, aby im dal svojho syna, Václava III. za kráľa, pričom Václav II. najprv váhal a až neskôr privolil.⁸ Václava / Ladislava podporovala najmä skupina oligarchov vedená Matúšom Čákom Trenčianskym. Karolovou výhodou bolo, že sa už v čase smrti Ondreja III. nachádzal v krajine. Václav III. bol naproti tomu zasnúbený s Alžbetou, dcérou Ondreja III., čo mu dávalo menší náskok.⁹ Avšak na jar 1301 došlo k prvej korunovácii Karola Róberta, ktorú vykonal ostrihomský arcibiskup Gregor Bicskei, narýchlo zhotovenou kráľovskou korunou. Fakt, že nešlo o svätoštefanskú korunu, ovenčenú aureolou posvätnosti bol hlavným dôvodom neakceptovania tejto korunovácie. Okrem toho neprebehla v Stoličnom Nebehrade, korunovačnom meste uhorských kráľov, ale v Ostrihome.¹⁰ Nepoznáme ani presný dátum Karolovej prvej korunovácie, hoci najčastejšie sa uvažuje o priebehu apríla a mája 1301.¹¹ Krátko na to, 27. augusta 1301, došlo

5 Drugetovci, príp. Drughetovci predstavujú významný šľachtický rod pochádzajúci zo Salerna, neďaleko Neapolu. V Uhorsku si viacerí príslušníci rodu po boku Karola Róberta vymohli výnimočné postavenie a stali sa jedným z najväzenejších a najbohatších rodov v Uhorsku 14. storočia.

6 HARDI, Dzura. Nová aristokracia na dvore Karola Róberta. Budovanie osobných a politických väzieb palatína Filipa Drugetha. In *Kultúrne dejiny, Ružomberok: Verbum - vydavateľstvo Katolíckej univerzity*, 2012, 3, č. 1, s. 26 – 27.

7 „...contra consilium et voluntatem domini Pape et Cardinalium ...“ CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 58.

8 PAPAŽÍK, David. Obraz Uhrů a Uher v dílech církevních kronikářů z českých zemí ze 14. století. In *Konštantínove listy*, 2019, roč. 12, č. 1, s. 41.

9 CAMBEL, Samuel – MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, s. 309.

10 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 59.

11 Tejto problematike sa vo svojej štúdii venoval najmä Attila Zsoldos, pričom uvažuje o prvých aprílových dňoch. ZSOLDOS, Attila. Anjou Károly első koronázása. In *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendőös Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest, 2009, s. 405–413. Tamás Kádár sa prikláňa skôr k termínu v priebehu mája, až začiatku júna. Poukazuje tiež na listinu Spišskej kapituly z 1. júla 1301, v ktorej magister Kokoš, syn Rikolda daruje akýsi les pri Spišských Hanušovciach (*Villa Hanus*), ktorý údajne získal ako

aj ku korunovácii Karolovho protivníka Václava/Ladislava. Udialo sa tak v Stoličnom Belehrade, a keďže sa jej ostrihomský arcibiskup Gregor nezúčastnil, Václavovi položil korunu na hlavu kaločský arcibiskup. Z tohto dôvodu nebola ani táto korunovácia právoplatná. Zatiaľ čo sa Václav/Ladislav usídlil v Budíne, Karol sa cítil istejšie v južnejších oblastiach krajiny. Uhorsko tak zrazu malo dvoch kráľov a rozdelená bola aj šľachta. Paradoxom a ukážkou lavírovania je zdanlivé pridanie sa Matúša Čáka, ako aj Omodeja Abu do Karolovho tábora, zatiaľ čo Kyseckí a väčšina prelátov podporovala Přemyslovca.¹² Nerozhodnosť barónov sa pre toto obdobie stala typickou, rovnako ako snaha oboch kandidátov o trón získať si ich priazeň.

Po smrti Ondreja III. sa radikálne zmenil aj postoj pápeža Bonifáča VIII. k nástupníckemu právu Karola Róberta na uhorský trón. Už v máji 1301 totiž vyslal svojho vyslanca, Mikuláša Boccassiniho (budúceho pápeža Benedikta XI.) do Uhorska, aby podporil nárok Karola Róberta. Pápež ho však krátko na to, už v júni 1302 odvolal späť do Ríma. Karol sa už v septembri 1302 neúspešne pokúšal oblahnúť Budín, ktorý sa mu napokon podarilo dobyť až v lete 1307.¹³ Pápež Bonifác VIII. dokonca v bule *Spectator Omnium* z 31. mája 1303, v Agnani vyhlásil Karola za jediného právoplatného kráľa Uhorska, pričom v súvislosti s českým kráľom a jeho synom použil slová ako *invázia, obsadenie a uzurpovanie si krajiny*.¹⁴ Pápežov zásah ale zďaleka nemal želaný účinok a ani jeden z mladých uchádzačov si nedokázal získať rozhodujúcu prevahu. V lete roku 1304 vpadol do Uhorska Václav II., aby pomohol svojmu synovi definitívne zabezpečiť uhorský trón, avšak nakoniec sa situácia vyvinula tak, že sa obaja vrátili do Čiech. Aby si formálne udržali nárok na uhorskú korunu, vzali so sebou aj korunovačné klenoty. Keď potom v lete 1305 Václav II. zomrel a jeho syn sa stal českým kráľom, preniesol svoj nárok na Uhorsko spolu s korunovačnými klenotmi na svojho vzdialeného príbuzného, Ota III. Wittelsbacha (jeho matka bola dcérou Bela IV.).¹⁵ Hoci ho vesprímsky biskup Benedikt a čanádsky biskup Anton 6. decembra 1305 korunovali v Stoličnom Belehrade, podporu a priazeň šľachty si nezískal a stal sa tak len epizódnou postavou v deji-

donáciu od Karola Róberta, magistrovi Frankovi z Vlkovej. Pozri SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* Bratislava : Veda, 1980, s. 36, č. 18^{*}. Kádár preto súdi, že ku korunovácii muselo vzhľadom na vzdialenosť medzi Ostrihomom a Spišom dôjsť ešte pred polovicou júna. Treba ale podotknúť, že spomenutá listina Spišskej kapituly je považovaná za falzum. KÁDÁR, Tamás. Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első éve 1305 végéig. In *Történeti Tanulmányok*, 2015, roč. 23, s. 45 – 47.

12 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 60 – 61.

13 MAREK, Miloš. Uhorské kráľovstvo na začiatku 14. storočia a misia pápežského legáta kardinála Gentilisa. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín (Zborník príspevkov)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 35 – 36.; MAREK, Miloš. Kacíři, heretici, bludáři a zápas proti kacířstvu v středověkom Uhorskom kráľovstve. In *Konštantínove listy*, 2018, roč. 11, č. 2, s. 106.

14 „...vel ipsius circa occupationem, invasionem, detentionem seu usurpationem memorati regni Ungarie...” SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 112 – 113, č. 204.

15 Oto III. Wittelsbach bol dolnobavorským vojvodom (1290 – 1312) a synom Henricha I. Wittelsbacha a Alžbety, dcéry Bela IV.

nách Uhorska.¹⁶ Napokon ho zajal sedmohradský vojvoda Ladislav Kán, odňal mu korunu, ktorú mal vo svojej moci až do roku 1310, a Oto sa vrátil do Bavorska (kde až do svojej smrti v roku 1312 používal titul uhorského kráľa). Panovanie Václava III. v Čechách nemalo dlhé trvanie – už v auguste 1306 bol zavraždený svojimi odporcami, čím vymrela premyslovská dynastia.¹⁷ Hoci Karol 10. októbra 1307 na sneme v Rákoši dosiahol prísahu vernosti väčšiny uhorských magnátov, nie však Matúša Čáka, Kyseckých a Ladislava Kána.¹⁸

Karol Róbert síce zostal jediným kráľovským kandidátom v krajine, stále však nebol právoplatne korunovaný a nemal potrebnú autoritu. Tieto skutočnosti mala zvrátiť misia pápežského vyslanca, kardinála Gentilisa. O jeho vyslaní sa nám zachovalo až osem listín zo začiatku augusta 1307 vydaných v Poitiers, ale do Uhorska prišiel zrejme až v septembri 1308. Od počiatku misie sa pokúšal vyriešiť najvážnejší problém – postoj Matúša Čáka Trenčianskeho. Pôvodným miestom rokovaní, ktoré navrhol sám kardinál Gentilis mal byť Budín, avšak na Matúšovu žiadosť schôdzka prebehla v pavlínskom kláštore v Kékeši vo Vesprímskej diecéze.¹⁹ Udiaľo sa tak 10. novembra 1308, pričom Matúš prisľúbil uznať Karola za kráľa a tiež, že „uzavrie spravodlivý a riadny mier“ s tými barónmi, s ktorými mal spory.²⁰ Súčasťou dohody bolo aj priznanie hodnosti kráľovského taverníka Matúšovi Čákovi.²¹ Gentilisov triumf, ako sa však neskôr ukázalo, bol nanajvýš klamlivý. Krátko nato nasledovalo zhromaždenie šľachty a duchovenstva v dominikánskom kláštore v Pešti, na ktorom bol Karol Róbert z vôle prítomných prelátov a barónov prijatý za právoplatného následníka uhorského trónu. Matúš Čák, rovnako ako jeho príbuzný Ugrin, či sedmohradský vojvoda Ladislav Kán sa schôdzky nezúčastnili a nechali sa zastúpiť. Naďalej tiež pretrvával závažný problém, ktorý znemožňoval Karolovu korunováciu – svätoštefanská koruna bola v rukách Ladislava Kána, ktorý ju odmietal vydať. Šlo o jeden z bodov, ktoré mala pomôcť vyriešiť Gentilisom zvolaná synoda v Budíne na začiatku decembra 1308. Tretie ustanovenie z celkovo 16 bodov, ktoré boli zverejnené v máji 1309, bolo venované práve kráľovskej korune. Nariaďovalo sa v ňom zneplatnenie a zákaz pravej koruny, pokiaľ nebude vrátená kardinálovi, kráľovi či kapitule v Stoličnom Belehrade do nasledujúceho koncilu. Po návrate by

16 Autor Viedenskej obrázkovej kroniky uvádza, že Oto pri príchode do Uhorska dokonca korunu po ceste stratil, keď bez povšimnutia vypadla zo sedlového vaku a našli ju až o deň neskôr. Bolo to považované za znamenie, že Otovi nebolo súdené stať sa nositeľom svätoštefanskej koruny. Marek z Káltu. *Chronica Picta : Viedenská maľovaná kronika*. Prel. SOPKO, Július – LENGYELOVÁ, Tünde. Bratislava : Perfect, 2016, s. 265 – 266.

17 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 62.

18 HROMJÁK, Ľuboslav. Bitka pri Rozhanovciach a jej vplyv na nástennú maľbu v katedrále v Spišskom Podhradí. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín (Zborník príspevkov)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 242.

19 BREZOVÁKOVÁ, Blanka. Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317). In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 4, s. 361.

20 KRISTÓ, Gyula. Magister Donč a Matúš Čák Trenčiansky. In *Historické štúdie*, 1973, roč. 18, s. 238.

21 BREZOVÁKOVÁ, B. *Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317)*, s. 361.

sa automaticky obnovila jej platnosť. Zároveň mala byť zhotovená nová koruna, ktorá mala byť považovaná za legitímnu. Dôležité však je aj to, že zadržiatel kráľovskej koruny, teda Ladislav Kán, mal byť potrestaný exkomunikáciou.²² K návratu koruny nedošlo, korunovácia však bola nevyhnutná. Tak už 15. júna 1309 v Budíne Karolovi po druhýkrát položili na hlavu síce posvätenú, ale stále nepravú kráľovskú korunu.²³ Tradícia svätoštefanskej koruny bola natoľko silná, že sa Karolovo postavenie ani po druhej korunovácií výrazne nezlepšilo. Napokon sa Gentilisovi, hlavne pomocou exkomunikačných hrozieb podarilo od Ladislava Kána získať späť pôvodnú korunu (za vrátenie bola Kánovi udelená milosť). Konečne tak mohla 27. augusta 1310 prebehnúť tretia a posledná Karolova korunovácia. Podmienky právoplatnej korunovácie, teda svätoštefanská koruna, jej polozenie na hlavu ostrihomským arcibiskupom (Tomášom) a priebeh v Stoličnom Belehrade, boli dodržané.²⁴ Napriek tomu to pre Karola neznamenalo triumfálne víťazstvo, ako by sa mohlo zdať. Pred sebou mal ešte náročný boj s uhorskou oligarchiou, a najmä Matúšom Čákom, ktorý neustále porušoval Kékešskú dohodu. Za všetko hovorí fakt, že majetky ktoré zabral z titulu taverníka si svojvoľne ponechával, za čo mu bola táto hodnosť v apríli 1311 odňatá.²⁵ Navyše, po Matúšových excesoch v podobe plienenia majetkov nitrianskeho i ostrihomského arcibiskupa a hlavne útoku na Budín ho kardinál Gentilis v júli toho istého roku exkomunikoval a nad jeho dŕžavou vyhlásil interdikť. Medzi dôvodmi exkomunikácie sa tiež uvádza, že sa Matúš napriek sľubom nezúčastnil na Karolovej (tretej) korunovácií a aj so svojimi druhmi sa odmietol pripojiť k výprave do Sedmohradska (proti sedmohradskému vojvodovi Ladislavovi Kánovi).²⁶ Samozrejme táto mimoriadne závažná cirkevná forma trestu sa netýkala iba Matúša Čáka, ale aj všetkých jeho familiárov – šľachticov, županov, kastelánov, richtárov, úradníkov, iobagiónov a vazalov. Samotnej exkomunikácii a interdiktú dokonca predchádzala lehota desiatich dní, počas ktorých mal Čák možnosť vrátiť zadržované hrady, dediny, majetky, desiatky či mýto, ktoré neprávom okupoval on sám, alebo sa tak dialo s jeho súhlasom.²⁷ Čák však na túto možnosť danú Gentilisom nereflektoval

22 MAREK, M. Uhorské kráľovstvo na začiatku 14. storočia a misia pápežského legáta kardinála Gentilisa, s. 37 – 39.

23 CSUKOVITS, E. Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342), s. 65.

24 VLASKO, Vladimír. Počiatky vlády Anjouovcov v Uhorsku. In *Historia nova*, 2013, roč. 6, s. 46–47.

25 Palatínskej hodnosti bol Matúš Čák zbavený pravdepodobne už v roku 1310. GÁLIK, Zdenko. Abrahám Rufus – spoločenské postavenie, vojenské zásluhy a majetková doména. (1278 / 1291 – 1326). Etnický a sociálny pôvod Abraháma Rufusa. In *Studia Historica Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 44.

26 „...Regem autem post coronacionem ipsum de nostro mandato transferrentem se ad Transilvanias partes associare noluít, nec societatem sibi, ut tenetur et promiserat,...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 381, č. 891. BREZOVÁKOVÁ, B. Kon-solidáčné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317), s. 362.

27 „... mandantes eidem, ut ecclesiarum monasteriorumque predictorum castra, villas, possessiones, decimas, tributa aliaque bona et iura quelibet, que per se vel per alios occupata dampnabiliter detinet, infra tempus restituat in nostra constitutione contentum; dimittat nobiles liberos, regalia et regalia libere regi resignet, vel super eis cum ipso rege aut nobiscum pro eo

a exkomunikácia mala vojsť do platnosti. Matúšova pozícia v jeho dŕžave (*terra Mathei*) ale bola v tomto období ešte natoľko silná, že ovládal cirkevných predstaviteľov pôsobiacich na tomto území. V konečnom dôsledku tak interdikť nemal kto vyhlásiť a Gentilisov trest Matúšovu pozíciu nijako neohrozil. Po tom, čo sa na verejné vyhlásenie interdiktu podujal ostrihomský arcibiskup Tomáš, Čákovi oddaní familiári začali s ničením a plienením jeho majetkov. Tomášovo obsiahle svedectvo o škodách, ktoré Čákovi verní spôsobili sa zachovalo z 8. marca 1312.²⁸

Korene uhorskej oligarchie

Nepriaznivá pozícia Karola Róberta po príchode do Uhorska nebola len výsledkom toho, že ho šľachta a ľud vnímal ako cudzinca, ktorý chcel po vymretí dynastie Arpádovcov po meči získať trón pre seba. Pramenila predovšetkým z eskalácie feudálnej anarchie, ktorá sa rozvinula v priebehu druhej polovice 13. storočia a vrcholila na prelome 14. storočia. Kedysi takmer neobmedzená moc uhorských kráľov postupne upadala a bola výrazne oslabená. Dôvodov bolo hneď niekoľko. Už za vlády Ondreja II. (1205 – 1235) dochádzalo pod vplyvom jeho nekontrolovanej donačnej politiky k hromadeniu majetkov šľachty. To sa stalo prvotnou príčinou nárastu jej moci na úkor panovníka. K úpadku kráľovskej autority paradoxne prispela aj rozsiahla výstavba kamenných hradov, ku ktorej došlo najmä po tatárskom (mongolskom) vpáde na prelome rokov 1241 – 1242.²⁹ Vzhľadom na vieru, že jedine moderné, dovtedy v Uhorsku ojedinele sa vyskytujúce kamenné hrady dokázali odolať ničivej sile akou bol útok Mongolov, sa pristúpilo k ich masívnej výstavbe. Hoci bolo na stavbu hradu formálne potrebné kráľovské povolenie, táto skutočnosť bola čoraz častejšie prehliadaná. Aj vďaka podpore Bela IV. a jeho nástupcov sa preto veľká časť novovybúvaných či prestavaných hradov ocitla nie v kráľovských, ale v súkromných rukách. Na ilustráciu tohto trendu, smerujúceho v neprospech uhorských kráľov postačí, že okolo roku 1300 bolo vo vlastníctve kráľa len 30 zo 166 hradov. Práve vlastníctvo silných, strategicky umiestnených a dobre opevnených pevností mocným šľachticom a barónom umožnilo postaviť sa na odpor aj voči kráľovi, a spolu s ich postavením sa stali zdrojom ich rastúceho sebavedomia. Najmocnejší šľachtici mali v držbe viacero hradných panstiev a nezriedka boli od seba oddelené majetkami či hradmi iných pánov. Táto skutočnosť stála v pozadí snahy budúcich oligarchov vytvoriť zo svojich rozptýlených majetkov jednotné dŕžavy. V týchto oblastiach sa potom

studeat concordare infra decem dies a data presentium numerandos. Quod si infra eundem decem dierum terminum hec, que pro rege mandamus adimplere contempserit, totam terram sibi subiectam et obedientem ecclesiastico supponimus interdicto, ac omnes ipsius Mathei nobiles, comites, castellanos, iudices, officiales, iobagiones et vasallos denunciamus fore... SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 382.

28 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 414 – 415, č. 967; LUKÁČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 2016, s. 124.

29 ZSOLDOS, Attila. Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In *Hungarian Historical Review*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 213 – 214.

často pokúšali od kráľa získať úrad župana, aby boli ich dŕžavy zjednotené aj jurisdikčne.³⁰ Týmto spôsobom sa vytvárali rozsiahle majetkové celky, do ktorých výraznejšie neprenikala moc kráľa. Oligarchovia, ako zvrchovaní vládovia domén v nich ovládali svojich familiárov, súdnictvo, ale aj cirkevných hodnostárov a inštitúcie. Keďže tento fenomén nastal súčasne v rôznych kútoch krajiny, územia ovládané panovníkom sa povážlivo zmenšili a kráľovská autorita sa dostala do vážnej krízy. Na rešpekte jej rozhodne nepridalo ani to, že najdôležitejšie krajinské hodnosti zastávali práve majitelia týchto dŕžav, ktorých rastúca moc mohla kráľa ohroziť.³¹ V takomto stave sa krajina nachádzala v čase úmrtia posledného Arpádovca Ondreja III. a príchodu mladého Anjouovca Karola Róberta. Majiteľmi najrozsiahlejších dŕžav boli Matúš Čák³² a Kyseckí, ktorých majetky boli najkompaktnejšie. Do ďalšej skupiny oligarchov by sme mohli zaradiť Omodeja Abu, Ladislava Kána, Kopaza z rodu Borša, či chorvátske rody Baboničovcov, Frangepánovcov a Šubičovcov, ktorí vlastnili 10 – 15 hradov a okolo 100 – 150 sídel na území štyroch až ôsmich žúp. Napokon tu máme najmenšie, ale stále úctyhodné dŕžavy Petra Peteňa či Štefana Ákoša, vlastníacich okolo 5 hradov a 50 dedín, rozprestierajúcich sa v 1 – 3 župách. K týmto rozsiahlym majetkom sa dostávali rôznymi spôsobmi od kráľovských donácií, cez kúpu, výmenu až po scudzenie z titulu ich mocenského postavenia.³³

V nasledujúcej časti štúdie sa z donačných listín Karola Róberta budeme pokúšať zistiť informácie o jeho hlavných nepriateľoch a spôsoboch ich potrestania. Zároveň sa sústredíme na kráľových najbližších verných, ktorí naopak nadobudli majetky po neverníkoch a zradcoch. Zameriame sa pritom predovšetkým na územie dnešného Slovenska.

„Fideles et infideles“

K najväčším nepriateľom Karola Róberta radíme „pána Váhu a Tatier“ Matúša Čáka Trenčianskeho, jeho spojencov v podobe synov Omodeja Abu a ich familiaritu. Ich mená sa skutočne v Karolových listinách skloňujú najčastejšie, predovšetkým v súvislosti s vojenskými stretmi akými bolo dobýjanie Šarišského hradu a následne kľúčová bit-

30 RADY, Martyn. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. Palgrave Macmillan, 2000, s. 50 – 51.

31 V prvom desaťročí svojej vlády Karol Róbert nebol schopný zvoliť si a vymenovať barónov podľa seba. V rokoch 1301 – 1310 totiž súčasne pôsobilo vo funkcii palatína až sedem mužov. Šiesti z nich titul obdržali pravdepodobne ešte počas vlády Ondreja III., pričom palatínsku právomoc vykonávali primárne na územiach, ktoré sami ovládali. Boli nimi Matúš Čák, Štefan Ákoš, Ján z Kyseku, Omodej Aba, a podľa neskorších zdrojov aj Apor z rodu Péc, Roland z rodu Ratót a Jakub Lysý z rodu Borša. CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 67 – 68.

32 V čase najväčšej expanzie (pred rozhanovskou bitkou) bol Matúš Čák držiteľom 60 hradných panstiev (50 na Slovensku) a jeho majetková dŕžava zasahovala na územia štrnástich žúp. LUKAČKA, J. *Matúš Čák Trenčiansky*, s. 66.

33 ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBÍNYI, András. *Magyarország története 1301 – 1526*. Budapest : Osiris Kiadó, 2005, s. 28 – 29.

ka pri Rozhanovciach. Práve rozhanovská bitka a zásluhy v boji proti Omodejovcom a Matúšovi Čákovi figurovali v listinách Karola Róberta nepretržite až do 30. rokov 14. storočia.

Označením „Omodejovci“ z rodu Aba máme na mysli predovšetkým samotného Omodeja, syna Dávida a jeho šiestich synov – Jána, Mikuláša, Dávida, Ladislava, Omodeja, Dominika a ich príbuzných. Omodej Aba sa na počiatku 14. storočia nachádzal na vrchole svojej moci, keďže od roku 1303 bol uhorským palatínom. Od konca 13. storočia bol zároveň užským, neskôr i spišským županom a svojvoľne vystupoval aj ako župan Abova (zahŕňalo aj územie Šariša) a Zemplína. V týchto župách sa primárne rozprestierala aj Omodejova dŕžava. Zo začiatku Omodej vystupoval ako podporovateľ Karola Róberta. Na Rákošskom sneme v októbri 1307 sa dokonca zaviazal, že kráľovské majetky, ktoré sa neprávom nachádzali v jeho rukách vráti do kráľovskej správy. Napriek tomuto záväzku však na úkor kráľa podnikal mnohé akcie za účelom vlastného obohatenia, či už išlo o zabratie nových majetkov a ich úžitkov, alebo stavby hradov bez kráľovského povolenia. Najväčšie úsilie ale vynakladal na získanie Košíc.³⁴ Systematickým poškodzovaním košického obchodu a obchodníkov, ako aj zaberaním okolitých majetkov pomyselne ťahoval slučku okolo tohto mesta. Pokúšal sa o kontrolu obchodnej cesty spájajúcej Košice a Spiš vedúcej ďalej do Krakova. Pomocou stráží vyberal mýto, clá aj tridsiatok od obchodníkov a niekedy i kupcov ktorí do mesta prichádzali, či z neho odchádzali.³⁵ Moc nad Košicami sa neúspešne pokúšal získať aj prostredníctvom samotného Karola. Predovšetkým nesplnenie sľubov o navrátení kráľovských majetkov istotne stálo za Karolovým rozhodnutím z roku 1310, keď Omodejovi odňal hodnosť palatína, hoci ho naďalej tituloval ako „*fidelis noster*.“³⁶ Košice sa napokon Omodejovi stali osudnými. Niekedy na začiatku septembra 1311 bol zabitý počas ozbrojeného stretu priamo v meste. Okrem toho Košičania zajali jeho dvoch synov, Jána a Dávida, ako aj ďalších členov sprievodu. Vdova a synovia po Omodejovi okamžite žiadali Karola o potrestanie Košičanov, avšak táto udalosť znamenala pre kráľa možnosť roztrieštiť majetkovú doménu Omodejovcov na dnešnom východnom Slovensku a tým aj odstrániť ich moc. Preto boli vdova a Omodejovi synovia 3. októbra dotlačení do dohody s Košičanmi, ktorá bola pre nich krajne nevýhodná, pričom v požiadavkách sa prejavil aj zásah Karola Róberta.³⁷ Museli sa zaviaz-

34 ULIČNÝ, Ferdinand. Vývoj politických vzťahov v Uhorskom kráľovstve, najmä na východnom Slovensku, v prvej polovici 14. storočia. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 12 – 14.

35 ŽUPČAN, Ladislav. Existoval vôbec v Košiciach hrad ? In *Studia Historica Nitriensis*, 2010, roč. 15, s. 304.

36 BLANÁR, Dominik. Omodejovci, strojcovia bitky pri Rozhanovciach. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahošlav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 55 – 57.

37 LUKÁČKA, J. *Matúš Čák Trenčiansky*, s. 65.

zať, že smrť Omodeja³⁸ nevyvolá dôsledky a zásahy voči Košičanom, tiež, že sa nebudú pokúšať o získanie Košíc a Košičanom prepustia do užívania „*silvas nigras*“, teda čierne lesy v susedstve Košíc, (ktoré predtým Omodej zabral). Nasledovali podmienky kráľa – odovzdanie Spiša, Gelnice a Košíc do kráľovských rúk spolu s ich úžitkami, rovnako aj Zemplínskej a Abovskej župy. Vzdať sa museli aj všetkých protizákonne zavedených daní a stavby hradov bez kráľovho povolenia. Zasahovať nemali ani do súdnych záležitostí na svojich majetkoch. Napokon Karolovi odprisahali vernosť, čo ale vzápätí porušili.³⁹

Už na jar 1312 sa Omodejovi synovia obrátili proti Karolovi Róbertovi a svoju vzburu dali jasne najavo spustošením kráľovského mesta Sárospatak (Blatný Potok). Následne vyplienili majetok podporovateľa kráľa, Petra Peteňa zo Sečoviec. Ochranu potom našli na Šarišskom hrade, ktorý v tom čase spravoval ich spojenec Demeter, syn Mikuláša z rodu Baľašovcov. Pribeh udalostí prinútil kráľa, aby proti Omodejovcom osobne zasiahol. K obliehaniu Šarišského hradu Karolom Róbertom došlo v apríli 1312 a ukončené nebolo ani koncom mája. Dobýjanie bolo prerušené, keď sa Karol dozvedel o pomoci obliehaným vyslanej Matúšom Čákom, v počte 1 700 kopijníkov na čele s Abom, zvaným Veľký, či Pekný. Z tohto dôvodu sa kráľovské vojsko stiahlo do Levoče. Synovia Omodeja, posilnení vojskom Matúša Čáka a Demetera, syna Mikuláša sa rozhodli z pomsty zaútočiť na Košice. Vzhľadom na neďalekú prítomnosť kráľovského vojska to bol mimoriadne trúfalý krok. Keď sa obliehatelia dozvedeli o príchode Karolovho vojska, doplneného mešťanmi zo Spiša a spišskými Sasmi, odťahli od Košíc a k vzájomnému stretu vojsk prišlo 15. júna 1312 neďaleko Rozhanoviec.⁴⁰ Neľahký boj napokon skončil víťazstvom kráľa. Karolovi odporcovia v bitke stratili hlavných veliteľov – zahynuli dvaja Omodejovi synovia (Mikuláš a Dávid), Aba Veľký, ako aj Demeter, syn Mikuláša. Ani Karolovo vojsko sa stratám nevyhlo a úmrtia, či zranenia v tejto bitke sa stali dôležitým faktorom udeľovania donácií. Omodejovci sa tak stali prvými z radu uhorských oligarchov, s ktorými sa Karol poráтал a rozpad ich majetkovej domény už na seba nenechal dlho čakať. Plány tak nevyšli ani Matúšovi Čákovi, ktorému bola v podstate znemožnená expanzia

38 Treba podotknúť, že v dohode bola Omodejova smrť označená za náhodu. „...*super morte Omodei palatini ... qui casu ibidem in tumultu est interemptus* ...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* I., s. 391, č. 914.

39 BREZOVÁKOVÁ, B. *Konsolidáčné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317)*, s. 363–364.

40 V historiografii pretrvávajú pochybnosti o lokalizácii tejto bitky (v listinách sa uvádza buď ako konflikt „... *circa Cassam* ...“, teda pri Košiciach, alebo „... *in Rozgon* ...“, pri Rozhanovciach, či pri rieke Torysa). K problematike umiestnenia rozhanovskej bitky pozri: ELIÁŠ, Štefan. Bitka kráľa Karola 15. 6. 1312. In *Z minulosti Spiša*. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Levoča : Spišský dejepisný spolok 2007, 15, s. 39–48.; TAJTÁK, Ladislav. Kde sa odohrala známa bitka medzi kráľom Karolom I. a Omodejovcami? In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín (Zborník príspevkov)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 331 – 333.

východným smerom, k čomu bezpochyby smeroval.⁴¹ Zaujímavá je v tomto kontexte aj osoba Petra Peteňa, ktorý v tomto období ešte vystupoval na strane kráľa. K Petrovi Peteňovi sa zároveň viaže vôbec prvé udelenie majetkov po ich odobrati neverníkom. Listina z 10. apríla 1312, teda ešte z obdobia pred rozhanovskou bitkou hovorí, že akýsi synovia a vnuci Jaroslava (*Irozlow*) sa pridali k Omodejovým synom pri pustošení Blatného Potoka, a tiež sa zúčastnili ničenia Sečoviec ktoré patrili Petrovi, synovi Peteňa. Majetok spálili, zbúrali jeho dom v čase, keď sa v ňom nachádzala jeho manželka, zavraždili tu Petrovho príbuzného rovnakého mena, zničili kostol v Sečovciach a odniesli z neho všetko cenné. Celkovo mali svojím vyčíňaním spôsobiť škodu v hodnote 1 000 hrivien. Preto kráľ tomuto Petrovi, synovi Peteňa za jeho zásluhy a ako kompenzáciu za utrpené škody daroval majetok Pichne (*Pyhuhe*), ktorý predtým odobral synom Jaroslava a ich príbuzným.⁴² Tomu istému Petrovi kráľ v roku 1312 udelil aj dve dediny Božčice (*duo Bazza*) v Zemplínskej župe, ktoré predtým odobral nevernému Pankrácovi, synovi Ladislava a Mikulášovi, synovi Čepana. Pankrác a Mikuláš patrili k podporovateľom Matúša Čáka a na jeho strane sa zúčastnili aj bitky pri Rozhanovciach. V listine z februára 1321, ktorá bola vydaná v súvislosti s opätovným udelením a výmenou majetku Božčice sa farbisto opisuje ich zrada. Pankrác s Mikulášom sa vraj na svoju potupu odvážili bojovať proti najjasnejšej kráľovskej výsosti a vôbec sa neobávali podporovať neverného Matúša (Čáka) v čase, keď sa s ním (kráľom) tento Matúš z Trenčína s bezbožnou opovážlivosťou, hlavne pri Košiciach stretol v boji.⁴³ V listinách sa naopak tvrdí, že Peter Peteň často preukazoval kráľovi verné služby pri rôznych výpravách, ako aj pri dobýjaní hradu Šariš.⁴⁴

Čo sa týka rodu Čák, ich rodové majetky sa nachádzali hlavne v Zadunajsku, Matúš však začal s budovaním svojej vlastnej majetkovej domény na území Slovenska – hlavne v Trenčianskej a Nitrianskej župe. Východiskom bola držba Topoľčianskeho hradu. Základ jeho državy okrem neho tvorili hrady Uhrovec, Bojnice, Červený Kameň a samozrejme Trenčiansky hrad. Postupne sa však rozrástla do značných rozmerov – medzi najzápadnejším (Holíč) a najvýchodnejším hradom (Sirok v Hevešskej župe) v jeho rukách bola vzdialenosť viac ako 300 kilometrov.⁴⁵ Vo svojej doméne vládol pevnou rukou, pričom si rôznymi, aj nezákonnými praktikami uzurpoval všetku moc. V jeho podaní nebolo výnimočné ani použitie násillia –

41 BREZOVÁKOVÁ, B. *Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317)*, s. 364 – 366.

42 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 420 – 421, č. 978.

43 „... quod quia Pangracius filius Ladizlay et Nycolaus filius Chepani, infideles tum, cum Matheus de Trechينو, infidelis regius specialis prope Cassam bellum nefandissima audacia cum ipso habuisset, in eodem bello inflati spiritu superbie ausi sunt in [oppro]brium sui regiminis et serenissimi depressionem culminis propugnare in subsidio eiusdem Mathei infidelis comitere non formidarunt...“ SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava : Veda, 1987, s. 283, č. 622.

44 „... consideratis fidelibus meritis serviorum magistri Petri, filii Petunye, qui in diversis regni expeditionibus et in expugnatione castris Sarus vocati ex aliis locis ... frequenter exhibuisset ...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 452, č. 1060.

45 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 69.

mučenia a mrzačenia tých, ktorí odmietali uznať jeho autoritu, odklonili sa od neho, príp. sa mu protivili iným spôsobom. Ako príklad môže slúžiť odklon istého Dezidera (Derša), syna Michala z Horných Lefantoviec na stranu kráľa, ku ktorému došlo niekedy po roku 1312. Matúš Čák za to zajaľ jeho manželku, doviedol ju do úplného vyčerpania ducha a až do jej smrti ju držal v zajatí. Okrem toho dal Deršovým synom vylúpiť oči. Aj v súvislosti s týmito udalosťami Karol Róbert v júni 1319 pristúpil k donácii pre tohto Derša, kastelána hradu Šebeš, pričom mu daroval všetky majetky neverného Štefana, syna Vavrinca, jeho synov Chumpaza a Ladislava ako aj synov Ladislava zvaného Chunta a ďalších. Výnimkou boli majetky rodu Zyl a zvlášť Jóna a Petra, synov Gutharda z tohto rodu, ktoré tento neverný Štefan neprávom okupoval v čase nebohého sedmohradského vojvodu Ladislava.⁴⁶ Osoba Matúša Čáka figurovala aj v listine z apríla 1325, v ktorej Karol Róbert potvrdil svojho verného Mikuláša, syna Urbana z Perína vo vlastníctve majetku Kobyly (*Kabulafolua*) v Šarišskej župe (uvádza sa v Abovskej). Túto dedinu pôvodne vlastnili synovia Omodeja z rodu Aba a Mikuláš z Perína ju získal koncom roka 1319.⁴⁷ V zajatí Matúša Čáka totiž zahynul Mikulášov syn Ján, ktorého sa pokúšal oslobodiť a bol tiež jedným z tých, ktorý po Matúšovej smrti obklúčili Štefana Čecha na Trenčianskom hrade.⁴⁸ Mikuláš z Perína bol zároveň jedným z tých, ktorí spoločne s Filipom Drugetom bojovali proti Matúšovi Čákovi, pričom bol aj vážne zranený. Okrem toho bojoval aj proti srbskému kráľovi Urošovi II. (1282 – 1321).⁴⁹

Neúspech Matúša Čáka, ktorý sa pri Rozhanovciach spojil so synmi Omodeja Abu sa stal osudným mnohým ich podporovateľom a familiárom. Už krátko po bitke, 26. júna 1312, boli majetkov zbavení Šimon a Lang, synovia Detricha, ďalej Štefan, Beke a Herbord, synovia Herborda, Mykou a Mikuláš, synovia Detka, ako aj Blažej, syn Dedbora. Šlo o majetkové podiely v dedinách Kamenica (*Tarku*) a Červenica pri Sabínove (*Veresalma*) na rozhraní Šariša a Spiša, pričom boli obratom darované magistrovi Rikolfovi, synovi Rikolfa. Ten sa vyznamenal pri dobýjaní Šarišského hradu, počas ktorého utrpel aj krvavé zranenia spôsobené kameňmi. Zúčastnil sa aj rozhanovskej bitky.⁵⁰ V bližšie nedatovanej listine

46 „...Quidquidem Matheus infidelis filios eiusdem magistri Deseu exoculari et dominam consortem ipsius usque ad extremam spiritus exinanicionem in sua captivitate detinere non expavit...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 220, č. 463.; LUKÁČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku*. Bratislava : MINOR, 2002. s. 104.

47 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 238, č. 510.

48 Samotný Mikuláš z Perína, ako aj jeho osem servientov malo utrpieť vážne zranenia. GÉCZI, Lajos (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár IX. (1325)*, Budapest – Szeged, 1997., s. 81 – 82, č. 128.

49 „... idem comes Nicolaus tamquam vir fide clarus inibi viriliter decertando vehementer sauciatus et filius suus maior, Iohannes nomine extitit interemptus, tunc etiam cum ipse rex Vrosium, regem Seruie, inimicum suum capitalem hostiliter invasisset...“ Mikulášov najstarší syn Ján bol zavraždený. SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 238, č. 510.

50 Menovite sa spomínajú aj Omodejovi synovia, Demeter, syn Mikuláša či Matúš Čák „...considerans servicia meritoria ... exhibita in expognatione castris Sarus ... sub quo per ictum lapidum pluries percussus exstitit et etiam cruentatus, demum etiam in conflictu, in quo filii Omodei, condam palatini, Iohannes, scilicet, Nycolaus, David et Ladislaus, ax magister Demetrius nominatus, homines magistri Mathey de Tyrinchin et Boemos super ipsum erectis vexillis eorum adduxissent ...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 433, č. 1011.

z roku 1317 sa spomína aj akýsi neverný zradca kráľovstva Michal, syn Petra, ktorý sa „pridal na stranu neverného Matúša Čáka z Trenčína. Matúš spolu s inými zradcami svojou bezbožnou snahou vztýčil vlajku na bojisku pri Rozhanovciach neďaleko rieky Torysy, blízko kráľovského mesta Košice proti kráľovskému majestátu, nepriateľsky sa chopil zbrane a svojou zatvrdenou dušou, neverne a nepremožiteľne vytrvávajú v urážke kráľovskej vznešenosti, neustále zhromažďujúc zlé ku zlému, došlo s pomocou ľudí spomenutého Matúša k hroznému pustošeniu, zabitiu veľkého množstva ľudí a spáchaniu nespočetného zla.“ Všetky Michalove majetky v roku 1317 prešli do vlastníctva sedmohradského vojvodu Tomáša zo Sečian.⁵¹ Práve Tomášovi zo Sečian kráľ v roku 1319 udelil aj majetky neverného Štefana z Kalinčiakova a jeho synov, a tiež Ondreja a Petra, synov Michala a ich príbuzných, pretože sa taktiež spojili s Matúšom Čákom. Šlo pritom o všetky ich majetky v akejkoľvek župe, avšak menovite sa spomína Kalinčiakovo (Wosyan) a Pleš (Phylis) v Novohradskej župe. Kľúčový úlohu v dôvodoch donácie opäť hrala bitka pri Rozhanovciach. Tomáš zo Sečian, ktorý bol v tomto čase aj varadínskym, báčskym a sirmijským županom, sudcom Kumánov a kastelánom hradov Hasznos (Hoznus) v Hevešskej župe a Šoimos (Solumus) v Rumunsku, sa vyznamenal najmä zásluhami v boji. Uvádza sa jeho účasť pri Rozhanovciach, ale aj pri dobýjaní Vyšehradu,⁵² pričom aj vďaka Tomášovi mala táto pevnosť prejsť do kráľovských rúk.⁵³ K zásluhám kráľ pripočítal aj skutočnosť, že Tomáš sprostredkoval jeho sobáš⁵⁴ so sestrou českého kráľa Jána Luxemburského Beatrix.⁵⁵ Tomáš zo Sečian, pochádzal z rodu Kačičovcov. V rozhodujúcej chvíli sa ako jediný príslušník tohto rodu odmietol pridať na stranu Matúša Čáka

51 „...possessiones Michaelis, filii Petri – infidelium et manifestorum proditorum regionum, qui divertento a via fidelitatis Matthaeus de Trenchinio, malae memoriae regio infideli adherentes, in conflictu, quem idem Matthaeus una cum aliis proditoribus erecto suae nefandissimae praesumptionis vexillo in campo Rozgun iuxta fluvium Tarcha, prope civitatem regiam Cassa vocatam cum ipso rege habuit, contra regium maiestatem utpote dominum suum naturalem hostiliter suavia arma moverunt et demum in eadem sua infidelitate animo obstinato invincibiliter perseverantes in contumeliam regiae celsitudinis mala malis semper cumulando, cum auxilio hominum dicti Matthaui ... horrendas vastitates, infinita personarum excidia et innumerabilia mala ipsi ipsiusque fidelibus continue irrogarunt,...“ . SEDLÁK, V. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II., s. 138, č. 280.

52 K úspešnému obliehaniu pevností Vyšehrad a Komárno, ktoré boli v rukách Matúša Čáka došlo v závere roka 1317. Tieto vojenské konflikty stáli na začiatku postupného okresávania Matúšovho domínia. BREZOVÁKOVÁ, B. Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317), s. 370 – 371.

53 „...specialiter in conflictu seu bello cum Matheo predicto, in obsessione et expugnatione castri Wysegrad, ... et in maiori parte per servicia ipsius magistri Thome, ad manus regias exitit devolutum ...“ . SEDLÁK, V. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II., s. 225, č. 477.

54 Voľba uhorskej kráľovnej prebiehala podľa kronikára Petra Žitavského v Zbraslavskom kláštore, pričom bol pri nej osobne prítomný. Z dvoch sestier Jána Luxemburského, Márie a Beatrix, bola vybraná mladšia Beatrix. Delegácia z Uhorska vraj podrobne posudzovala vzhľad, chôdzu aj pôvab oboch mladučkých sestier. Beatrix bola napokon priamo na mieste zasnúbená s Karolom Róbertom v jeho neprítomnosti (v zastúpení). PAPAŽÍK, D. Obraz Uhrů a Uher v dílech církevních kronikářů z českých zemí ze 14. století, s. 42.

55 SEDLÁK, V. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II., s. 225, č. 477.

a dokonca sa podieľal na potláčaní jeho odboja voči kráľovi.⁵⁶ Tomáš bol zároveň tým, ktorý kráľovi oznámil narodenie dlho očakávaného dediča trónu.⁵⁷ Vyše dvadsať rokov (1321 – 1342) zastával Tomáš zo Sečian funkciu sedmohradského vojvodu a súčasne bol aj solnockým a varadínskym županom. Ako jeden z mála bol tiež držiteľom hradov, a to nie len z titulu svojej hodnosti v podobe „*pro honore*“.⁵⁸ Podporu Tomáš nestratil ani po smrti Karola Róberta a stal sa tak jedným z mála šľachticov, ktorých moc nebola obmedzená.⁵⁹ Podiel na správe kráľovstva mal až do svojej smrti v roku 1354, keď najprv krátko pôsobil ako taverník a neskôr ako krajinový sudca. Vďaka mimoriadnej priazni Karola Róberta sa stal najbohatším mužom v krajine a donáciami bol zahŕňaný nepretržite až do Karolovej smrti.⁶⁰ Za všetko svedčí skutočnosť, že za svoju účasť v bitke pri Rozhanovciach sa Tomáš stal príjemcom až trinástich donácií. V roku 1320 mu kráľ daroval gemerský hrad Hajnáčka (Anyaskw), odobratý nevernému Alexandrovi, synovi Wlka.⁶¹ Predmetom donácie vydanej v Temešvári 6. marca 1323 sa stal aj hrad Šomoška (Sumusku). Za spojenie sa s Matúšom Čákom pri Rozhanovciach kráľ odobral tento hrad Leustachovi a Iakowovi, synom Petra z rodu Kačičovcov a za verné služby ho obratom udelil Tomášovi zo Sečian. Ako sme už uviedli, Tomáš pochádzal z rovnakého rodu. Šomoška bola v tomto období kráľovským hradom, pričom Kačičovci ho mali predtým dokonca odpredať Matúšovi Čákovi.⁶² Država Tomáša zo Sečian sa v roku 1327 rozrástla aj

56 V roku 1313 ho napr. nachádzame ako kastelána Starej Ľubovne (Lyblou), pričom v donačnej listine na hrad Hollókő z 24. apríla 1313 sa uvádza „*quod nobilis vir magister Thomas filius Farkasy dilectus noster et fidelis castellanus de Lyblou ... et sue fidelitatis servitiorum multa ipsius magistri Thome considerantes que cum sedula sollicitudine sue persone nobis et facie regie nostre corone exhibuit et impendit ...*“ Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest, Diplomatikai Levéltár (MNL DL) 1820.

57 Šlo o princa Karola, ktorý ale v roku svojho narodenia (1321) aj zomrel. Jeho matkou bola Alžbeta Piastovská, dcéra Vladislava Lokietka.

58 Na základe politiky honorov kráľ udeľoval šľachticom rôzne úrady (napr. župana). Hrady a majetky ktoré daný šľachtic s funkciou získal sa však neviazali na jeho osobu, ale na úrad, ktorý nadobudol. Moc súvisiaca s funkciou bola teda len dočasná a neprenášala sa dedične. Honorom pritom mohlo byť len niekoľko hradov či dedín, ale mohlo ísť aj o veľmi rozsiahle územia. Tomáš zo Sečian ako sedmohradský vojvoda vlastnil všetky hrady v Semohradsku, podobne pod bána Mikča z rodu Ákoš spadali hrady v Slavónii. Honorom mnohých krajinových sudcov boli zase hrady patriace do bývalej domény Matúša Čáka. CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 95 – 96.

59 SKALSKÁ, Monika. Tomáš zo Sečian a jeho zásluhy v bitke pri Rozhanovciach. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 155 – 159.

60 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 84.

61 Dôvodom boli Tomášove zásluhy proti Matúšovi Čákovi. „...*pro fidelibus suis serviciis, praesertim tunc exhibitis, cum Matheus de Trinchinio aggregata sibi suorum complicum nefanda caterva contra suam regiam maiestate ausu temerario veniens prope civitatem Cassa vocatam belli discrimina cum eodem domino Karolo rege habere non formidasset.*“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*, s. 272, č. 594.

62 „...*quoddam castrum regium Sumusku nominatum ...*“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*, s. 398, č. 915.

o majetky neverného Michala, syna Martina z Vrbovky (dve dediny v Novohradskej župe),⁶³ ďalej Michala, syna Petra z rodu Strhárskeho a jeho komplicov (štyri dediny v Novohrade),⁶⁴ či Petra, syna Petra z Baglysalje (sedem dedín v Novohrade, zo toho jedna na území Slovenska).⁶⁵ V tom istom roku Karol pripravil o majetky aj neverných synov Štefana – Jána, Abu a Dominika, ktorí sa rovnako ako predošli spomínaní spriahli s Matúšom Čákom a bojovali na jeho strane pri Rozhanovciach. Dediny Dolná Strehová, Rároš, Chrtany a Brusník v Novohradskej župe pripadli opäť Tomášovi zo Sečian.⁶⁶ V roku 1335 bolo v súvislosti s Tomášom vydaných osem listín, pričom si nechal potvrdiť niekoľko starších donácií. Medzi inými šlo aj o konfirmácie na majetky v Novohradskej župe, ktoré boli predtým odobrané rodom neverným kráľovi – Kačičovcom, Abovcem, Strhárskeho, ďalej šľachticom z Vrbovky a tiež Baglysalje v Maďarsku.⁶⁷ Na príklade Tomáša zo Sečian je podľa nášho názoru najlepšie vidieť, ako Karol odmeňoval vernosť v súvislosti so zásluhami pri Rozhanovciach. Zároveň je badateľné, ako aj po vyše desaťročí po bitke táto stále rezonovala ako dôvod na konfiškáciu majetkov neverníkov.

Po rozhanovskej bitke sa postupne začali ozývať ľudia, ktorým Čák, Omodejovci, či Mikulášov syn Demeter v minulosti neprávom zabrali majetky, ktoré chceli od Karola Róberta získať späť. Takto napr. 20. decembra 1317 vrátil magistrom Tomášovi a Mikulášovi, synom Derša ich majetok Janík (*Ianok*) v blízkosti Jasova, ktorý predtým najprv neprávom okupoval Omodej Aba a neskôr aj jeho synovia.⁶⁸ V tom istom roku pred Karola Róberta predstúpil aj istý Ján, zvaný Holčan, ktorému Demeter, syn Mikuláša odcudzil všetky privilégia a písomnosti, ktoré mal k svojmu majetku Močidlany – dnes miestna časť Jarovnic (*Mochola*) v Šarišskej župe. Okrem toho bol tento Ján neverným Demeterom aj zajatý a mučený. Preto za verné služby seba a svojich príbuzných žiadal prinavrátanie tohto majetku, čomu kráľ vyhovel.⁶⁹

Počas celej vlády Karola Róberta sa zriedkavo stretne aj s prípadmi, keď boli neverníci omilostení. V tom prípade sa však za neverníkov zväčša postavil niekto, kto mal dôveru kráľa, prípadne sa vinník včas priklonil do kráľovského tábora. Mimoriadny prípad sa vyskytol v júni 1313. Niekedy pred týmto dátumom Karol Róbert potrestal istého Jakuba z Pá-

63 ALMÁSI, Tibor (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XI. (1327)*, Budapest – Szeged, 1997, s. 113, č. 233 a s. 203, š. 429.

64 ALMÁSI, T. *Anjou-kori Oklevéltár XI. (1327)*, s. 206 – 207, č. 435.

65 ALMÁSI, T. *Anjou-kori Oklevéltár XI. (1327)*, s. 204, č. 431.

66 ALMÁSI, T. *Anjou-kori Oklevéltár XI. (1327)*, č. 434.

67 PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XIX. (1335)*, Budapest – Szeged, 2004, s. 291 – 298, č. 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 659. Ďalšie konfirmácie pre Tomáša zo Sečian sa týkali územia Maďarska, s. 295 – 299, č. 655, 656, 657, 658, 660.

68 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 135, č. 273.

69 „quod Jannes dictus Holchan... Demetrius filius Nicolai, infidelis ipsius domini Caroli regis captivasset et tormentasset, omnia bona sua ex specialiter privilegia nec non instrumenta super possessione Mochola vocata, in comitatu de Sarus esistenti habita et confexta abstulisset ab eodem et ... ap ipso quodam modo fuisset alienata...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 136, č. 275.

nyoku za jeho previnenia odobratím majetku Senné (*Scinna*) v Užskej župe a udelil ho Vavrincovi, synovi Ondreja. Za Jakuba z Pányoku sa však v júni 1313 prihovril (v tom čase ešte nerebelujúci) palatín Kopaz. Karol prosbe vyhovel a Senné Jakubovi vrátil.⁷⁰ Istý prejav milosrdenstva Karol prejavil napr. v marci 1314, keď Michalovi, synovi Pousa za jeho zásluhy, ktoré preukázal najmä pod Šarišským hradom, vrátil všetky majetky nielen jemu, ale aj jeho bratom, ktorí však stáli v boji proti Karolovi Róbertovi. Majetky, ktoré Karol v dôsledku nevery Michalových bratov Mikuláša, Egidá a Vavrince odňal, vďaka zásluhám ďalšieho brata vrátil všetkým. Jednalo sa pritom o sedem dedín v Hevešskej župe a dve v Šariši (Ľubotice a Kendice).⁷¹ Dňa 13. januára 1318 kráľ odpustil nevernosť aj Dominikovi, synovi Jóba, ktorý sa podieľal na boji proti nemu spolu so synmi Omodeja. Keďže sa však za neho prihovril predstavený taverníkov Demeter z Našíc a magister Donč z Liptova, a samotný Dominik sa pri hrádku v Trnave postavil proti Matúšovi z Trenčína, bola mu udelená milosť. Zároveň mal byť vyňatý z inej, ako kráľovskej súdnej právomoci.⁷² Z konca októbra 1323 pochádza netypická reštitučná listina pre Tomáša a Mikuláša, synov Štefana zvaného Čurka z rodu Aba. Hoci mali byť riadne odsúdení a potrestaní za preukázané zločiny a ich majetky Malá Ida (*Idaa*) a Poľov (*Pali*) v Abovskej župe scudzením pripadli Filipovi Drugetovi, dediny im boli napokon vrátené. Tomáš a Mikuláš sa totiž ako vyhnci usadili v Poľsku a za udelenie milosti a vrátenie ich majetkov sa prihovrili samotný kráľ Poľska, Vladislav I. Lokietko (Karolov svokor) a jeho manželka. Preto Karol Róbert odobral dediny Filipovi Drugetovi a vrátil ich týmto synom Štefana z rodu Aba. Filip Druget bol v listine titulovaný ako „...*Phillipus palatinus baro nos-ter magnificus...*“, teda palatín (a) náš vznešený barón. Zločiny, ktorých sa Tomáš a Mikuláš mali dopustiť však v listine neboli bližšie špecifikované.⁷³ Šlo teda skutočne o netypický priebeh omilostenia a reštitúcie majetkov.

Bitku pri Rozhanovciach možno označiť za začiatok úpadku vrcholného obdobia moci Matúša Čáka. Hlavne pod vplyvom Matúšových despotickejých spôsobov sa od neho postupne odklňali jeho najvernejší familiári a prechádzali do kráľovského tábora. Medzi prvými tak učinil Abrahám Rufus (Ryšavý), syn Menolda, pochádzajúci z hlohoveckej vetvy Abovcov. Na Matúšovom dvore pôsobil vo funkcii taverníka, a to viac ako pätnásť rokov. K jeho prebehnutiu na stranu kráľa prišlo pravdepodobne už v roku 1310 a z Čákovskej strany to nezostalo bez odozvy. Ako sa dozvedáme z reš-

70 „...*quandam possessionem, Scinna vocatam ... comitis Jacobi de Panky, propter suos excessus, quos contra regiam maiestatem incedendo commisit, abstulerat et Laurencio, filio Andree, propter meritoria servicia contulerat, ad petitionem Kopaz palatini auferendo ab eodem Andrea praedicto comiti Iacobo reddidit.*“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 476, č. 1119.

71 „... *consideratis meritis magistri Mikahelis, filii Pous ... universas possessiones seu villas suas et fratrum eiusdem ... quas pro excessibus eorundem, quos in conservacione castris ipsius Sarus vocati, contra regiam commiserant maiestatem, ab eisdem alienaverat ... restituit.*“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 503, č. 1179.

72 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 142, č. 289.

73 MNL DL 2186; „...*in cuius regnum iidem querentes subterfugia fugitive recesserant et ibidem exules residebant ...*“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 464, č. 1066.

titučnej listiny z 29. septembra 1317, nechal Abrahámovi vypáliť jeho hrádok v Červeníku (*Weruswar*) a dal aj zavraždiť jeho dvoch bratov.⁷⁴ Okolo roku 1314 sa od Matúša odvrátil aj magister Donč z rodu Balašovcov, čím sa pod kráľovskú kontrolu dostala rozsiahla oblasť Zvolena, Liptova, Oravy a Turca. Práve Dončovo prejednanie na stranu Karola Róberta bolo pre Matúša Čáka veľkou ranou. Donč bol synovcom zadržiavateľa Šarišského hradu Demetera a po jeho boku aj bojoval proti Karolovi Róbertovi. Dončovo meno sa v listinách začína objavovať až v roku 1306, keď mal spoločne s Demeterom zadržiavať hrady Zvolen, Dobrá Niva, Lupča a Plachtince.⁷⁵ V októbri 1311 bol dokonca jedným zo 47 zajatcov, ktorí boli ako členovia sprievodu Omodeja Abu rukojemníkmi Košičanov. Po porážke Omodejovcov Donča nachádzame na strane Matúša Čáka. Účasť magistra Donča v bitke pri Rozhanovciach je ale otázná. Nevieime presne určiť, kedy sa Donč od Matúša Čáka odklonil, avšak muselo k tomu dôjsť niekedy medzi rokmi 1313 – 1317. Ešte začiatkom júla 1313 Čák označil Donča za svojho „dôverného priateľa a kmotra.“⁷⁶ Avšak pri získavaní Vyšehrada a Komárna už Donč aj zo svojimi servientmi bojoval na strane kráľa proti Matúšovi Čákovi, za čo boli aj náležité odmenení.⁷⁷ Dončova kariéra teda nebola ani zďaleka taká priamočiara. Hoci nestál po kráľovom boku od začiatku, pridal sa k nemu dostatočne skoro na to, aby si získal jeho dôveru. Stal sa jedným z najbližších Karolových poradcov, až do roku 1338 zastával funkciu zvolenského župana a zúčastňoval sa mnohých vojenských a diplomatických ciest (kráľa a jeho syna Ondreja v roku 1333 sprevádzal aj na ich ceste do Neapola).⁷⁸ Mimoriadneho uznania sa Dončovi dostalo 23. októbra 1327, keď mu Karol Róbert za hrdinstvo a verné služby ako prvému udelil výsadu tzv. „zlatej prilby.“ Šlo o výnimočnú poctu na základe ktorej mala byť Dončova výzbroj a výstroj, t.j. jeho osobné zbrane, štít, klenoty aj zástavy, vo vojne ozdobené zlatou farbou.⁷⁹ Magister Donč prežil prvého anjouovského kráľa len o tri roky. Zomrel pravdepodobne krátko po vydaní svojho testamentu (20. júna 1345).⁸⁰

Podobne sa zo služby v roku 1318 vymanil aj Martin, syn Bogara/ Bugara, ktorý po úteku Abraháma Rufusa v roku 1310 nastúpil na jeho miesto taver-

74 GÁLIK, Z. Abrahám Rufus – spoločenské postavenie, vojenské zásluhy a majetková doména, s. 44.; SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* II., s. 117, č. 231.

75 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* I., s. 191, č. 412.

76 „magistro Donch, proximo et compatri nostri carissimo.“ KRISTÓ, G. *Magister Donč a Matúš Čák Trenčiansky*, s. 242 – 244.

77 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* II., s. 122 – 123, č. 243.

78 MELIŠ, Jozef Bernard. Náčrt poznatkov a problematiky výskumu života magistra Donča. In DOBROTKOVÁ, Marta a kol. *Studia Historica Tyrnaviensia* VIII. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 65 – 66.; KRISTÓ, G. *Magister Donč a Matúš Čák Trenčiansky*, s. 241 – 243.; Ján z Turca. *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum 1488 : Kronika Jána z Turca*. Prel. SOPKO, Július. Bratislava : Perfect, 2014, s. 459.

79 ALMÁSI, T. *Anjou-kori Oklevéltár* XI. (1327), s. 236, č. 502.; CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 357.

80 MELIŠ, Jozef Bernard. Niekoľko spresňujúcich poznámok k rodokmeňu magistra Donča. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2011, roč. 21, č. 1/2, s. 5.

níka na Čákovom dvore.⁸¹ V tom istom roku Matúša opustil aj jeho palatín Felicián Zach a pridol sa na stranu Karola Róberta.⁸² Netreba tiež zabúdať, že rok predtým, teda v roku 1317, prišiel Matúš Čák o dve zo svojich pevností – Vyšehrad a Komárno.⁸³ Napriek tomu bol Čák pre Karola Róberta úhlavným nepriateľom až do svojej smrti (18. marca 1321). Po nej však už doménu nemalo čo držať pokope a došlo k jej prekvapivo rýchlemu rozpadu. Väčšina Matúšových kastelánov po sľube kráľa, že nebudú potrestaní rýchlo zväžila svoje možnosti a dobrovoľne hrady odovzdala do kráľovských rúk. V máji 1319 napr. Karol Róbert odmenil Jána, syna Markusa, ktorý bol kastelánom Oponického hradu za jeho vernosť, keďže mu hrad dobrovoľne vydal.⁸⁴ Odmenou boli dediny Veľké, resp. malé Uherce (*Vgroch*) a Oslany (*Ozlyan*) v Nitrianskej župe. Podobne Ján, syn Fabza získal v júli 1321 od kráľa majetok Visolaje (*Vizlay*) spolu s novo kultivovanou zemou *Hrbotín (*Herbota*) – sídlom, ktoré bolo pričlenené k Považskej Bystrici v Trenčianskej župe. V listine sa pritom uvádza, že tento Ján zanechal cestu nebohého Matúša z Trenčína a rozhodol sa nasledovať kráľa.⁸⁵ Ako posledné bašty odporu odolávali v lete 1321 už len Topolčiansky, Levický a Trenčiansky hrad. Matúšov synovec Štefan Čech sa po strýkovej smrti ešte na začiatku júla 1321 pokúšal obrániť Trenčiansky hrad pred kráľom. Po mesiaci sa však po prísľube slobodného odchodu pre seba a svojich blízkych vzdal. Družba Matúša Čáka sa definitívne dostala do kráľovských rúk práve po dobytí Trenčianskeho hradu, ku ktorému došlo 8. augusta 1321.⁸⁶ Zaujímavosťou je, že Štefan Čech od kráľa získal do doživotnej držby Holíčsky hrad a Branč, ako aj dievčenskú štvrť zo strýkových majetkov.⁸⁷ Karol Róbert zrejme vedel, že Štefan Čech pre neho nepredstavuje ani zďaleka takú veľkú hrozbu ako Čák, a týmto gestom sa rozhodol nepriateľstvo ukončiť.

K ďalším zradcom, s ktorými sa Karol Róbert musel porátať patrili palatín Kopaz z rodu Borša a Peter, syn Peteňa, ktorých sme už spomínali ako kráľových verných. Dôvod, prečo sa z kráľových podporovateľov stali pomerne krátko po rozhanovskej bitke zradcovia nie je jasný. Prípravy Kopaza a jeho prívržencov na vzburu začali pravdepodobne ešte v roku 1315, pričom naplno prepukla v nasledujúcom roku. Na povstaní mal svoj podiel aj Peter Peteň. Ten však spoločne s Boršom Lysým a synmi bána Lotharda z rodu Gutkeledovcov povýšili otvorené nepriateľstvo a povstanie na sprisahanie. Jeho cieľom nebolo nič menšie, ako vražda kráľa. O sprisahaní sa zmieňuje napr. listina z 31. mája 1318, v ktorom kráľ daruje majetok never-

81 LUKÁČKA, J. *Matúš Čák Trenčiansky*, s. 99.

82 PERNIŠ, Jaroslav. Uhorskí Anjouovci v zdraví, chorobe a smrti. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2003, roč. 13, č. 1, s. 11.

83 BREZOVÁKOVÁ, B. *Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317)*, s. 376 – 377.

84 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 297, č. 656.

85 „...Iohanni filio Fabz viam, qua quandam Mathaeo infideli adhererat deserenti vestigiis se ap-
plicanti...” SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 306, č. 679

86 DÚRČO, Marek. Hradniansky archidiakonát v Nitrianskej diecéze do roku 1526. In *Konštantínove listy*, 2014, roč. 7, s. 45.

87 LUKÁČKA, J. *Matúš Čák Trenčiansky*, s. 80.

ných synov bána Lotharda zvaný Nagykörű (*Keremunustura*) v Solnockej župe predstavenému taverníkov kráľovnej Petrovi. Vyslovene sa spomína úmysel siahnúť kráľovi na život.⁸⁸ Hoci meno Petra Peteňa sa v tejto listine neuvádza, on sám sa dvakrát usiloval pripraviť Karola Róberta o život, a to najprv osobne pri Blatnom Potoku a druhýkrát najatým vrahom v Temešvári.⁸⁹ Žiaden z týchto pokusov, ku ktorým došlo niekedy v priebehu roku 1316 nebol úspešný a kráľ pristúpil k tvrdým opatreniam. Peter, syn Peteňa po neúspechu utiekol do Haliče, a neskôr do Sedmohradska, pričom v neskoršej listine z februára 1321 sa uvádza, že aj tu naďalej zhromažďoval prívržencov. Kráľ prikázal dobyť Petrovo sídlo, Braničevský hrad, inak nazývaný aj Bačkov (*Purustyan*), ktorý sa práve vo februári 1321 stal predmetom donácie spolu so 17 ďalšími dedinami v Zemplínskej župe (okrem hradu Sečovce, dve dediny Bačkov, Kravany, tri dediny Višňov, Sečovská Polianka, Dvorianky, Petrovce nad Laborcom, Parchovany, Kochanovce, Hriadky, Zbehňov, Albínov, Trnávka a Kinčeš). Prijemcami donácie sa stali celkovo 11 príslušníci z rodu Bokša, avšak výmenou za 12 dedín príslušiacich k hradu Potok (Sátoraljaújhely – Nové Mesto pod Šiatrom) a hrad samotný.⁹⁰ K prvému odňatiu Peteňových majetkov zo strany Karola Róberta však došlo už 2. januára 1317, preto si môžeme byť istí, že k pokusom o vraždu došlo niekedy v predchádzajúcom roku. V listine sa popisujú mnohé násilensťvá, vypalovanie a vraždy, ktorých sa Peteň, spoločne s palatínom Kopazom dopustili. Menovite sa uvádza prípad Mikča, syna Michala z rodu Ákoš, ktorý bol kastelánom Šarišského hradu. Vzbúrenci Mikčovi zajali a zavraždili viacerých jeho servientov, pričom jedného z nich, Mikuláša, syna Ladislava zo Zbudze napadli pri jeho dome, zajali a rozštvrtili. Preto kráľ Peteňovi skonfiškoval dediny Stročín, *Modré Pole (neďaleko Turian nad Ondavou), Veľká Domaša, Malá Domaša a Ohradzany v Zemplínskej župe a daroval ich spomínanému Mikčovi z rodu Ákoš. Ten sa vyznamenal aj počas bitky pri Rozhanovciach.⁹¹ Mikčo zároveň spoločne s Filipom Drugetom boli poverení potlačením vzbury na území Zemplína. Aj z tohto dôvodu sa ďalším prijímateľom zabratých Peteňových majetkov stal Filip Druget, v tom čase spišský a abovský župan. V roku 1317 mu pri-

88 „...quandam possessionem infidelium nostrorum filiorum videlicet Lothardi bani, qui praeconceptio calliditatis dolo contra nostram magnitudinem spiritu rebellionis et contumaciae se opposcentes, ad mortem nostrae celsitudinis conspirarunt, scilicet Kreumunustura vocatam ... dedimus, donavibus et tradidimus. MNL DL 1918.

89 Napr. v bližšie nedatovanej listine z roku 1317 sa uvádza „...Petrum filium Pechenye, qui ipsum penes Patak aegre decumbentem occidere voluerit, item in Temesvar commorantem per conductum assassionem interfici curare intenderit...“ SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 137, č. 276.; Predpokladá sa, že cieľom vzbury bolo dosadenie na trón Andreja alebo Leva, vnukov Bela IV. z Haliče. CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 134.

90 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 284 – 285, č. 624.; ULICHNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, s. 41.; K potvrdeniu došlo aj v roku 1323. SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 422, č. 972.

91 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 84 – 85, č. 147.

padol hrad Zemplín a spolu s ním aj 22 dedín.⁹² Práve Filip Druget a Mikčo z rodu Ákoš patrili ku Karolovým najbližším podporovateľom. Filip Druget ako jediný z barónov nepochádzal z domácej uhorskej šľachty, ale sprevádzal mladého Karola už od Neapola. Od začiatku stál po boku Karola Róberta v jeho snahe získať uhorský trón. Okrem toho sa zúčastnil dôležitých bojových stretov, najmä proti Matúšovi Čákovi, Omodejovcom, či Petrovi, synovi Peteňa. Časť jeho zásluh sa spomína v listine z 3. novembra 1317. Dozvedáme sa z nej, že Filip utrpel dve život ohrozujúce zranenia počas obliehania Šarišského hradu.⁹³ V tej istej listine bol Filip Druget označený za „znanca vojenských činov.“⁹⁴ Prvú hodnosť v Uhorsku však získal až v roku 1315, keď sa stal spišským županom a kastelánom. Neskôr ako župan spravoval aj oblasť Abova a Novohradskej župy. Rok (1322 – 1323) pôsobil vo funkcii taverníka kráľovnej a napokon sa v roku 1323 stal uhorským palatínom. Tento úrad vykonával až do svojej smrti v roku 1327. Mimoriadne postavenie a vplyv palatína Filipa Drugeta sa ale odrazil aj po jeho smrti.⁹⁵ Karol Róbert totiž umožnil, aby po Filipovi, ktorý zomrel bez mužského potomka dedil jeho brat Ján a jeho syn Viliam, pričom nešlo len o majetky, ale aj o palatínsku hodnosť. V tomto prípade sa tak titul palatína stal dedičným (Ján tento post zastával v rokoch 1328 – 1333 a jeho syn Viliam v rokoch 1333 – 1342). V podobných výnimočných prípadoch Karol konal v súlade so svojou vládou s „plnou mocou“ (*plenitudine potestatis*), resp. z udelenia tzv. „zvláštnej milosti“ (*de speciali gratia*).⁹⁶ Aj takýmto spôsobom dával Karol Róbert najavo svoju neobmedzenú moc v krajine, ktorú napokon svojou vytrvalosťou dosiahol. Podobne ako v prípade Drugetovcov, aj ohľadne Mikča z rodu Ákoš kráľ porušil uhorské zvykové právo. Keď sa Mikčo v roku 1323 dal potvrdiť v držbe svojich majetkov, Karol Róbert mu vyhovel aj v žiadosti, aby boli jeho bratia vylúčení z akýchkoľvek dedičských práv. Takýto postup však v Uhorsku nebol vôbec bežný, čo si Karol Róbert náležite uvedomoval.⁹⁷ V tom istom roku, ako sa Filip Druget stal palatínom (1323), získal Mikčo hodnosť hlavného taverníka kráľovnej („*magistro thawarnicorum domine regine*“).⁹⁸ Vrchol kariéry Mikčo dosiahol

92 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 137, č. 276.

93 „... per nostros infideles in detencione Castri nostri de Sarus illata ... ipsum Castrum obsedissemus ... idem magister Phylippus ... duobus letalibus vulneribus extitit sauciatus“. NAGY, Imre (ed.). *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I (1301 – 1321)*. Budapest, 1878, s. 446, č. 401. Práve kvôli tejto zmienke o vážnom, resp. doslova smrteľnom zranení (použitý termín *letalibus vulneribus* mohol, tak ako aj v tomto prípade, označovať aj mimoriadne vážne, život ohrozujúce zranenie) je otázne, či sa Filip Druget zúčastnil bitky pri Rozhanovciach. Bližšie k tejto problematike pozri: HARDI, Djura. Zúčastnil sa Filip Druget bitky pri Rozhanovciach? In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín (Zborník príspevkov)*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 143 – 154.

94 ... ipse magister Phylippus, veluti militaribus actibus eruditus ... NAGY, I. *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I (1301 – 1321)*, s. 447, č. 401.; HARDI, D. Zúčastnil sa Filip Druget bitky pri Rozhanovciach?, s. 149.

95 ALMÁSI, T. *Anjou-kori Oklevéltár XI. (1327)*, s. 194, č. 411.

96 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 83, 100.

97 RADY, M. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, s. 100.

98 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 470, č. 1082.

v roku 1325, keď sa stal slavónskym bánom a tento post zastával až do svojej smrti v roku 1343.

Druhé ohnisko vzbury v roku 1316 na čele s Kopazom a jeho prívržencami v okolí Debrecína potláčal Dóža Debrecínsky. Zaujímavosťou je, že ako spojenec Dóžu Debrecínskeho vystupuje v listine z 8. mája 1317 aj jeden z Omodejových synov Ján. Spoločne s Dóžom boli titulovaní ako „*regios fideles*“, pričom bojovali proti Lothardovým synom – Jakubovi, Pavlovi a Jánovi, ďalej bratom Kopazovi a Bekemu, synom Tomáša. Kopazova vzbura bola definitívne potlačená v priebehu júna – júla 1317.⁹⁹ Prirodzene, potrestanie jedného človeka viedlo k vzostupu iného. Tak tomu bolo aj v prípade Kopazovho brata Bekeho, ktorý pred povstaním zastával post kráľovského taverníka. Už v máji 1316 sa novým taverníkom stal kráľov verný podporovateľ Demeter z Našíc.¹⁰⁰ Demeter bol príslušníkom šarišského rodu Kecerovcov, ktorý má pôvod v starom uhorskom rode Abovcov. Vetva z ktorej pochádzal sa nazýva aj lipovecká, podľa rodového majetku v Kecerovskom Lipovci.¹⁰¹ Táto línia rodu si od začiatku získala priazeň Karola Róberta. Svedčí o tom listina zo 4. septembra 1310, v ktorej Karol udeľuje Alexandrovi z rodu Aba (teda Demeterovmu bratovi) zem *Nekcha* (Našice). V rámci Alexandrových zásluh sa uvádza, že Karola Róberta podporoval už od jeho príchodu do Uhorska a medzi prvými mu zložil slub vernosti. Okrem toho bojoval proti Karolovým oponentom – Václavovi III. a Ottovi Bavorskému.¹⁰² O staršom z bratov Demeterovi sa ale bližšie dozvedáme až v roku 1316. Post kráľovského taverníka zastával až do svojej smrti v roku 1338. Mal na starosti financie a kráľovskú pokladnicu, predovšetkým jej príjmy. Práve Demeter z Našíc bol autorom ekonomických a hlavne monetárnych reforiem Karola Róberta. Zároveň vykonával funkciu župana Trenčianskej, Báčskej a Biharskej župy.¹⁰³ Demeter mal veľmi zároveň veľmi blízky vzťah s Filipom Drugetom, ktorý ho dokonca považoval za svojho otca v duchovnom zmysle slova.¹⁰⁴ O Demeterovom výnimočnom posta-

99 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.*, s. 99, č. 184.; Blanka Brezováková sa domnieva, že synovia Omodeja Abu v tomto čase zotrávali na strane kráľa a ten sa Jánovým menovaním za Dóžovho pomocníka snažil eliminovať ich príklon na stranu vzbúrencov. Podľa nášho názoru však nie je samozrejmosťou, že Jánovo vystupovanie na strane verných kráľovi automaticky znamená aj vernosť jeho bratov. Všetci preživší bratia boli totiž aj v neskorších listinách titulovaní ako neverní, a kráľ pokračoval v odoberaní ich majetkov. Znamená to tiež, že Omodejovci neboli zbavení všetkých svojich majetkov okamžite po Rozhanovciach. BREZOVÁKOVÁ, B. *Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317)*, s. 375 – 376.

100 BREZOVÁKOVÁ, B. *Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317)*, s. 375.

101 SALANCI, Michal. Kecerovci z Kecerovského Lipovca – pôvod rodu. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2008, roč. 18, č. 2, s. 3 – 5.

102 SEDLÁK, V. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.*, s. 347, č. 806.; Preklad listiny pozri : SEGEŠ, Vladimír – SEĐOVÁ, Božena (Eds.) *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2 (1000 – 1387)*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, s. 172 – 174.

103 HARDI, Dzura. Nová aristokracia na dvore Karola Róberta. Budovanie osobných a politických väzieb palatína Filipa Drugetha. In *Kultúrne dejiny, Ružomberok: Verbum - vydavateľstvo Katolíckej univerzity*, 2012, 3, č. 1, s. 28 – 29.

104 HARDI, Ľura. Gramotnosť v kruhu palatínskej rodiny Drugeth. In *Studia Historica Nitriensis*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 444.

vení na kráľovskom dvore hovorí najmä fakt, že po jeho smrti zostal úrad taverníka niekoľko rokov neobsadený. Jeho úlohy potom dočasne prevzal Tomáš zo Sečian.¹⁰⁵

Od nevery k vernosti a opäť k zrade. Taká bola cesta Feliciána Zacha. Felicián bol spočiatku prívržencom Matúša Čáka Trenčianskeho, pričom na jeho dvore zastával úrad palatína. V roku 1318 sa však od Matúša odvrátil a pridol sa do kráľovského tábora.¹⁰⁶ Za dôkaz neskoršej kráľovej náklonnosti voči Feliciánovi Zachovi možno považovať fakt, že mal právo slobodného vstupu do paláca aj ku kráľovi, o čom sa zmieňuje aj Viedenská obrázková kronika. K zrade Feliciána Zacha došlo preto o to nečakanjšie a bez varovania, a to v čase, „keď sa uhorská krajina tešila vytúženej pohode mieru a nepriatelia ju nikde neznepokojovali.“¹⁰⁷ Dôvod Zachovho konania nie je jasný,¹⁰⁸ ale 17. apríla mal v čase obeda vtrhnúť do kráľovského paláca pod Vyšehradom, mečom zaútočiť na Karola Róberta a jeho rodinu. Kráľovnej Alžbete pritom odťal štyri prsty na pravej ruke.¹⁰⁹ Princov Ľudovíta a Ondreja zachránili ich vychovávatelia – syn Júliusa z Kňažíc a Mikuláš, syn palatína Jána Drugeta. Sami však pri ochrane svojich zverencov utrpeli vážne zranenia. Viedenská obrázková kronika opisuje Zachovo konanie a jeho samotného takto : „...diabol, nepriateľ pokoja rozsievateľ nenávisť, vnikol do srdca jedného staršieho vojaka so šedinami menom Felicián z rodu Zachovcov.“¹¹⁰ Besniaceho Feliciána napokon zneškodnil Ján, syn Alexandra, vnuk Celena z rodu Ákoš, ktorý bol pohárnikom kráľovnej. Následne ho mali rozsekať kráľovskí vojaci a časti jeho tela boli rozposlané po krajine.¹¹¹ Podľa donačnej listiny zo 7. marca 1336 pre tohto Jána a jeho bratov, roztrhali Feliciána Zacha psy.¹¹² Feliciánov čin v dovtedy nevídanej miere zasiahol aj jeho rodinu a prívržencov. Jediného syna a jeho sluhu chytili pri pokuse o útek a vláčili ich priviazaných o konské chvosty, kým nezomreli. Dcéru Kláru, dvornú dámu kráľovnej vylúčili z dvora, vyrezali jej pery a nos a odrezali jej osem prstov tak, že jej zostali len palce. Okrem toho ju na koni vláčili po uliciach, pričom ju nútili opakovať „Kto nie je verný kráľovi, vždy dostane takúto odplatu.“ Staršiu dcéru Šebe popravili pod Levickým hradom na príkaz kastelána Imricha Bečeja, jej manžela Ko-

105 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 85.

106 PERNIŠ, J. *Uhorskí Anjouovci v zdraví, chorobe a smrti*, s. 11.

107 *Chronica Picta : Viedenská maľovaná kronika*, s. 271.

108 Podľa rozsudkovej listiny bolo oficiálnym motívom to, že Karol odňal Feliciánovi krajiniské hodnosti. Najčastejšie sa však uvádza zneuctenie Zachovej dcéry Kláry poľským princom Kazimírom. CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 134 – 135; CSÁKÓ, Judit. *Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés*. In *Történelmi Szemle* 2017, roč. 59, č. 1, s. 85.

109 Podľa Zbraslavskej kroniky Petra Žitavského však kráľovnej Alžbete, ktorá chcela chrániť svojho manžela odťal nielen prsty, ale ruku. Beneš Krabice z Weitmile zašiel vo svojej Kronike ešte ďalej, keď uviedol, že zatiaľ čo sa kráľovná postavila úderom Feliciánovho meča a prišla preto o niekoľko prstov, Karol Róbert sa zatiaľ schoval pod stôl. PAPAŽÍK, D. *Obraz Uhrů a Uher v dílech církevních kronikářů z českých zemí ze 14. století*, s. 42 – 43.

110 *Chronica Picta : Viedenská maľovaná kronika* s. 271.

111 *Chronica Picta : Viedenská maľovaná kronika* s. 271, 287.

112 PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XX. (1336)*, Budapest – Szeged, 2004, s. 119 – 120, č. 100.

paya z Plášťoviec uväznili. Neunikli ani ich synovia, ktorých mali krížovníci dopraviť na akýsi ostrov uprostred mora, aby sa už nevrátili domov. Potrestaní boli aj mnohí ďalší.¹¹³ V donačnej listine z 29. septembra 1331 sa uvádza, že komplicmi útoku Feliciána Zacha boli synovia Borsa, vlastníaci majetok Plášťovce (*Palast*) v Hontianskej župe. Za spoluvinu boli potrestaní popravou na šibenci.¹¹⁴ Členovia rodu Zachovcov do tretieho kolena boli odsúdení na smrť, trestom vzdialenejšieho príbuzenstva bolo večné otroctvo. V jednotlivých župách sa dokonca konali zhromaždenia za účelom vyhľadania príslušníkov rodu.¹¹⁵ Samotný autor Viedenskej obrázkovej kroniky nemohol uveriť, že sa táto udalosť skutočne stala. Zároveň konštatoval, že „...biedny Felicián upadol do zločinu urážky veličenstva, pobúrili krajinu, zahubil vlastné potomstvo, stratil a zhanobil svoj rod a stal sa pokrmom pre psy. Pri odchode z tohto sveta pripútaný v podsvetí a pochovaný v pekle je poučením pre neverných.“¹¹⁶ Rozsah potrestania Zachových príbuzných bol neobvyklý. Treba v ňom vidieť predovšetkým snahu Karola Róberta predísť podobným snahám v budúcnosti, keďže nešlo o prvý pokus o atentát na jeho osobu. Realita bola o to horšia, že nebezpečenstvo vždy prišlo od tých, ktorých považoval za svojich verných. Okrem toho, v tomto prípade už nešlo len o útok na Karola samotného, ale aj na jeho manželku a synov. Najmä v tejto skutočnosti vidíme dôvod kráľovho mimoriadne prísneho potrestania celej Zachovej rodiny.¹¹⁷

Skutočnosť, že pohárnikovi kráľovnej Jánovi, synovi Alexandra z rodu Ákoš sa podarilo Feliciána zabiť priamo počas jeho útoku čím zachránil kráľovskú rodinu, sa stala dôvodom veľkej kráľovej priazne, prejavenej aj v donačných listinách. Už 20. januára 1332¹¹⁸ Karol oznámil, že Jánovi (a jeho dvom bratom) za zásluhy a verné služby daruje majetky neverného Feliciána Zacha v Novohradskej a Gemerskej župe. Celkovo sa jednalo o deväť dedín. Následne kráľ Jánovi a jeho bratom v marci 1333 potvrdil staršie privilégia Štefana V. a Ladislava IV. na päť dedín v Gemerskej župe, predtým patriace Feliciánovi Zachovi.¹¹⁹ Ohľadne dvoch z nich – Rozložnej (*Rosusna*) a neďalekého zaniknutého sídla Somkút (*Sumkut*) však vzniklo protirečenie od Štefana, syna Dominika zvaného Bubek, jeho synov a ďalších príbuzných. Obe strany boli predvolané pred kráľa, avšak súdny proces sa niekoľkokrát odložil a natiahal až na niekoľko rokov. Až 21. februára 1336 boli do týchto dvoch dedín definitívne vovedení synovia Alexandra z rodu Ákoš.¹²⁰ V máji 1335 kráľ nariadil Ostrihomskej kapitule, aby vytýčila

113 *Chronica Picta* : Viedenská maľovaná kronika, s. 271 – 272.

114 TÓTH, Ildikó Éva (ed.). *Anjou–kori Oklevéltár XVI. (1331)*, Budapest–Szeged, 2004, s. 225, č. 391.

115 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 133.

116 *Chronica Picta* : Viedenská maľovaná kronika, s. 272.

117 Fakt, že sa uvádzajú aj komplici Feliciánovho útoku na rodinu kráľa, ako aj to, že ho pred palácom čakal syn so služobníkom svedčíc o vopred pripravovanom čine. Pokus o vraždu sa teda neodohral v afekte.

118 MNL DL 99557

119 KRISTÓ, G. *Anjou–kori Oklevéltár XVII. (1333)*, s. 55, č. 102.; Konfirmácia pochádza z 27. júna 1334. MNL DL 531.

120 PÍTI, F. *Anjou–kori Oklevéltár XX. (1336)*, s. 119 – 120, č. 100.

hranice celkovo 17 dedín v Novohradskej župe (väčšina v Maďarsku), ktoré patrili Feliciánovi Zachovi a jeho príbuzným, a voviedli do ich vlastníctva Jána, syna Alexandra a jeho bratov Mikuláša a Jakuba.¹²¹ Okrem toho sa viacero listín týkalo dediny Jestice v Gemerskej župe.¹²² Majetok Poltár v Novohradskej župe, predtým rovnako patriaci Feliciánovi Zachovi, získali na ich vlastnú žiadosť Pethew zvaný Tywgus a bratia Michal a Peter, synovia Jakuba, syna Abraháma.¹²³

V tom istom roku, v novembri 1330, bol život Karola Róberta ohrozený ešte raz, hoci už nešlo o sprisahanie či atentát. Počas výpravy proti valašskému vojvodovi Besarabovi utrpelo Karolovo vojsko katastrofálnu porážku v bitke pri Posade. Samotnému Karolovi sa podarilo uniknúť len vďaka tomu, že si vymenil zbroj z Deziderom, synom Dionýza z Héderváru. Toho nepriatelia v domnienke, že ide o kráľa pripravili o život.¹²⁴

Po konsolidácii domácich uhorských pomerov upriamil Karol Róbert svoju pozornosť na rodné Neapolské kráľovstvo. Po tom, čo sa Karol ešte ako dieťa vydal do Uhorska, sa neapolským kráľom stal jeho strýko Róbert (Róbert I.). Právo prvorodeného, ktorému prislúchal titul „princ Salernský“ však naďalej formálne patrilo Karolovi Róbertovi. Pokúšal sa preto presadiť dohodu s Róbertom I. ohľadom nástupníctva na neapolský trón. Karol Róbert navrhol sobáš jedného z jeho synov (ako sa neskôr ukázalo princa Ondreja) so staršou Róbertovou vnučkou Johanou. Zo strany Róberta I. sa uhorský kráľ dočkal priaznivej odozvy a začali sa prípravy na cestu do Neapola. Karol Róbert však musel cestu v roku 1332 v Stoličnom Belehrade ukončiť a vrátiť sa späť na Vyšehrad. Dôvodom bola Karolova choroba z prichádzajúcej zimy.¹²⁵ Už v čase atentátu Feliciána Zacha na kráľovskú rodinu sa pritom spomína, že kráľ trpel bolesťami nôh a rúk.¹²⁶ V súčasnosti sa predpokladá, že Karola Róberta trápila dna (nazývaná aj pakostnica či podagra, inak *arthritis urica*).¹²⁷ Podľa kroniky Jána z Turca sa napokon plánovaná cesta do Neapola uskutočnila až v júli 1333, keď Karol Róbert spolu so šesťročným Ondrejom opustil Vyšehrad. Krátko po príchode do Neapola sa Karolovo zdravie opäť zhoršilo, keď dostal vysoké horúčky.¹²⁸ Bolo to však po prvýkrát od roku 1300, keď sa Karol Róbert

121 PITI, F. *Anjou-kori Oklevéltár* XIX. (1335), s. 133, č. 289.

122 MNL DL 99557; KRISTÓ, G. *Anjou-kori Oklevéltár* XVII. (1333), s. 73, č. 144, 149, č. 324.; MNL DL 84261

123 MNL DL 40673.

124 PERNIŠ, J. *Uhorskí Anjouovci v zdraví, chorobe a smrti*, s. 7.

125 LUCHERINI, Vinni. The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333): Its Political Implications and Artistic Consequences. In *Hungarian Historical Review*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 343 – 345.

126 ...rex Karolus ... pedum etiam ac manuum dolore nimio torquebatur... *Chronica Picta : Viedenská maľovaná kronika*, s. 147

127 Ide o veľmi bolestivé ochorenie, pri ktorom sa v tele hromadí neprimerané množstvo kyseliny močovej. Jej soli sa potom ukladajú v šľachách, chrupavkách a väzivách kĺbov, pričom sa prejavuje hlavne bolesťou v prstoch rúk a nôh. Bolesť má zvyčajne záchvatový charakter, ale môže prerásť aj do chronickej formy. Dna je reumatické ochorenie, ktoré dodnes nie je liečiteľné, dajú sa len potlačiť jeho symptómy. PERNIŠ, J. *Uhorskí Anjouovci v zdraví, chorobe a smrti*, s. 17 – 18.

128 O tejto skutočnosti vieme z listov pápeža Jána XXII. zo septembra a októbra

vrátil do vlasti. Očakávané zásnuby princa Ondreja s päťročnou Johanou sa uskutočnili v septembri 1333, pričom Ondrej pri tejto príležitosti získal titul kalábrijského princa. Uhorský sprievod sa v Neapolskom kráľovstve zdržal takmer pol roka, čo bola pomerne dlhá doba. V tomto období si už bol Karol Róbert svojou pozíciou na uhorskom tróne istý, desaťročie predtým by ale nemohol ani pomyslieť, že by sa na tak dlho vzdialil z Uhorska.

V roku 1339 sa pre Karola Róberta otvorila potenciálna príležitosť pre získanie ďalšieho, tentokrát poľského trónu. Ako o tom sverne informujú *Kronika Jána z Turca* a *Kronika slávneho kráľovstva poľského* Jana Długosza, v júli 1339 prišiel Kazimír III. za Karolom Róbertom a počas tejto návštevy spísali dedičskú listinu. Podľa nej mal na poľský trón po Kazimírovej smrti, pokiaľ by nemal legitímneho mužského dediča, nastúpiť Karolov syn Ľudovít.¹²⁹ Samozrejme, zmluva neposkytovala záruku, že Anjouovci skutočne poľský trón získajú, pretože v tom čase len dvadsaťdeväť ročný Kazimír mohol ešte splodiť mužského potomka. Neskôr sa ukázalo, že do svojej smrti naozaj mal ešte mnoho detí vrátane chlapcov, avšak títo nepochádzali z manželského zväzku. Preto sa poľským kráľom po Kazimírovej smrti v roku 1370 stal syn Karola Róberta, Ľudovít I.¹³⁰

Najmä v poslednom desaťročí vlády sa zdravotný stav Karola Róberta postupne zhoršoval. Jeho reumatické ochorenie prerástlo okolo roku 1336 do chronickej formy a o zhoršujúcom zdraví svedčia viaceré, hoci stručné zmienky. Z listiny z 11. júna 1338 sa napr. dozvedáme, že ťažko chorý Karol Róbert si k sebe zavolať svojho švagra, poľského kráľa Kazimíra.¹³¹ Podobne moravský markgróf Karol a neskorší cisár Karol IV. vo svojom životopise spomína, že v marci 1339 navštívil ťažko chorého uhorského kráľa. Posledné dva roky svojho života preto Karol trávil takmer výlučne na Vyšehrade.¹³² Prvý uhorský kráľ z rodu Anjouovcov napokon zomrel 16. júla 1342 na Vyšehrade, vo veku 54 rokov. Vláda Karola Róberta v Uhorsku trvala 42 rokov. Na uhorský trón po ňom zasadol jeho šestnásťročný syn Ľudovít I. (Veľký), vládnucci takmer rovnako dlhú dobu.

Karol Róbert sa musel počas svojej vlády vysporiadať s mnohými odbojnými oligarchami a ich familiaritou. Kráľovi nepriatelia sa ho tiež niekoľkokrát pokúšali pripraviť o život. Predovšetkým po bitke pri Rozhanovciach začal Karol Róbert zároveň uplatňovať síce zdĺhavú a časovo náročnú, ale zato úspešnú stratégiu eliminácie uhorskej oligarchie.

1333, adresovaných Karolovi Róbertovi, ako aj neapolskému kráľovi Róbertovi. LUCHERINI, V. *The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples* (1333), s. 349.

129 Bližšie pozri *Kronika Jána z Turca*, s. 460.; *Johannis Długossi Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae Liber IX*. Varsaviae: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978, s. 212.

130 CSUKOVITS, E. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342)*, s. 127.

131 ...quod dominus rex Hungarie graviter infirmatur et quod dominus rex Poloniae per ipsum vocatus ad eum pervenit et michi fecit quandam litteram. PTAŠNIK, Jan (Ed.). *Monumenta Poloniae Vaticana*. Cracoviae: Academiae Litterarum Cracoviensis, 1913, s. 341, č. 181.

132 PERNIŠ, J. *Uhorskí Anjouovci v zdraví, chorobe a smrti*, s. 18.; O to zaujímavejšia je skutočnosť, že relatívne krátko pred smrťou, 30. júna 1342 sa Karol Róbert podľa miesta vydania listín zdržiaval na území svojho poľovného revíru v Ipolydamásde. PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XXVI. (1342)*, Budapest – Szeged, 2007, s. 260, č. 341.

Všeobecne sa v historiografii za rok Karolovho triumfu nad oligarchami považuje rok 1323, to sú vyše dve desaťročia vzájomného zápasu. Po Matúšovej smrti zároveň badať zmenu v štruktúre donačných listín Karola Róberta, čo sa prejavilo najmä výrazným nárastom konfirmácií. Po roku 1323 sa už nové konflikty objavovali iba sporadicky. V poslednom desaťročí svojej vlády musel Karol Róbert zápasit' s iným druhom nepriateľa – zdravotnými problémami. V tomto prípade mu už ale jeho odhodlanie a trpezlivosť, ktoré sa v boji s uhorskými oligarchami tak osvedčili, nepomohli.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Pramene

MNL DL: Magyar Nemzeti Levéltár Budapest, Diplomataikai Levéltár : 531, 1820, 1918, 2186, 40673, 84261, 99557

Edície prameňov a publikované pramene

ALMÁSI, Tibor (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XI. (1327)*, Budapest – Szeged, 1997, 420 s.

GÉCZI, Lajos (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár IX. (1325)*, Budapest – Szeged, 1997, 466 s.

TÓTH, Ildikó Éva (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XVI. (1331)*, Budapest – Szeged, 2004, 380 s.

KRISTÓ, Gyula (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XVII. (1333)*, Budapest – Szeged, 2002, 332 s.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XIX. (1335)*, Budapest – Szeged, 2004, 496 s.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XX. (1336)*, Budapest – Szeged, 2004, 476 s.

PITI, Ferenc (ed.). *Anjou-kori Oklevéltár XXVI. (1342)*, Budapest – Szeged, 2007, 628 s.

Ján z Turca. *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum 1488 : Kronika Jána z Turca*. Prel. SOPKO, Július. Bratislava : Perfect, 2014, 590 s. ISBN 978-80-8046-692-3

Johannis Dlugossi Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae Liber IX. Varsaviae: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1978, 507 s.

Marek z Káltu. *Chronica Picta : Viedenská maľovaná kronika*. Prel. SOPKO, Július – LENGYELOVÁ, Tünde. Bratislava : Perfect, 2016, 287 s. ISBN 978-80-8046-770-8

NAGY, Imre (ed.). *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis I. (1301-1321)*, Budapešť, 1878, 678 s.

PTAŠNIK, Jan (Ed.). *Monumenta Poloniae Vaticana*. Cracoviae: Academiae Litterarum Cracoviensis, 1913, 503 s.

- SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* Bratislava : Veda, 1980, 672 s.
- SEDLÁK, Vincent (ed.) *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* Bratislava : Veda, 1987, 640 s.
- SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (Eds.) *Pramene k vojenským dejinám Slovenska I/2 (1000 – 1387).* Bratislava : Vojenský historický ústav, 2011, 288 s. ISBN 978-8089523-14-6.

Monografie a zborníky

- CAMBEL, Samuel – MARSINA, Richard a kol. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526).* Bratislava : Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986, 534 s.
- CSUKOVITS, Enikő. *Karol I. a obdobie jeho vlády (1301 – 1342).* Bratislava : Pro Historia, 2017, 153 s.
- ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBÍNYI, András. *Magyarország története 1301 – 1526.* Budapest : Osiris Kiadó, 2005, 420 s. ISBN 963-389-815-3.
- LUKAČKA, Ján. *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku.* Bratislava : MINOR, 2002. 154 s. ISBN 80-901407-8-5. UK SAV
- LUKAČKA, Ján. *Matúš Čák Trenčiansky.* Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 2016, 143 s. ISBN 978-80-224-1532-3
- RADY, Martyn. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary.* Palgrave Macmillan, 2000, 231 s.
- SEGEŠ, Vladimír a kol. *Kniha kráľov – Panovníci v dejinách Slovenska a Slovákov.* Bratislava : SPN, 2010, štvrté vydanie, 299 s. ISBN 978-80-10-02026-3.
- ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy.* Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 760 s.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch

- BLANÁR, Dominik. Omodejovci, strojcovia bitky pri Rozhanovciach. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín (Zborník príspevkov).* Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 53 – 66
- BREZOVÁKOVÁ, Blanka. Konsolidačné snahy Karola I. v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310–1317). In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 4, s. 361 – 378
- CSÁKÓ, Judit. Kancellária és történetírás a 14. századi Magyarországon. Kutatástörténeti áttekintés. In *Történelmi Szemle* 2017, roč. 59, č. 1, s. 77 – 101
- ĎURČO, Marek. Hradnianský archidiakonát v Nitrianskej diecéze do roku 1526. In *Konštantínove listy*, 2014, roč. 7, s. 23 – 60
- ELIÁŠ, Štefan. Bitka kráľa Karola 15. 6. 1312. In *Z minulosti Spiša*. Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči. Levoča : Spišský dejepisný spolok 2007, 15, s. 39–48. ISBN 978-80-969456-2-7
- GÁLIK, Zdenko. Abrahám Rufus – spoločenské postavenie, vojenské zásluhy a majetková doména. (1278 / 1291 – 1326). Etnický a sociálny pôvod Abraháma Rufusa. In *Studia Historica Nitriensia*, 2018, roč. 22, č. 1, s. 27 – 57

- HARDI, Djura. Zúčastnil sa Filip Druget bitky pri Rozhanovciach? In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 143 – 154
- HARDI, Ľura. Gramotnosť v kruhu palatínskej rodiny Drugeth. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 2, s. 441 – 449
- HARDI, Dzura. Nová aristokracia na dvore Karola Róberta. Budovanie osobných a politických väzieb palatína Filipa Drugetha. In *Kultúrne dejiny*, Ružomberok: Verbum – vydavateľstvo Katolíckej univerzity, 2012, 3, č. 1, s. 25–35. ISSN:1338–2209
- HROMJÁK, Ľuboslav. Bitka pri Rozhanovciach a jej vplyv na nástennú maľbu v katedrále v Spišskom Podhradí. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 239 – 251
- KÁDÁR, Tamás. Harcban a koronáért. I. Károly (Róbert) király uralkodásának első éve 1305 végéig. In *Történeti Tanulmányok*, 2015, roč.23 s. 45 – 47
- KRISTÓ, Gyula. Károly Róbert családjá. In *Aetas*, 2005, roč. 20, č. 1, s. 14 – 28
- KRISTÓ, Gyula. Magister Donč a Matúš Čák Trenčiansky. In *Historické štúdie*, 1973, roč. 18, s. 235 – 245
- LUCHERINI, Vinni. The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333): Its Political Implications and Artistic Consequences. In *Hungarian Historical Review*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 341 – 362
- MAREK, Miloš. Kacíři, heretici, bludáři a zápas proti kacířství v středověkom Uhorskom kráľovstve. In *Konštantínove listy*, 2018, roč. 11, č. 2, s. 98 – 131
- MAREK, Miloš. Uhorské kráľovstvo na začiatku 14. storočia a misia pápežského legáta kardinála Gentilisa. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2012, s. 34 – 52
- MELIŠ, Jozef Bernard. Náčrt poznatkov a problematiky výskumu života magistra Donča. In DOBROTKOVÁ, Marta a kol. *Studia Historica Tyrnaviensia VIII*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 64 – 82. ISBN 978–80–8082–284–2
- MELIŠ, Jozef Bernard. Niekoľko spresňujúcich poznámok k rodokmeňu magistra Donča. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2011, roč. 21, č. 1/2, s. 5 – 7. ISSN 1335–0137
- PAPAJÍK, David. Obraz Uhrů a Uher v dílech církevních kronikářů z českých zemí ze 14. století. In *Konštantínove listy*, 2019, roč. 12, č. 1, s. 39 – 49
- PERNIŠ, Jaroslav. Uhorskí Anjouovci v zdraví, chorobe a smrti. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2003, roč. 13, č. 1, s. 3 – 21
- SALANCI, Michal. Kecerovci z Kecerovského Lipovca – pôvod rodu. In *Genealogicko-heraldický hlas*, 2008, roč. 18, č. 2, s. 3–18

- SKALSKÁ, Monika. Tomáš zo Sečian a jeho zásluhy v bitke pri Rozhanovciach. In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 155 – 166
- TAJTÁK, Ladislav. Kde sa odohrala známa bitka medzi kráľom Karolom I. a Omodejovcami? In ULIČNÝ, Ferdinand – MAGDOŠKO, Drahoslav (Eds.). *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín* (Zborník príspevkov). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 331 – 333
- VLASKO, Vladimír. Počiatky vlády Anjouovcov v Uhorsku. In *Historia Nova*, Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského – Katedra slovenských dejín 2013, č. 6, s. 26–47
- ZSOLDOS, Attila. Anjou Károly első koronázása. In *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendősz Bertényi Iván tiszteletére*. Budapest, 2009, s. 405–413
- ZSOLDOS, Attila. Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. In *Hungarian Historical Review*, 2013, roč. 2, č. 2, s. 211 – 242
- ŽUPČÁN, Ladislav. Existoval vôbec v Košiciach hrad? In *Studia Historica Nitrae*, 2010, roč. 15, s. 299 – 314

Mgr. Alena Macková, PhD.

Štátny archív v Bratislave
Križkova 7
811 04 Bratislava

POZNÁMKY K OBRANNEJ ÚLOHE KLÁŠTORA MINORITOV V LEVOČI NA PRELOME STREDOVEKU A NOVOVEKU

HENRIETA ŽAŽOVÁ

NOTES ON THE DEFENSIVE ROLE OF THE MINORITE MONASTERY IN LEVOČA AT THE TURN OF THE MIDDLE AGES AND THE EARLY MODERN PERIOD: This paper examines the defensive role of the Minorite monastery in Levoča at the turn of the Middle Ages and the Early Modern period. The monumental architecture of the preserved parts of the medieval Franciscan monastery in Levoča, originally built in the first half of the 14th century, underwent significant transformations that have been appropriately addressed in scholarly literature. However, the historical development of the complex remains unclear in many respects, primarily due to the scarcity of preserved written sources. The monastery is believed to have been founded at the end of the 13th or the beginning of the 14th century. Its patronage is attributed to the Virgin Mary and Saint Ladislaus, while the departure of the Minorites in the first half of the 16th century remains a matter of historical speculation. The buildings of the medieval monastic complex, including the so-called Polish Gate, were strategically well fortified. Through the so-called Monastery Gate, the Franciscans maintained communication even with more distant surroundings, until the gate was buried in the 16th century and demolished in the 19th century. The location of the Minorite complex within medieval Levoča was advantageous in terms of its functional use, economic background, and fulfillment of monastic needs.

KEYWORDS: Franciscans, monasteries, fortifications, patronal dedication, Levoča

Viacere kláštorne areály na našom území boli už v stredoveku alebo v ranom novoveku opevnené. Fortifikáciám kláštorov, ale aj iných sakrálnych objektov, sa na Slovensku doteraz nevenovala väčšia pozornosť. Úloha cirkevných inštitúcií pri obrane obyvateľstva mestských a vidieckych sídel v čase ohrozenia nie je podrobne zmapovaná. Analýza a štúdium uvedenej problematiky si vyžaduje interdisciplinárny prístup a spracovanie výsledkov archeologických, archívnych a architektonicko-historických výskumov, ako i znalosti z topografie a urbanizmu skúmaných lokalít. Navyše mnohé z kláštorov neboli systematicky skúmané archeologicky, ani z hľadiska vývoja stavebnej histórie. Dalším problémom je fakt, že aj v prípade realizovaných, často len čiastkových výskumov, ich výsledky nie sú publikované. Opevnené kláštory neboli predmetom záujmu ani v rámci výskumov vojenskej stratégie a pevnostného systému protiosmanskej obrany, keď poskytovali účinnú ochranu pred nepriateľskými vojskami. Osobitnú skupinu tvoria kláštory v mestách, často budované v blízkosti mestských hradieb. Príkladom mestského kláštora

postaveného v priamom kontakte s opevnením je stredoveký františkánsky kláštor v Levoči. V príspevku sa budem venovať jeho dejinám s dôrazom na architektonický vývoj kláštorného komplexu v kontexte mestských hradieb.

Stav bádania

Levočský starý minoritský kláštor sa na základe zachovaných priestorov sakristie, kapitulnej siene, refektára a krížovej chodby považuje za najkrajší a najvýznamnejší príklad stredovekej kláštornej architektúry na území súčasného Slovenska. Levoča sa v stredoveku vyvíjala ako hlavné mesto Spoločenstva spišských Sasov a bola obdarená mnohými výsadami. Vďaka strategickému umiestneniu na obchodnej trase smerujúcej do Poľska sa mesto postupne rozvinulo na dôležité obchodné stredisko a v 14. storočí sa zaradila medzi slobodné kráľovské mestá. Úzke gotické domy v rámci hradbami ohraničeného sídla v novoveku spájali do veľkých dvorov, charakteristických pavlačovým alebo arkádovým priestorom. Stali sa reprezentantmi talianskej mestskej architektúry v rámci urbanisticky riadenej výstavby s dlhým námestím, uprostred ktorého sa dodnes vyníma farský Kostol sv. Jakuba.

Literatúra k objektu kláštora minoritov v Levoči je pomerne rozsiahla.¹ Komplexnejšie sa jeho dejinami a opisom architektúry, vnútorného zariadenia aj nástenných malieb zaoberal Jozef Špirko už v roku 1940.² Ten osobne dohliadal na prestavbu kláštora v rokoch 1938 – 1939 na malý seminár levočským architektom Eugenom Ormayom.³ Stavebný vývoj kláštorného komplexu je po etapách dokumentovaný a výsledky jednotlivých odborných výskumov postupne publikované a interdisciplinárne spracovávané. Norma Urbanová ešte v roku 1982 uskutočnila sondážny výskum v exteriéroch⁴ a o dekádu neskôr historický výskum Ivan Chalupecký.⁵ V roku 1994 bola budova kláštora vrátená v rámci reštitúcií rímskokatolíckej cirkvi, Biskupstvu v Spišskom Podhradí.⁶ V súvislosti s rekonštrukciou objektu na vzdelávacie účely bol realizovaný vtedajším Slovenským ústavom pamiatkovej starostlivosti, regionálnym strediskom v Levoči (dnešný Krajský pamiatkový úrad v Prešove, pracovisko Levoča) pod vedením Gabriela Lukáča

- 1 V príspevku sa zameriavame predovšetkým na rozbor najnovšej odbornej literatúry a výskumov z posledných dekád.
- 2 ŠPÍRKO, Jozef. Starý kláštor minoritov v Levoči. In *Sborník Matice slovenskej*, 1938 – 1939, roč. 16 – 17, č. 3 – 4, s. 227 – 254.
- 3 OLEJNÍK, Vladimír. Starý kláštor minoritov v Levoči. In *Pamiatky a múzeá*, 2021, roč. 70, č. 3, s. 29. ISSN 1335–4353; OLEJNÍK, Vladimír. *Archívny výskum dejín a stavebného vývoja starého Kláštora minoritov v Levoči (Kláštorská 38)*. Rukopis. Levoča, 2015, s. 27. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO–2016/2972.
- 4 URBANOVÁ, Norma. *Levoča – kláštor minoritov*. Bernolákova 38. *Umeleckohistorický a architektonický výskum a návrh na obnovu pamiatky*. Rukopis. Projektový ústav kultúry Bratislava, ateliér Prešov, 1982. Archív Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. T 142.
- 5 CHALUPECKÝ, Ivan. *Starý kláštor minoritov v Levoči. Historický výskum*. Rukopis. Levoča, 1992, 10 s. Archív Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. T 317.
- 6 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 29.

v rokoch 1992 – 1996 záchranný archeologický výskum. Prebiehal v južnom ambite a východnom krídle kláštora na ploche približne 250 m²,⁷ na ktorom sa v poslednom roku podieľali aj Peter Roth a Marián Soják z Podtatranského múzea v Poprade, ktorí spolu s G. Lukáčom skúmali priestor pred východným krídlom kláštora.⁸ Od roku 2011 bol komplex nevyužívaný⁹ a stredoveká časť zrekonštruovaná až v rokoch 2019 – 2020. Následne prebehla obnova západnej fasády v rokoch 2021 – 2022.¹⁰ Pred obnovou sa uskutočnil doplnujúci architektonicko-historický pamiatkový výskum Normy Urbanovej¹¹ a archívny výskum Vladimíra Olejníka,¹² ako i špecializovaný dendrochronologický výskum datovania drevených prvkov Tomášom Kynclom.¹³ Dlhodobu a detailne teda stavebný vývoj kláštora mapuje Norma Urbanová,¹⁴ jeho dejiny (okrem spomínaného I. Chalupeckého a V. Olejníka) napr. František Dluhoš¹⁵ a Monika Bizoňová.¹⁶

Budovu v roku 2021 získalo na základe nájomnej zmluvy Slovenské národné múzeum – Spišské múzeum v Levoči,¹⁷ ktoré tu sprístupnilo refektár, krížovú chodbu, kapitulnú sieň, ako aj rímskokatolícky Kostol Panny Márie Kráľovnej anjelov a sakristiu. Doplnujúci architektonicko-historický výskum v roku 2022 potrebný pre ďalšiu etapu obnovy objektu uskutočnila Magdaléna Janovská.¹⁸

Ako bolo spomenuté, odborná literatúra o kostole a kláštore minoritov v Levoči je bohatá. V roku 2016 bol vydaný v rámci edičného

- 7 LUKÁČ, Gabriel. Stredoveký kláštor minoritov v Levoči (Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992 – 1996). In LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Márie (ed.). *Východoslovenský pravek*, 1998, roč. V, s. 187. ISBN 80-88709-37-7.
- 8 ROTH, Peter – SOJÁK, Marián. Výsledky výskumu pri Kláštore minoritov v Levoči. In *Z minulosti Spiša*, 2001 – 2002, roč. IX – X, s. 64 – 78. ISBN 80-966964-5-9.
- 9 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 29.
- 10 JANOVSÁ, Magdaléna. *Kláštor minoritov – Kláštorská 38 v Levoči. Doplnkový architektonicko-historický výskum objektu (2. etapa)*. Rukopis. Levoča, Štúdio J+J, 2022, s. 5. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2022/9123.
- 11 URBANOVÁ, Norma. *Levoča – kláštor minoritov. Kláštorská ulica 38, č. ÚZPF 2768/1. Doplnujúci architektonicko-historický pamiatkový výskum*. Rukopis. Bratislava, 2015, 52 s. a prílohy. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2016/2972.
- 12 OLEJNÍK, Tomáš. *Archívny výskum dejín a stavebného vývoja starého Kláštora minoritov v Levoči (Kláštorská 38)*, 29 s.
- 13 KYNCL, Tomáš. Výzkumná správa. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z minoritského kláštera v Levoči. Rukopis. Brno, 2015, 10 s. In URBANOVÁ, Norma. *Levoča – kláštor minoritov. Kláštorská ulica 38, č. ÚZPF 2768/1. Doplnujúci architektonicko-historický pamiatkový výskum*. Rukopis. Bratislava, 2015, 52 s. a prílohy. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2016/2972.
- 14 URBANOVÁ, Norma. Starý kláštor minoritov v Levoči – novšie poznatky o jeho stavebnom vývoji. In KALINOVÁ, Michaela (ed.). *Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste II*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR; Rožňava : Občianske združenie Gotická cesta, 2018, s. 127 – 143. ISBN 978-80-972544-0-7.
- 15 DLUGOŠ, František. Působenie minoritov v Levoči. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musei Scepusiensis*, 2009, s. 7 – 14. ISBN 978-80-85167-42-9.
- 16 BIZOŇOVÁ, Monika. Dejiny a pôsobenie františkánov – minoritov na území Spiša. In *Historia Ecclesiastica*, 2015, roč. VI, č. 2, s. 22 – 31. ISSN 1338-4341.
- 17 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 29.
- 18 JANOVSÁ, Magdaléna. *Kláštor minoritov – Kláštorská 38 v Levoči. Doplnkový architektonicko-historický výskum objektu (2. etapa)*, 2022, 55 s. a prílohy.

radu Národné kultúrne pamiatky na Slovensku Pamiatkového úradu Slovenskej republiky v Bratislave tretí diel venovaný mestu Levoča.¹⁹ Sumarizuje najnovšie poznatky nielen o minoritskom kláštore²⁰ či Kostole Panny Márie Kráľovnej anjelov,²¹ ale o celom sídle a jeho historickom²² a urbanistickom vývoji.²³ V posledných rokoch sa v širšom kontexte vývoja architektúry žobravých reholí v strednej Európe levočskému kláštoru minoritov venuje Bibiana Pomfyová,²⁴ Štefan Oriško²⁵ a nástenným malbám Dušan Buran.²⁶ Pôsobenie mendikantov systematicky spracovávajú Gabriel Hunčaga a Miroslav Hutka²⁷ a dejiny Spišského prepoštvstva, na území ktorého sa Levoča nachádza, Peter Labanc a Miroslav Glejteľ.²⁸

Komplexnejšie hodnotili úlohu minoritov v rámci mestskej komunity v stredoveku a ranom novoveku odborníci na urbánne dejiny – dejiny

- 19 URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, 679 s. ISBN 978-80-556-2449-5.
- 20 URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora. Kláštor minoritov. In URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 198 – 205. ISBN 978-80-556-2449-5.
- 21 URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora. Rímskokatolícky Kostol Panny Márie Kráľovnej anjelov. In URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 206 – 212. ISBN 978-80-556-2449-5.
- 22 CHALÚPECKÝ, Ivan. Náčrt histórie mesta. In URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 17 – 36. ISBN 978-80-556-2449-5.
- 23 URBANOVÁ, Norma. Náčrt urbanistického a architektonického vývinu mesta. In URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 36 – 59. ISBN 978-80-556-2449-5.
- 24 POMFYOVÁ, Bibiana. Starý kostol a kláštor minoritov v Levoči – reprezentatívny príklad stredoeurópskej mendikantskej architektúry. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis*, 2009, s. 31 – 49. ISBN 978-80-85167-42-9; POMFYOVÁ, Bibiana. Stredoveká architektúra žobravých reholí na Slovensku – stav výskumu a problémové okruhy. In KVASNICOVÁ, Magdaléna – ŠEREĎI, Marek (eds.). *Architektúra kláštorov a rehol'ných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava : Slovenská technická univerzita vo Vydavateľstve SPEKTRUM STU, 2018, s. 74 – 137. ISBN 978-80-227-4876-6.
- 25 ORIŠKO, Štefan. K architektúre a výtvarnému kontextu najstarších mendikantských stavieb na Slovensku. In KVASNICOVÁ, Magdaléna – ŠEREĎI, Marek (eds.). *Architektúra kláštorov a rehol'ných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava : Slovenská technická univerzita vo Vydavateľstve SPEKTRUM STU, 2018, s. 138 – 158. ISBN 978-80-227-4876-6.
- 26 BURAN, Dušan. Nástenné malby v stredovekom kostole a kláštore minoritov v Levoči. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis*, 2009, s. 51 – 76. ISBN 978-80-85167-42-9.
- 27 HUNČAGA, Gabriel – HUTKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá (pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánnom prostredí)*. Ružomberok : VERBUM – Vydavateľstvo KU, 2022, 330 s. ISBN 978-80-561-0933-5.
- 28 LABANC, Peter – GLEJTEK, Miroslav. *Spišské prepoštvstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Príspevok k náboženským dejinám Spiša*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015, 100 s. ISBN 978-83-7490-879-5; LABANC, Peter. *Spišské prepošti do roku 1405*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, 228 s. ISBN 978-83-7490-440-7.

mesta Levoča, napr. Michal Suchý,²⁹ František Javorský,³⁰ – alebo znalci regionálnych dejín Spiša.³¹ Najmenej analyzovaná je funkcia kláštorov v štruktúre mestského opevnenia.³² Celkovo je však k dejinám minoritov veľmi málo písomných prameňov zo stredoveku, čo spôsobilo veľké požiare Levoče v druhej polovici 16. storočia, keď bol zničený aj mestský archív. Do určitej miery ich historici nahrádzajú údajmi z mladších kroník, napríklad zápismi kronikára Gašpara Haina.³³

Zapojením kláštora minoritov v Levoči do fortifikačného systému sa stručne a zatiaľ len okrajovo zaoberali Bibiana Pomfyová, Michaela Kalinová a Henrieta Žažová.³⁴ V rámci archívneho výskumu sa v príspevku zameriavam na ranonovoveké dokumenty zo 16. storočia a začiatku 17. storočia (edované pramene) a dokumenty uchovávané v Štátnom archíve v Prešove, špecializovanom pracovisku Spišský archív v Levoči. V rámci fondu Magistrát mesta Levoče 1280 – 1779 som bádať v triede XI: Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče³⁵ a vo fonde Spišskej župy, ale výsledky boli veľmi skromné.³⁶ O mestských účtoch Levoče, kde by mohli byť zapísané výdavky na obranu, sa I. Chalupický vyjadril ako o materiáli, v ktorom sú len výnimočné poznámky o kláštore a navyše z neskoršieho obdobia ako je mnou skúmané 16. storočie.³⁷

Kláštor minoritov vo svetle písomných prameňov

Sv. František z Assisi je zakladateľom rehole menších bratov františkánov (*Ordo Fratrum Minorum*), ktorej vznik v roku 1223 potvrdil pápež Honorius III. Menší bratia františkáni – minoriti patria do skupiny žobravých

29 SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče 1*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, 404 s.

30 JAVORSKÝ, František. Levočské kostoly v kontexte dejín mesta. In *Z minulosti Spiša*, 1998 – 1999, roč. V – VI, s. 33 – 60. ISBN 80-966964-5-9.

31 HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav A. (eds.). *Historia Scepusii I: Dejiny Spiša do roku 1526*. Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego; Bratislava: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2010, 662 s. ISBN 978-80-968-9482-6; HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav A. (eds.). *Historia Scepusii II: Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*. Bratislava: Katedra slovenských dejín FiF UK Bratislava; Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2016, 1165 s. ISBN 978-80-223-4210-0.

32 RÁBIK, Vladimír. Mestské hradby vo svetle stredovekých prameňov. In *Monumentorum Tutela/Ochrana pamiatok*, 2005, roč. 16, s. 207 – 218. ISBN 80-89079-13-X.; SUCHÝ, Michal. Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia. In *Nové obzory*, 1974, roč. 16, s. 39 – 84.

33 BAL, Jeromos – FÖRSTER, Jenő – KAUFMANN, Aurél (eds.). *Hain Gáspár Lőcsei krónikája I. Lőcse*, 1910, 576 s.

34 POMFYOVÁ, Bibiana – KALINOVÁ, Michaela – ŽAŽOVÁ, Henrieta. Befestigte Klöster in Mittelalter und früher Neuzeit. Das Beispiel der Slowakei. In GREBE, Anja – GROSSMANN, G. Ulrich (eds.). *Klosterbefestigungen – Klöster, Stifte und Wehrbau*. Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2024, s. 261 – 262. ISBN 978-3-7319-1328-3.

35 MV SR, Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Magistrát mesta Levoče 1280 – 1779 (ďalej len ŠAPO SA-L, MML), trieda XI Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče b. č. 1 – 52.

36 MV SR, Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišská župa 1314 – 1849 (1861).

37 CHALUPECKÝ, Starý kláštor minoritov v Levoči. *Historický výskum*, s. 3.

reholí. Ich jedinečnosť a odlišnosť od ostatných reholných spoločenstiev je v tom, že tvorili centrálné spravované osobné spoločenstvá nezávislé na diecéznych a farských štruktúrach, ale pritom duchovnú a pastoračnú činnosť vykonávali na základe štúdia a privilégií udelených pápežmi v stanovných obvodoch. Zrieknutím sa spoločného vlastníctva a stálych príjmov žili v spoločnej chudobe a boli odkázaní na almužnu. Aj preto pôsobili výlučne v mestskom prostredí.³⁸

Príchod františkánov do Levoče, po vpáde Mongolov osídlenú saskými hostami z Durínska,³⁹ ostáva pre absenciu historických prameňov nejasný. Najstaršia nepriama zmienka sa nachádza v súpise františkánskych kláštorov z roku 1272. Súpis vyhotovil sv. Bonaventura z Bagnoregia, generálny minister rehole františkánov.⁴⁰ V Uhorsku už existovalo 46 konventov a štyri domy, ktoré boli rozdelené do ôsmich kustódií. Do Jágerskej kustódie patrili aj dva spišské kláštory, zapísané ako Horný Spiš a Dolný Spiš: „III. Custodia Agriensis: ...Ceps Superior et Ceps Inferior; ...“.⁴¹ Na Spiši existovali dva františkánske kláštory, pričom Horný Spiš historici identifikujú ako Levoču, kým Dolný Spiš je problematický. Uvádza sa Gelnica,⁴² Spišské Podhradie⁴³ aj Spišská Nová Ves.⁴⁴ Na základe tohto zápisu sa predpokladá, že františkáni prišli do Levoče pred rokom 1272, pravdepodobne v 60. rokoch 13. storočia.

Za druhý nepriamy údaj potvrdzujúci prítomnosť minoritov v Levoči sa doneďavna považovala zmienka z roku 1284. Kaplánom spišského prepošta Jakuba v prvom roku jeho vymenovania bol brat Urban z Levoče, z rehole minoritov a farár v Toryse („1284. Frater Urbanus de Leucha ex ordine Minoritarum fuit primus annis Jacobi praep. Capellanus, subin plebanus in “Saros-Tarcza”).“⁴⁵ Avšak Peter Labanc zistil, že Urban vstúpil do rehole neskôr, vo vyššom veku a nie v čase, keď bol kaplánom.⁴⁶

Aj najstaršia správa o kláštore v Levoči ako stavbe je uvedená v Lányiho kronike z 30. rokov 19. storočia:⁴⁷ „1308 hat Graf Ladislaus Dank dem hei-

38 HUNČAGA, Gabriel. Latinský Západ. In HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá (pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánom prostredí)*. Ružomberok: VERBUM – Vydavateľstvo KU, 2022, s. 30 – 31, 35. ISBN 978-80-561-0933-5.

39 RÁBIK, Vladimír. Levoča. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKÁČKA, Ján (eds.). *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s. 253. ISBN 978-80-89396-11-5.

40 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 29.

41 MONAY, Franciscus. *De provincia Hungarica ordinis fratrum minorum conventualium memoriae historicae*. Romae, 1953, s. 34.

42 ŠTEVÍK, Miroslav. K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši. In *Sandecoko-spišské zošity*, 2010, roč. 5, s. 13. ISBN 978-80-970021-5-2.

43 HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav A. (eds.). *Historia Scepusii I: Dejiny Spiša do roku 1526*. Kraków: Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego; Bratislava: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2010, s. 264. ISBN 978-80-968-9482-6.

44 BIZOŇOVÁ, Dejiny a pôsobenie františkánov – minoritov na území Spiša, s. 22.

45 HRADSKÝ, Josephus. *Initia, progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio...* Szepesváralja, 1901, s. 275.

46 LABANC, *Spišskí prepošti do roku 1405*, s. 111.

47 ŠTEVÍK, K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši, s. 13.

ligen Ladislaus zu Ehren allhier in Leutschau die nochmalige Jesuiten Kirche bauen und vergrößern lassen, wurde aber von Jesuiten ad beatam Mariam virginem et reginam angelorum geweyhet. Aus einer Handschrift.“⁴⁸ Odvoľavajúc sa na rukopisný záznam, vyplýva z neho, že v roku 1308 dal gróf Ladislav Dank k úcte svätého Ladislava postaviť a zväčšiť v Levoči neskorší jezuitský kostol, ktorý jezuiti zasvätili Blahoslavenej Panne Márii Kráľovnej anjelov. Názory na osobu fundátora Kostola sv. Ladislava – Ladislava Danka sú rôzne. J. Špirko ho stotožnil s magistrom Dončom (1283 – 1348), zvolenským a liptovským županom.⁴⁹ Podľa I. Chalupeckého zakladateľom mohol byť magister Kokoš z rodu Berzeviciovcov, pánov z Veľkej Lomnice a jeho príbuzný alebo familiár Herman Lank.⁵⁰ V listine vydanej 29. marca 1307 sa uvádza, že magister Kokoš zabil Arnoldovho syna Fridricha zo Spišského Hrhova. Podľa rozsudku ako pokánie mal Kokoš s bratmi vraždu odčiniť. Herman Bank s ďalšími štyrmi osobami mali vykonať púť do Ríma, do Bari k hrobu sv. Mikuláša a na ceste späť do Ríma už len s jednou osobou putovať do Santiaga de Compostela k hrobu sv. Jakuba a odtiaľ do Cách k Panne Márii. Odsúdení boli aj na peňažnú pokutu a magister Kokoš mal „založiť“ šesť kláštorov a dať odslúžiť 4 000 omší za spásu duše zavraždeného Fridricha („Item magister Kokos in remedium anime Thydrici interempti sex claustra tenebitur impetrare et IIII^{or} milia missarum comparare.“).⁵¹ Prikláňam sa k názoru Martina Pirhallu,⁵² že Kokoš mal iba požiadať šesť kláštorov, aby sa v nich odslúžilo 4 000 omší za spásu duše zavraždeného. Kokoš prostredníctvom donácií podporoval kláštory, a tak je možné, že prispel aj na výstavbu levočského kláštora minoritov. Práve M. Pirhalla čítal meno Herman Bank ako Lank,⁵³ ktorý I. Chalupecký pokladá za Ladislava Danka – staviteľa levočského kláštora z roku 1308.

Peter Labanc a Miroslav Glejtecký uvažujú o Ladislavovi, synovi Danka, ktorého sa však nepodarilo presvedčivo stotožniť s niektorým zo známych členov spišských šľachtických rodín. Za prvý hodnoverný písomný prameň o františkánoch v Levoči považujú zápis z roku 1332, ktorý sa týka kaplána Urbana v tzv. Levočskom rotuluse. Je to vyšetrovací spis ohľadom hraníc Ostrihomského a Jágorského arcibiskupstva.⁵⁴

V zázname viažuceho sa k roku 1308 sa uvádza, že Dank dal vybudovať a zväčšiť Kostol sv. Ladislava, teda pôvodný kostol dal prestavať. Základy

48 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 227.

49 ULIČNÝ, Ferdinand. Šľachtic Donč syn Dominika, zvolenský a liptovský župan. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus – Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014, s. 27 – 47. ISBN 978-83-7490-690-6.

50 CHALUPECKÝ, Starý kláštor minoritov v Levoči. *Historický výskum*, s. 3.

51 SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1987, s. 213, č. 465; Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest (ďalej len MNL – OL), Diplomatiikai Levéltár 1703.

52 PIRHALLA, Márton. *A Szepesi prépostság vázlatos története*. Lőcse : A Szepesmegyei történelmi társulat kiadása, 1899, s. 38.

53 PIRHALLA, *A Szepesi prépostság vázlatos története*, s. 38.

54 LABANC – GLEJTEK, *Spišské prepoštstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Príspevok k náboženským dejinám Spiša*, s. 29 – 30.

staršej sakrálnej stavby, ktorá mohla súvisieť s prvou stavebnou činnosťou minoritov v Levoči, odkryli počas archeologického výskumu v roku 1996.⁵⁵ O starších a menších budovách minoritského konventu a kostola uvažuje aj J. Špirko.⁵⁶ Niektorí autori lokalizujú prvotný kláštor františkánov mimo súčasného historického jadra Levoče, napr. k dnes už zaniknutému Kostolu sv. Mikuláša v polohe Vojenskej cvičisko.⁵⁷ Je nepravdepodobné, aby niekoľko desaťročí pôsobili levočskí františkáni mimo novej Levoče, s budovaním ktorej sa začalo krátko po tatárskom vpáde.⁵⁸

Hodnoverným stredovekým prameňom o levočskom františkánskom kláštore je aj listina z 18. marca 1345. Šľachtici, magistri Ján a Mikuláš, synovia magistra Rikolfa z Kamenice, privilegiálnu listinu kráľa Karola Róberta uložili „v kláštore Blahoslavenej Panny v Levoči rehole menších bratov“ (*in claustrum beatae Virginis de Leuche ordinis fratrum minorum*) do verejnej úschovy.⁵⁹

Jedinečným historickým dokumentom je listina z 9. októbra 1442, v ktorej sa spomína gvardián konventu a kláštora Blahoslavenej Panny Márie rehole bratov minoritov v Levoči – Ján z Kolína („*frater Johannes de Colonia ordinis fratrum minorum Gvardianus Conventus et Monasterii Beatae Virginis in Lewtza*“).⁶⁰ Ten prijal medzi členov špeciálneho bratstva rehole Benedikta z Hrhova a jeho manželku Kláru, tiež ich synov a dedičov. Bratia rehole sa zaviazali, že na nich budú pamätať v modlitbách počas ich života, ako aj po smrti. Ide o druhý dôkaz existencie konventu s patrocíniom Blahoslavenej Panny Márie, čím sa odlišuje od tvrdenia Lányiho kroniky a novovekých prameňov, ktoré ho označujú ako konvent vybudovaný k úcte sv. Ladislava.

Práve v týchto novovekých reholných materiáloch z 30. rokov 17. storočia sa spomína ako zakladateľ levočského kláštora Ján z Kaniže, ostrihomský arcibiskup v rokoch 1387 – 1418 („*...Conventus de Leucha per Johanne archiepiscopum: qui de genere Kanisiensi prodierat*“). Zároveň sa v roku 1630 levočský konvent uvádza ako starobylá fundácia, zriadená v zaklenutých a primerane vybavených priestoroch („*Conventus Leuchoviensis ab antiquo fundatus est in testudine et apparatu condecienti*“).⁶¹ O dva roky neskôr sa konvent spomína aj s patrocíniom sv. Ladislava („*Leutschoviense Sancti Ladislai fundatus Reverendissimo Domino Joanne Archiepiscopo de Kanisia*“).⁶² Na tieto skutočnosti upozornil G. Lukáč, avšak dostupné dokumenty ob-

55 LUKÁČ, Stredoveký kláštor minoritov v Levoči (Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992 – 1996), s. 189.

56 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 228.

57 JAVORSKÝ, František. Záchranný výskum románskeho kostola pri Levoči. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, 1981, roč. 19, s. 104.

58 RÁBIK, Levoča, s. 253.

59 MNL – OL, Diplomatikai Levéltár 68 852.

60 MNL – OL, Diplomatikai Levéltár 63 824.

61 MV SR, Štátny archív v Bratislave, fond Archív mariánskej provincie františkánov v Bratislave /1091/ 1253 – 1918, De Fundatione Conventum nostrorum in Provinciae Hungariae memoriale pasteris perpetuum z roku 1630, inv. č. 302, kr. 33, No. 13a, pag. 11.

62 MV SR, Štátny archív v Bratislave, fond Archív mariánskej provincie františkánov v Bratislave /1091/ 1253 – 1918, Inita Religionis Seraphicae et series Capitolorum et Ministrorum Provinciae s. Mariae z roku 1632, inv. č. 290, kr. 32, No. 1, písmeno L, č. 68.

sahujú len strohé zmienky a neposkytujú podrobnejšie informácie.⁶³ Dá sa len predpokladať, že Ján z Kaniže patrila medzi mecénov a podporovateľov františkánskeho konventu v Levoči.

Podobne ako Melchior Messingschläer alias Polierer, svokor majstra Pavla z Levoče, známeho rezbára a sochára.⁶⁴ Tento dal obnoviť kláštor, pravdepodobne poškodený požiarom v roku 1485, ktorý vypukol na Kláštornej ulici. Mesto bolo vypálené aj 1. apríla 1431 husitským vojskom vedeným poľským šľachticom Pukalom.⁶⁵ V kronike Gašpara Haina sa zmienka o rekonštrukcii kláštora na náklady Melchiora Messingschläera objavuje v súvislosti s jeho úmrtím 20. marca 1522. Zastával funkciu richtára celkovo päť rokov, i keď s prestávkami, a ako člen mestskej rady pôsobil tri desaťročia. Je opísaný ako osobnosť, ktorá zanechala množstvo pamätihodných činov, pričom na prvom mieste je uvedená práve obnova kláštora: „*Eodem Anno [1522] die 20 Martij obiit D. Melchior Messingschläer alias Polierer qui Judex fuit per quinquennium sed non continuum, Senatore egit 30 Annis, qui multa memoria digna fecit: Claustrum restauravit,*...“.⁶⁶

Cirkevné inštitúcie mali v stredoveku spolu so špitálmi právo prichýliť hriešnikov na posvätnnej pôde. Inštitút azylového práva bol v roku 1516 uplatnený aj vo františkánskom kostole v Levoči, kde našiel útočisko sluha menom Šimon. Priamo na ulici zabil iného sluhu, Jána, a to v čase, keď z kostola vychádzali veriaci. Hoci mu hrozil bezprostredný trest, uchýlil sa do kláštora a po niekoľkých dňoch z mesta unikol.⁶⁷ Z roku 1528 je zase známy prípad zlodeja z Batizoviec. Deň po sviatku Narodenia Panny Márie (9. septembra) bol odsúdený na obesenie pre rôzne krádeže. V noci pred dňom určeným na výkon rozsudku unikol z väzenia, keď rozbil okno celý a ukryl sa v kláštore minoritov. Predtým sa vyhrážal podpalačstvom v niekoľkých dedinách. Keď ho našli v chóre a opísali jeho zločiny gvardiánovi, ten ho okamžite vydal magistrátu a ešte v ten istý deň bol obesený. Predtým však falošne označil za svojho komplica richtára v Batizovciach, ktorého všetci pokladali za čestného.⁶⁸

Rovnako ako v prípade údajov o fundácii kláštora, aj správy o odchode minoritov sú odlišné. Z listu Juraja Molnera, obrancu rímskokatolíckej viery vyplýva, že útočisko v starom a veľkom kláštore v Levoči („*antiquum et magnum monasterium in Lewtscha*“) našli kartuziáni. Kartuziánsky kláštor na Skale útočiska prepadol Demeter, brat muránskeho kapitána Mateja Bašu s ďalšími kumpánmi. Celý komplex bol zničený a obsadený, preto 19. júla 1543 bratia kartuziáni z kláštora unikli do Le-

63 LUKÁČ, Stredoveký kláštor minoritov v Levoči (Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992 – 1996), s. 187.

64 CHALUPECKÝ, Starý kláštor minoritov v Levoči. Historický výskum, s. 4.

65 RÁBIK, Levoča, s. 256.

66 BAL – FÖRSTER – KAUFMANN (eds.), Hain Gáspár Lőcsei krónikája I, s. 20.

67 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 230.

68 WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacrii et profani II*. Viennae, 1774, s. 153; KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I*. Budapest, 1923, s. 199.

voče a so súhlasom predstaviteľov samosprávy sa usadili v starom kláštore.⁶⁹ Je pritom zaujímavé, že kartuziáni zo Skaly útočiska mali v meste svoj rehoľný dom najneskôr už od polovice 15. storočia.⁷⁰ Ján Karácsonyi, ktorý začiatkom 20. storočia spracoval dejiny uhorských františkánov, považuje levočský kláštor v tomto čase už za opustený,⁷¹ kým v novej odbornej literatúre sa odchod minoritov dáva do súvisu s reformáciou a konverziou obyvateľov Levoče na protestantskú vieru v roku 1544.⁷² Sperfoglova a Hainova kronika popisujú odchod františkánov v tomto roku ako „dobrovoľný“ – bez vedomia a proti vôli magistrátu.⁷³ Keďže bola ohrozená bezpečnosť rehoľníkov, predpokladá sa ich odchod do Poľska alebo Rakúska.⁷⁴

V Uhorskej provincii františkánov postupne konventy zanikali a z počtu 58 kláštorov v roku 1531 do konca 16. storočia zostal iba jeden. Bolo to spôsobené viacerými faktormi: šírením protestantizmu, osmanskou expanziou, bojmi o uhorský trón, ako aj reformou rehoľného života, zmenou zbožnosti i poklesom almužien.⁷⁵ Úpadok rehoľnej disciplíny viedol v 15. storočí k pokusom o reformy a obnovu pôvodného kláštorného života, čo zapríčinilo v roku 1517 rozštiepenie rehole františkánov. Pápež Lev X. povolil z pôvodnej rehole minoritov – observantov (OFM) odčlenenie rehole konventuálov (OFMConv) a v roku 1528 vznikla dokonca ako tretia rehoľa – rehoľa kapucínov (OFMCap). V Uhorsku bola v roku 1523 založená mariánska provincia zreformovaných konventuálov, kam patrili aj levočskí františkáni a salvatoriánska provincia observantov. Posledná správa o kláštore v Levoči z roku 1535 informuje o františkánoch zo salvatoriánskych kustódií s centrami v Blatnom Potoku, Jenő a Banya, ktorí sa zdržiavali v kláštore mariánskej provincie v Levoči.⁷⁶

Osudy levočského františkánskeho kláštora v 16. storočí odrážajú turbulentné náboženské a politické zmeny doby. Rozporuplné správy o odchode minoritov poukazujú na zložitosť rekonštrukcie historických udalostí. Odliv rehoľníkov z Levoče bol ovplyvnený nielen lokálnym prijatím reformácie, ale aj širšími procesmi ako osmanská hrozba, nedostatok almužien, zmeny zbožnosti či reforma františkánskej rehole. Levočský kláštor sa na istý čas stal útočiskom pre observantov, neskôr aj kartuziánov, čo dokazuje jeho význam aj v období konfesiónálnych sporov a vojenských konfliktov.

69 KARÁCSONYI, János – KOLLÁNYI, Ferencz (eds.). *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia IV*. Budapest, 1907, s. 419.

70 RÁBIK, Levoča, s. 255.

71 KARÁCSONYI, Szt. Ferencz *rendjének története Magyarországon 1711-ig I*, s. 100.

72 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 28.

73 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 231.

74 BIZOŇOVÁ, Dejiny a pôsobenie františkánov – minoritov na území Spiša, s. 24.

75 HUŤKA, Miroslav. Stredoveké Uhorsko (Slovensko). In HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá (pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánom prostredí)*. Ružomberok : VERBUM – Vydavateľstvo KU, 2022, s. 268 – 269. ISBN 978-80-561-0933-5.

76 BUNYITAY, Vince – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (eds.). *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia II*. Budapest, 1904, s. 481.

Otvorenou ostáva aj otázka patrocínia levočského konventu minoritov. Podľa stredovekých listín z rokov 1345 a 1442 bol tento konvent zasvätený Blahoslavenej Panne Márii. Novoveké pramene z roku 1632 a z 19. storočia (s odkazom na rok 1308), však uvádzajú kláštor postavený k úcte sv. Ladislavovi. Je pravdepodobné, že sa v kláštornom kostole nachádzali oltáre dedikované obom svätcom, pričom neskôr sa ako hlavné patrocínium spomína sv. Ladislav. Súdobé stredoveké pramene však jednoznačne označujú konvent ako zasvätený Blahoslavenej Panne Márii.

Kláštor minoritov ako súčasť mestského opevnenia

Funkčný fortifikačný systém patrí k základným kritériám charakteristiky mestských sídiel v stredoveku a ranom novoveku. Do konca 13. storočia vybudovalo alebo začalo stavať opevnenie len osem miest na našom území vrátane Levoče.⁷⁷ Pôvodný obranný systém pozostával z drevozemných valov spojených systémom bášť⁷⁸ a prvá písomná zmienka o ňom pochádza až z roku 1312.⁷⁹

Levoča je situovaná v členitom regióne Hornádskej kotliny na južnom úpätí Levočského pohoria a Levočskej planiny. Z východu ju obklopuje Branisko a Šarišská vrchovina. Pre formovanie stredovekého mesta ohraňovaného hradbami mala strategickú polohu v prírodnom zlome, ktorý tvoril ideálnu obrannú líniu. Mestské opevnenie v celkovej dĺžke 2 500 m sa budovalo postupne, od prelomu 13./14. storočia do roku 1410. Šírka vnútorných hradieb dosahovala 2,8 m a výška bášť nazývaných vežami 15 m. Počet veží sa menil, v 18. storočí ich medzi Hornou (Košickou, východnou) a Dolnou (južnou) bránou stálo v pravidelných rozstupoch 23, na severnej strane štyri. Na východnej strane sa v močaristom teréne nachádzala vodná priekopa hlboká 4 – 5 m. Na vnútornej strane okolo hradieb prebiehala užšia ulica sprístupňujúca všetky prvky fortifikačného komplexu. Jedinú prekážku predstavovala veža pristavaná k západnej fasáde minoritského kostola, tzv. Poľská brána. V tej bol vybudovaný zaklenutý podchod sprístupňujúci pôvodne aj západný vstup do kláštornej chodby.⁸⁰

Výber miesta pre minoritský kláštor na juhozápadnom okraji historického jadra Levoče nie je náhodný. Prestíž lokality rozhodujúco ovplyvňovala ďalšie osudy a najmä financovanie kláštorov. Samotné budovy mendikantských konventov nevynikali veľkostí na rozdiel od monumentálnych kláštorných kostolov. Františkáni zakladali rehoľné domy v intraviláne pri mestských bránach, v blízkosti špitálov alebo pri mostoch, teda na križovatke urbánneho a rurálneho rozhrania miest. Vďaka tomu boli blízko domáceho mestského obyvateľstva, ktoré sa tu miešalo s vidieckym. A tak mali zároveň zabezpečenú sociálne pestrú a početnú poslucháčsku základňu pre kázne mimo litur-

77 RÁBIK, Mestské hradby vo svetle stredovekých prameňov, s. 207 – 208.

78 RÁBIK, Levoča, s. 255.

79 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 243.

80 URBANOVÁ, Náčrt urbanistického a architektonického vývinu mesta, s. 42 – 43.

gických priestorov. Navyše to malo praktický význam pre dostupnosť cestnej siete putujúcim františkánom na zabezpečenie komunikácie a spojenia medzi kláštorami.⁸¹

Stredoveký kláštor s kostolom minoritov v Levoči predstavuje charakteristický príklad mendikantskej architektúry, formovanej podľa potrieb a ideálov žobravých rádov, starších tradícií i vonkajších vplyvov. Jeho situovanie na okraji historickej zástavby odráža sociálnu štruktúru mesta – prítomnosť nižších spoločenských vrstiev pri mestských hradbách, ako aj misijné a charitatívne zameranie rehole, ktoré smerovalo práve k týmto skupinám obyvateľstva. Architektonické riešenie kostola s predĺženou svätyňou určenou pre rehoľníkov a pôvodne bez prítomnosti veže – v súlade s ideálmi chudoby – predstavuje typický znak sakrálnej architektúry žobravých reholí.

Na základe archeologických výskumov je zrejmé, že existovala staršia sakrálna stavba s polygonálnym záverom svätyne a menzou v priestore pred východným priečelím kláštora. V druhej fáze tvorila polygonálnu apsidu mladšej kaplnky, vystupujúcej v stredovej osi kapitulnej siene. K tomuto prvotnému kostolu bol na juhu pristavaný obytný priestor – dormitória pre rehoľníkov na mieste dnešnej sakristie.⁸²

Dnešný Kostol Panny Márie Kráľovnej Anjelov má dispozíciu halového trojlodia s prevýšenou strednou loďou, úzkymi bočnými loďami a výrazne predĺženou svätyňou v šírke a takmer rovnakej výške, akú má stredná loď oddelená víťazným oblúkom. Vnútna dĺžka kostola je 52,3 m, vonkajšia s vežou až 60,1 m. Svätyňa je dlhá 18 m a široká 8,5 m, pričom loď je dlhá až 34,3 m.⁸³

Na sever od kostola boli postavené kláštorné budovy. Štvorkrídlový gotický ambit okolo rajskej záhrady má mierne lichobežníkový tvar zapríčinený terénou situáciou – polohou kláštora na okraji návršia. Dvojpodlažné východné krídlo od kostola oddelovala chodbička, potom bola situovaná sakristia, kapitulná sieň s polygonálnou svätyňou, refektár zasahujúci do severného krídla a dormitória na poschodí. Obvodové steny krížovej chodby a sakristie sú zdobené fragmentami nástenných malieb. Hospodárske zázemie v severnej časti tvorili do 19. storočia stavby z dreva (kuchyňa, komory, mlyn, stajne, stodoly a sýpky).⁸⁴

Primárne bol kostol bez veže postavený zároveň s východným a severným krídlom v prvej polovici 14. storočia.⁸⁵ Západná veža kostola, známa ako Poľská brána, neplnila úlohu sakrálnej stavby, ale bola vybudovaná ako obranný prvok – slúžila na umiestnenie delostrelectva a strážnej služby.

81 HUNČAGA, Latinský Západ, s. 56 – 57.

82 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 26 – 27.

83 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 243–245.

84 POMFYOVÁ, Starý kostol a kláštor minoritov v Levoči – reprezentatívny príklad stredoeurópskej mendikantskej architektúry, s. 39 – 40; OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 28.

85 POMFYOVÁ, Stredoveká architektúra žobravých reholí na Slovensku – stav výskumu a problémové okruhy, s. 88.

Ide o trojposchodový objekt, zakončený strechou na štvrtom podlaží, pričom na južnej stene tretieho poschodia sa zachovalo gotické okno. Na nárožiacich vežach sú umiestnené kamenné plastiky mužskej a ženskej hlavy.⁸⁶ Jej prístavba podľa N. Urbanovej mohla byť podmienená potrebou bezpečnej ochrany cenných písomností, ktoré si tu mohli uschovávať aj súkromné osoby. Vychádza z obsahu listiny Spišskej kapituly z 13. marca 1345, podľa ktorej si v levočskom kláštore uložili výsadnú listinu synovia šľachtica Rikolfa, Ján a Mikuláš.⁸⁷

Architektonické prepojenie kláštorných objektov s hradobným systémom zároveň prispelo k jeho fortifikačnej funkcii. V dôsledku škôd spôsobených požiarom v rokoch 1431 a 1485,⁸⁸ ako aj vplyvom plynutia času, sa zachovala zmienka o obnove kláštora realizovanej ešte pred rokom 1522, ktorú financoval mešťan Melchior Messingschläer.⁸⁹

Priame dôkazy o význame minoritského kláštora pre mestské opevnenie sa síce nezachovali, no jeho úloha pri obrane Levoče bola nepochybne významná. Veža kláštorného kostola známa ako Poľská brána ako stanovište stráže, predstavovala strategický bod na monitorovanie okolia a včasné odhalenie blížiaceho sa nepriateľa. Počas konfliktu medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským na prelome 20. a 30. rokov 16. storočia sa Levoča postavila na stranu Ferdinanda. Kežmarok, dlhodobý rival Levoče v oblasti obchodu, obsadil v novembri 1530 kapitán Mikuláš Kostka zo Sedleca, podporujúci Zápoľského. V noci 24. novembra, za pomoci hustej hmly, podnikli Kostkove oddiely spolu s Kežmarčanmi prepad mesta. Hoci sa Levoča vďaka pevným mestským hradbám ubránila, predmestie utrpelo značné škody – zničený bol špitál pre malomocných, majer so stodolami levočského farára a tri mlyny.⁹⁰ Plienili aj majetky Levoče a neskôr zaútočili palnými zbraňami aj na mesto, ale neúspešne. Ostreľovanie Levoče v roku 1531 viedlo k zataraseniu troch mestských brán a k odstráneniu striech z hradieb a veží, pretože šindľové a slamené krytiny predstavovali v prípade požiaru vážne riziko pre celé mesto. Náklady na nové zastrešenie dosiahli hodnotu 1000 zlatých. Ozbrojenci zároveň spôsobili značné škody na úrode a majetku v predmestských záhradách a majetkoch Levočanov, ktoré sa vyšplhali až na viac ako 20 000 zlatých.⁹¹

V dôsledku ohrozenia mesta vojskami prívržencov Jána Zápoľského došlo k zasypaniu Kláštornej a Dolnej brány, ako aj Menhardskej bránky. Posledná sa ako jediná z uvedených troch zachovala dodnes. Ďalšie ka-

86 ŠPIRKO, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 244, 247.

87 URBANOVÁ, Starý kláštor minoritov v Levoči – novšie poznatky o jeho stavebnom vývoji, s. 130.

88 RÁBIK, Levoča, s. 256.

89 BAL – FÖRSTER – KAUFMANN (eds.), *Hain Gáspár Lőcsei krónikája I*, s. 20.

90 SUCHÝ, *Dejiny Levoče 1*, s. 140 – 141.

91 BAL – FÖRSTER – KAUFMANN (eds.), *Hain Gáspár Lőcsei krónikája I*, s. 49: „Sind dasz der Koszka KászMarckh innen hatte, waren zu Leütsch 3 thor, alsz das Niederthor, dasz Klosterthor, vnd dasz Menhartsthürl verschloszen, vnd verfüllet, so waren ingeleichen alle thürr an der Mauer, so wohl auch die Mauer von allem Dächern entblösset, vnd befreyet, welcher schad hernach mit etlich 1000 fl. kaum konte zurecht gebracht werden. Den schaden aber, den die leutschauer an ihren gärten vnd Mayerhöfen in der vorstadt erlietten, schätzen sie wiet über fl. 20000.“

tastropy pre mesto spôsobili veľké požiare v rokoch 1550 a 1599. Slobodné kráľovské mesto Levoča ako významné centrum diaľkového obchodu sa panovníci snažili rôznymi úľavami podporiť v rýchlej obnove. Požiar v roku 1550 vypukol 7. júna okolo 15.00 hodiny a spôsobil devastáciu takmer celého mesta. Zhoreli brány a veže opevnenia, ako aj radnica s mestským archívom. Všestrannú pomoc prisľúbila Miestodržiteľská rada a 600 zlatých zabezpečila na opravu hradieb Uhorská komora.⁹² Ferdinand I. nariadil ostatným slobodným kráľovským mestám na východe – Bardejovu, Prešovu a Sabinovu – poslať na pomoc Levočanom svojich poddaných s vozmí ťahanými dobytkom.⁹³ Podobne požiadal o pomoc aj stoličné správy okolitých žúp – Turnianskej, Šarišskej, Liptovskej župe, ako aj Spišskej, ktoré okrem robôt na rekonštrukcii hradobných prvkov mali poskytnúť aj stavebný materiál.⁹⁴

Po odchode minoritov využívalo mesto bývalý kláštor spolu s hospodárskymi stavbami na skladové účely. V severnej časti areálu vznikol mestský majer.⁹⁵ V roku 1580 počas požiaru, ktorý vypukol v noci medzi 3.00 a 4.00 hodinou v piatok 14. októbra, bola zničená strecha kláštora. Oheň sa rozšíril z domu Štefana Schmocka na Novej ulici a zachvátil aj strechu kláštorného kostola s vežou a troch ďalších mestských bášť (veží).⁹⁶ Na konci 16. storočia vypukol ničivý požiar okolo 16.00 hodiny aj 15. septembra 1599.⁹⁷ Samotný pôvodný konvent nebol zasiahnutý požiarom, ale boli zničené strechy kostola a kamenných budov v rámci areálu bývalého kláštora obohnaného vysokým múrom. Následne boli pokryté novou strechou. O ich stave sa dozvedáme z hlásenia o výsledkoch dôkladnej prehliadky fortifikačného systému, súkromných aj verejných budov, a tiež účtovnej previerky slobodných kráľovských miest Bardejov, Kežmarok, Košice, Levoča, Prešov a Sabinov. Hĺbkovú kontrolu nariadil kráľ Rudolf II. a stoličné úrady jej vykonaním poverili prešovského tridsiatnika Jána Gerbackého a sabinovského tridsiatnika Štefana Turyho. Mestá protestovali proti takémuto zásahu do ich autonómie, napriek tomu sa v Levoči i os-

92 ŠAPO SA-L, MML, trieda XI Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče b. č. 1 – 52, sign. IX/6 a sign. XI/17.

93 ŠAPO SA-L, MML, trieda XI Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče b. č. 1 – 52, sign. IX/10.

94 ŠAPO SA-L, MML, trieda XI Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče b. č. 1 – 52, sign. IX/8, sign. IX/9, sign. IX/15.

95 CHALUPECKÝ, *Starý kláštor minoritov v Levoči. Historický výskum*, s. 4.

96 BAL – FÖRSTER – KAUFMANN (eds.), *Hain Gáspár Lőcsei krónikája I*, s. 125: „Eodem Anno 14 Tag vor Galli des Morgents zwischen 3 vndt 4 vhr an einem freytag, ist in der Leutsch bei Stephan Schmock in der Neügasz ein feüer auszkommen, dauon 107 heüser, Item dasz Klosterdach auff der Kirchen, sambt den Thurn, auch 3 Thürne an der Stadtmauer: Item des Herrn Pfarrers Scheüer vor der Stadt mit etlich baaren getraidt abgebronnen, denn ein grosser Windt dazukahm.“ Pri určovaní dátumu požiaru v minulosti nastal omyl v interpretácii textu. Namiesto štrnástich dní pred sviatkom sv. Gala je zápis potrebné čítať ako štrnásty deň (mesiaca) pred sviatkom sv. Gala (Havla) – 16. októbra. Teda správny preklad dátumu – piatok 14. októbra 1580 – je: „V uvedenom roku štrnásteho pred sv. Galom ráno medzi treťou a štvrtou hodinou v piatok...“

97 ŠAPO SA-L, MML, trieda XI Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče b. č. 1 – 52, sign. IX/8, sign. IX/9, sign. IX/22/5.

tatných mestách (okrem Košíc) kontrola uskutočnila v priebehu decembra 1603 a v Košiciach v nasledujúcom roku.⁹⁸

V správe sa o stredovekom minoritskom kláštore píše: „Jedenásty dom patrí k areálu kostola, nazývaného kláštorným, ktorý je obohnaný múrom a zaberá rozsiahly priestor. Vnútri tohto areálu sa nachádza mestský majer. Tento dom bol spolu s kostolom a kamennými budovami zastrešený krátko po požiari, ktorý vypukol pred tromi rokmi. V kostole sa uchováva mestské obilie; je tu aj veľká stodola a sú tu ustajnené hospodárske zvieratá mesta. ... Vo vnútri mestských hradieb sa nachádza veľký kláštor, ktorý nebol požiarom zasiahnutý, a preto na jeho obnovu neboli vynaložené žiadne prostriedky. Uchováva sa tu obilie.“⁹⁹ Nachádzal sa tu aj mlyn, ktorý bol po požiari rekonštruovaný až v roku 1638 a opravoval ho tesár Martin Kolb. Okrem finančnej odmeny 200 zlatých dostal za prácu aj naturálie, a to: 20 gbелov žita, štyri gbely pšenice, dva gbely hrachu, dva žajdlíky bryndze, dva pôlty slaniny, štyri vahany masla a dva sudy piva.¹⁰⁰

Správa šarišských tridsiatnikov z roku 1603 obsahuje detailný popis stavu opevnenia a s množstvom cenných údajov je kľúčovým svedectvom pre poznanie celého úseku fortifikačného systému Levoče a ostatných kráľovských miest. O úseku opevnenia pre bývalom kláštore v Levoči Ján Gerbacký a Štefan Turý napísali:

7. Veža nazývaná Siedma (*Hetedik*) je rovnako rozdelená na tri horné podlažia, v ktorých na hornom podlaží sú dve menšie delá a na strednom osem hákovníc. Veža je dobre zastrešená, vhodná na obranu a dostatočne priestranná. Treba poznamenať, že odtiaľto až po hornú bránu majú hradby a odchodze nové zastrešenie z roku 1602. Táto veža je od nasledujúcej vzdialená 56 siah¹⁰¹ (cca 106 m).

8. Veža nazývaná Kláštorná (*Kalastrum*) má tri podlažia; na hornom sa nachádzajú dve menšie delá a na dolnom osem hákovníc, ako aj isté množstvo pušného prachu a delových gulí. Pod touto vežou sa kedysi nachádzala brána, no dnes je zasypaná. Táto veža je dobre zastrešená a priestranná. Odtiaľto pokračuje múr, ktorý bol v tomto roku od základov zvonku spevnený dvomi opornými piliermi až po vrchol. Vzdialenosť tejto veže od na-

98 SUCHÝ, Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia, s. 44 – 45.

99 SUCHÝ, Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia, s. 74: „*Undecima domus areae ecclesiae, Uí Calastrum vocatae, muro circumdata magno spatio, intraque hanc aream est alodium civitatis; domus haec una cum ecclesia et domibus lapideis mox post incinerationem ante trienium est tecta et in ecclesia servatur frumentum civitatis, hic horeum quoque habetur magnum et etiam servatur pecora civitatis. ... Intra moenia est unum monasterium magnum quodcum non fuerit conflagratum, itaque in eius restaurationem nihil erogatum. Est frumentum servatur in eo.*“

100 OLEJNÍK, Archívny výskum dejín a stavebného vývoja starého Kláštora minoritov v Levoči (Kláštorská 38), s. 8; BAL – FÖRSTER – KAUFMANN (eds.), Hain Gáspár Lőcsei krónikája I, s. 195: „*Die 21 Aprill Ist die Roszmühl im Kloster auffsz neuē erbauet worden so Anno 1599 durch dasz grosze feier abgebrunnen war, vnd ist solche den Merten Kolb Zimmermann angedinget worden vmb flor. 200. Item 20 Kübel Korn, 4 Kübel Waitz, 2 Kübel Erbsz, 2 Schöffel Brinse, 2 Seiten Speck, 4 wannen butter, vnd 2 Küffen bier.*“

101 Siaha (*orgia*) je stará dĺžková miera, 1 siaha = cca 1,89 m.

sledujúcej je 64 siah (cca 121 m). Staré zastrešenie pokrýva (hradby v dĺžke) 28 siah (cca 53 m), zvyšok je nový.

9. Veža nazývaná Strážna (*Wach*) má tri podlažia v dobrom stave, štvrté je však zrúcané lebo bolo zhorené, avšak napriek tomu má strechu, ktorá bola dobre obnovená a veža je priestranná a dostatočne pevná. Pri tejto veži sa nachádzajú nové hradobné múry v dĺžke 9 siah (cca 17 m). Následne pokračujú múry v dĺžke 7 siah (cca 13 m), ktoré boli v tomto roku spevnené novými konštrukciami. Táto veža je vzdialená od nasledujúcej 87 siah (cca 165 m).

10. Veža nazývaná Vodná (*Wasser*) má tri podlažia, na najvyššom sa nachádza jedno malé delo a na strednom desať hákovníc a veža je dobre zastrešená a dostatočne priestranná. Túto vežu nedávny požiar nepoškodil. Treba poznamenať, že nová stavba hradieb bola dokončená v minulom roku v dĺžke 43 siah (cca 82 m). Medzi touto a nasledujúcou (vežou) je dĺžka múru 73 siah (cca 138 m), táto veža je takto vzdialená.¹⁰²

Z opisu vyplýva, že Kláštorňá veža mala tri podlažia a v jej blízkosti sa nachádzala brána (Kláštorňa), zasypaná v roku 1531. Vo vzdialenosti približne 106 m sa južne od nej nachádzala tzv. Siedma veža a severne Strážna veža vzdialená 121 m. V roku 1603 bola spevnená z vonkajšej strany mestského opevnenia dvomi piliermi. Pomenovanie veže podľa jej pozície v hradobnom múre v blízkosti kláštora je pravdepodobne od jej založenia. Asanovali ju niekedy medzi rokmi 1840 – 1864 a po čase jej názov presunuli na vežu kláštorňého kostola, ktorej prízemie tvorí zaklenutý priechod (tzv. Poľská brána), zabezpečujúci plynulú komunikáciu popri hradobnom múre medzi vežami na západnej strane opevnenia, aj prístup k pôvodnej bráne do kláštora a k bráne do jeho hospodárskeho dvora. Budovy stre-dovekého kláštorňého areálu boli strategicky dostatočne zaistené, pričom pred zasypaním brány mali františkáni priamo prístup zo západnej strany od Levočského a Mlynského potoka a boli komunikačne v spojení aj so vzdialenejším okolím na juhozápadnú cestu do Kežmarku. Poloha kom-

102 SUCHÝ, Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia, s. 71 – 72:

„7. turris Hetedik dicta tribus similiter pavimentis superioribus divisa, in quorum superiori sunt tormenta bellica minora 2 et in medio pixides uncatae 8. Estque turris bene tecta et ad propugnandum apta satisque ampla. Notandum hic incipiendo usque portam superiorem esse moeniorum et ambituum novam cooperturam, anni videlicet 1602. Distatque haec turris a sequenti orgiis 56.

8. turris Kalastrum vocata trium pavimentorum habenturque in superiori tormenta bellica minora 2 et in inferiori pixides uncatae 8 pulverisque et globorum nonnihil. Sub hac fuit olim porta, sed est terra obstructa. Turris praesens bene tecta et ampla. Hinc murus est a fundamentis extrinsece duobus structis fulcimentis usque ad summum anno praesenti fulcitus. Distantia turris huius a sequenti est orgiarum 64. Veteris cooperturae orgiae 28, reliqua autem sunt nova.

9. turris Wach dicta trium pavimentorum bonorum, quarti vero ruinosi fuitque incinerata, coopertura nihilominus est, bene est restaurata turrisque ampla ac satis fortis. Iuxta hanc turrim est nova structura moeniorum ad orgias 9. Atque murus consequenter 7, novis anno praesenti structuris fulcitus. Distat haec turris a sequenti orgiis 87.

10. turris Wasser trium pavimentorum, in quorum superiori habent tormentum bellicum minus unum et in medio pixides uncatae decem et bene tecta et satis ampla. Huic turris ignis proximus nocuit nihil. Nota, novam moeniorum structuram anno elapso confectam ad origias 43. Inter hanc et sequentem longitudo muri orgiae 73, distat haec turris (sic!).“

plexu minoritov v stredovekej Levoči bola priaznivá z hľadiska funkčného využitia, hospodárskeho zázemia i napĺňania reholných potrieb.¹⁰³ Rekonštrukčné práce po veľkom požiari na začiatku 17. storočia boli také rozsiahle, že medzi mestskými výdavkami figurovala aj odmena pre architekta.¹⁰⁴

Záver

Stredoveký areál minoritov v novoveku slúžil ako majer na hospodárske účely, neskôr pred rokom 1664 istý čas kostol využívali slovenskí evanjelici a v roku 1671 celý komplex pripadol Spoločnosti Ježišovej. Jezuiti sa pustili do obnovy sakrálnych stavieb a výstavby školských budov. Po zrušení rehole v roku 1773 sa objekty naďalej využívali na vzdelávacie účely a od roku 1810 gymnázium viedli premonštráti. Štát prevzal budovy v roku 1851 a prevádzkoval gymnázium až do medzivojnového obdobia. V roku 1935 odkúpilo areál Spišské biskupstvo, ktoré ho vlastní aj v súčasnosti. V období socializmu od 50. rokov do 90. rokov 20. storočia sem umiestnili štátne orgány internát strednej pedagogickej školy.¹⁰⁵

Monumentálna architektúra zachovaných častí stredovekého fran-tiškánskeho kláštora v Levoči prešla od svojej výstavby v prvej polovici 14. storočia výraznou premenou, najmä po prevzatí objektov jezuitmi na konci 17. storočia. Stavebný vývoj, rozsah zachovania pôvodného stredovekého jadra i zmeny v dispozičnom usporiadaní, ovplyvnené neskorším využívaním kláštora, sú v primeranej miere zmapované prostredníctvom špecializovaných, archeologických a architektonicko-historických výskumov. Historický vývoj objektu však zostáva v mnohých ohľadoch nejasný, najmä pre nedostatok zachovaných písomných prameňov. Otázky týkajúce sa jeho založenia, patrocínia či odchodu minoritov tak dodnes zostávajú v rovine hypotéz a predpokladov.

Minoritský kláštor v Levoči zohrával významnú úlohu v obrannom systéme mesta. Jeho strategické umiestnenie na juhozápadnom okraji historického jadra umožňovalo kontrolu prístupových ciest a zároveň zabezpečovalo kontakt s okolitým vidiekom. Kláštorný kostol s vežou – známou ako Poľská brána – slúžil nielen ako sakrálny objekt, ale najmä ako obranný bod, kde sa nachádzalo delostrelectvo a stráž. Architektonické prepojenie kláštora s hradbami podporilo jeho fortifikačnú funkciu, čím sa stal dôležitou súčasťou mestského opevnenia. Záznamy zo 17. storočia potvrdzujú prítomnosť delostreleckej výzbroje v tzv. Kláštornej veži a jej neskoršiu stavebnú úpravu na posilnenie obranyschopnosti. Kláštor bol zároveň súčasťou hospodárskeho zázemia mesta, čo podčiarkuje jeho všestraný význam. Hoci sa písomné dôkazy o obranných úlohách kláštora

103 URBANOVÁ, Starý kláštor minoritov v Levoči – novšie poznatky o jeho stavebnom vývoji, s. 131 – 132.

104 SUCHÝ, Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia, s. 73.

105 OLEJNÍK, Starý kláštor minoritov v Levoči, s. 28 – 29.

zachovali iba vo veľmi skromnom počte, jeho fyzická integrácia do hradieb a strategické využitie jednoznačne potvrdzujú jeho význam v mestskom obrannom systéme.¹⁰⁶

Obrazová príloha

Obr. 1: Situovanie stredovekého kláštora minoritov v rámci historického jadra Levoče. Autorka: Bibiana Pomfyová.

Obr. 2: Plán kláštorného komplexu pri západných hradbách Levoče vyhotovený v rokoch 1835 – 1840 mestským tesárskym majstrom Jánom Jurajom Schedlom (*Delineatio Collegii et Ecclesiae in Libera ac Regia Civitate Leuchoviense ad Societatem antehac Jesu pertinentis*). Zdroj: Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, Terképtár, sign. S 12, Div. IX, No. 74.

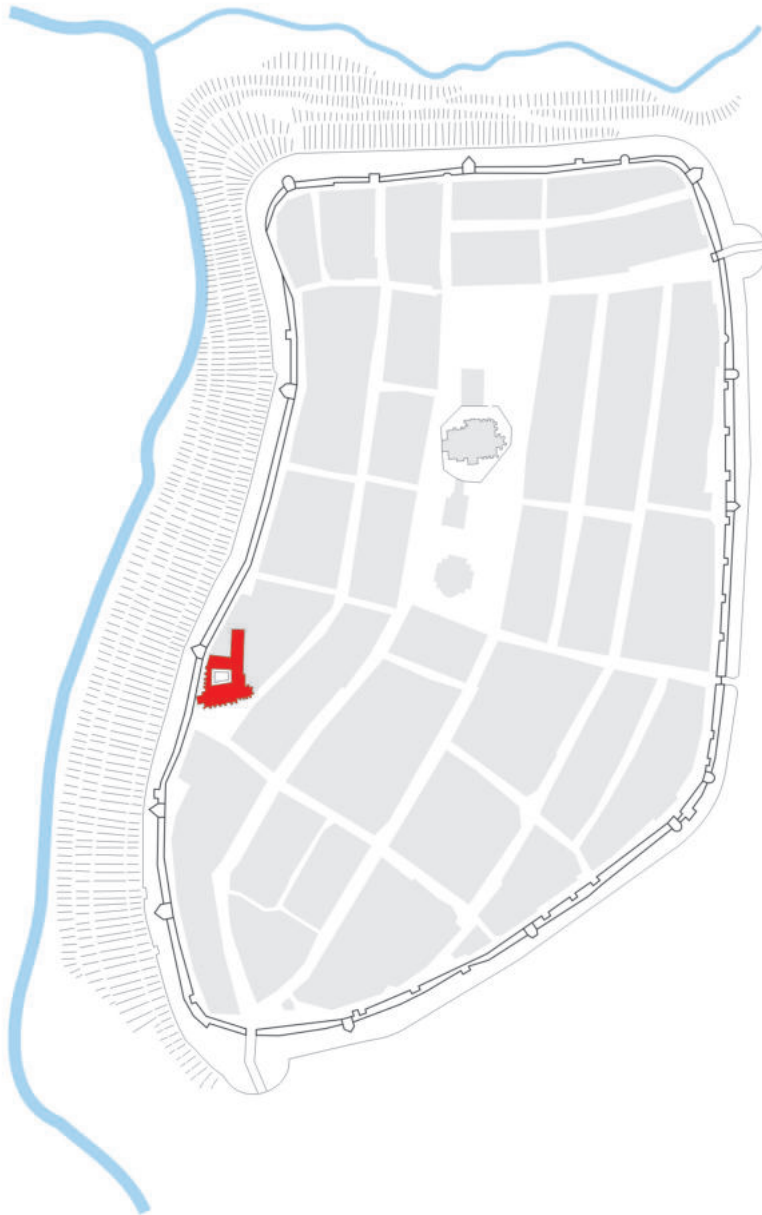
Obr. 3: Diaľkový pohľad na kostol a stredoveký kláštor minoritov v Levoči, 2015. Foto: archív autorky.

Obr. 4: Tzv. Poľská brána so západnými hradbami s uličkou, 2024. Foto: autorka.

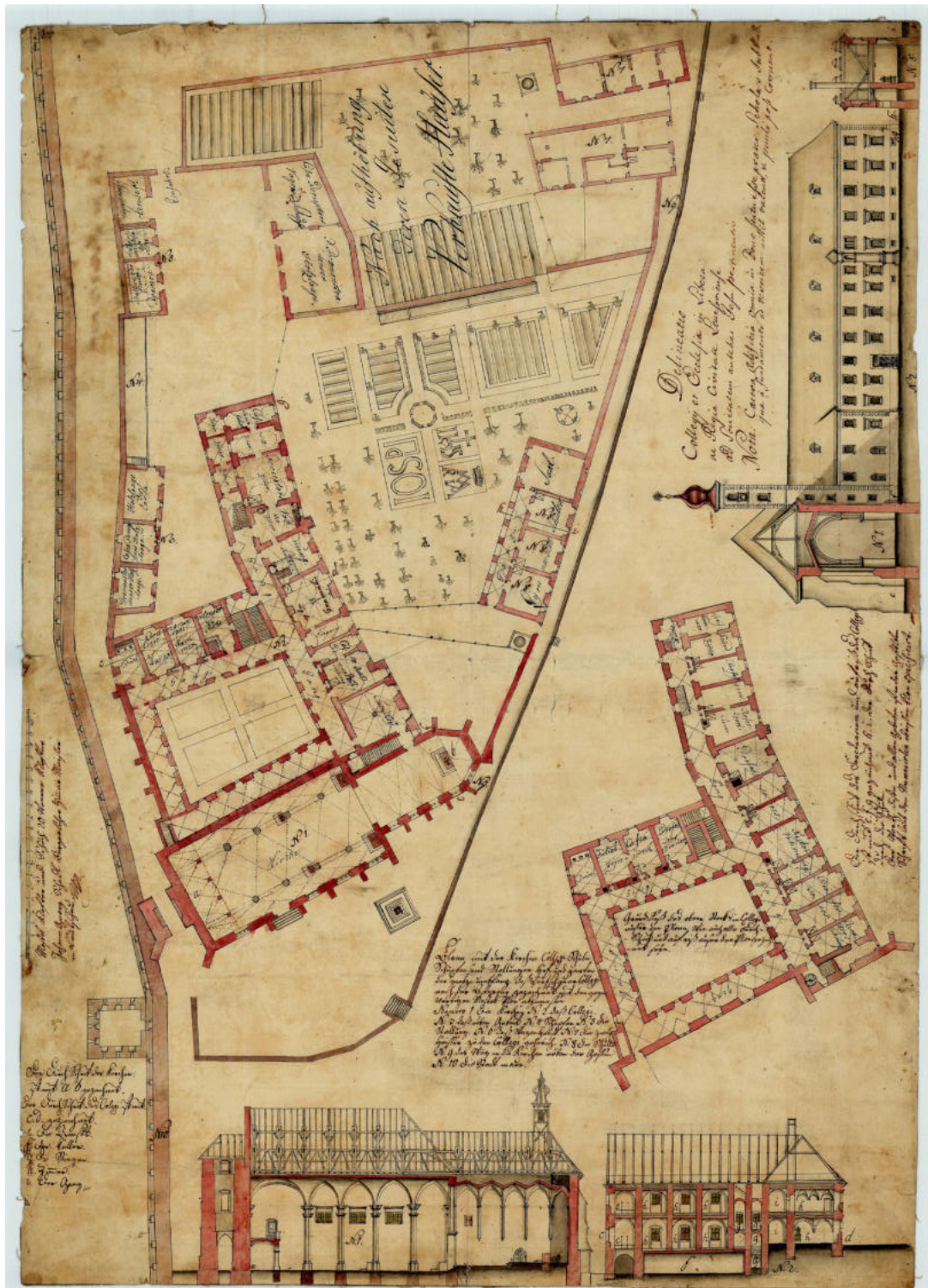
Obr. 5: Zaklenutý podchod v tzv. Poľskej bráne, 2024. Foto: autorka.

Obr. 6: Tzv. Poľská brána z južnej strany, 2024. Foto: autorka.

¹⁰⁶ Štúdia je výsledkom riešenia grantového projektu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/0148/24 Mocenské, duchovné a intelektuálne elity moháčskeho obdobia v Uhorsku.

Obr. 1: Situovanie stredovekého kláštora minoritov v rámci historického jadra Levoče

Obr. 2: Plán kláštorneho komplexu pri západných hradbách Levoče vyhotovený v rokoch 1835 – 1840 mestským tesárskym majstrom Jánom Jurajom Schedlom

Obr. 3: Dialkový pohľad na kostol a stredoveký kláštor minoritov v Levoči, 2015.

Obr. 4: Tzv. Polská brána so západnými hradbami s uličkou, 2024

Obr. 5: Zaklenutý podchod v tzv. Poľskej bráne, 2024.

Obr. 6: Tzv. Poľská brána z južnej strany, 2024

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Použité pramene

- Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár Budapest, Diplomatikai Levéltár 1703, 63 824, 68 852.
- MV SR, Štátny archív v Bratislave, fond Archív mariánskej provincie fran-tiškánov v Bratislave /1091/ 1253 – 1918, Inita Religionis Seraphicae et series Capitolorum et Ministrorum Provinciae s. Mariae z roku 1632, inv. č. 290, kr. 32, No. 1, písmeno L, č. 68; De Fundatione Conventum nostrorum in Provinciae Hungariae memoriale pasteris perpetuum z roku 1630, inv. č. 302, kr. 33, No. 13a, pag. 11.
- MV SR, Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Magistrát mesta Levoče 1280 – 1779, trieda XI Listiny a spisy, týkajúce sa hradieb, bášť, výzbroje a občianskej stráže Levoče b. č. 1 – 52; sign. IX/6, 8, 9, 10, 15, 17, 22/5.
- MV SR, Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Spišská župa 1314 – 1849 (1861).

Použité edície prameňov

- BAL, Jeromos – FÖRSTER, Jenő – KAUFMANN, Aurél (eds.). *Hain Gáspár Lócsei krónikája I. Lócse, 1910, 576 s.*
- BUNYITAY, Vince – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (eds.). *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia II.* Budapest, 1904, 567 s.
- KARÁCSONYI, János – KOLLÁNYI, Ferencz (eds.). *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia IV.* Budapest, 1907, 650 s.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1987, 672 s.
- SUCHÝ, Michal. Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia. In *Nové obzory*, 1974, roč. 16, s. 39 – 84.
- WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacrii et profani II.* Viennae, 1774, 367 s.

Použité výskumné správy

- CHALUPECKÝ, Ivan. *Starý kláštor minoritov v Levoči. Historický výskum.* Rukopis. Levoča, 1992, 10 s. Archív Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. T 317.
- JANOVSKÁ, Magdaléna. *Kláštor minoritov – Kláštorská 38 v Levoči. Doplnkový architektonicko-historický výskum objektu (2. etapa).* Rukopis. Levoča, Štúdio J+ J, 2022, 55 s. a prílohy. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2022/9123.

- KYNCL, Tomáš. Výzkumná správa. Dendrochronologické datovanie dřevěných konstrukčních prvků z minoritského kláštera v Levoči. Rukopis. Brno, 2015, 10 s. In URBANOVÁ, Norma. *Levoča – kláštor minoritov. Kláštorská ulica 38, č. ÚZPF 2768/1. Doplňujúci architektonicko-historický pamiatkový výskum*. Rukopis. Bratislava, 2015, 52 s. a prílohy. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2016/2972.
- OLEJNÍK, Vladimír. *Archívny výskum dejín a stavebného vývoja starého Kláštor minoritov v Levoči (Kláštorská 38)*. Rukopis. Levoča, 2015, 29 s. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2016/2972.
- URBANOVÁ, Norma. *Levoča – kláštor minoritov. Bernolákova 38. Umelecko-historický a architektonický výskum a návrh na obnovu pamiatky*. Rukopis. Projektový ústav kultúry Bratislava, ateliér Prešov, 1982. Archív Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. T 142.
- URBANOVÁ, Norma. *Levoča – kláštor minoritov. Kláštorská ulica 38, č. ÚZPF 2768/1. Doplňujúci architektonicko-historický pamiatkový výskum*. Rukopis. Bratislava, 2015, 52 s. a prílohy. Registratúra Krajského pamiatkového úradu v Prešove, pracovisko Levoča, sign. KPÚ PO-2016/2972.

Použitá literatúra

- BIZOŇOVÁ, Monika. Dejiny a pôsobenie františkánov – minoritov na území Spiša. In *Historia Ecclesiastica*, 2015, roč. VI, č. 2, s. 22 – 31. ISSN 1338-4341.
- BURAN, Dušan. Nástenné maľby v stredovekom kostole a kláštore minoritov v Levoči. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis*, 2009, s. 51 – 76. ISBN 978-80-85167-42-9.
- DLUGOŠ, František. Pôsobenie minoritov v Levoči. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musaei Scepusiensis*, 2009, s. 7 – 14. ISBN 978-80-85167-42-9.
- HOMZA, Martin. Včasnostredoveké dejiny Spiša. In HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav A. (eds.). *Historia Scepusii I: Dejiny Spiša do roku 1526*. Kraków : Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego; Bratislava : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2010, s. 126 – 329. ISBN 978-80-968-9482-6.
- HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav A. (eds.). *Historia Scepusii I: Dejiny Spiša do roku 1526*. Kraków : Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego; Bratislava : Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, 2010, 662 s. ISBN 978-80-968-9482-6.
- HOMZA, Martin – SROKA, Stanislav A. (eds.). *Historia Scepusii II: Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*. Bratislava : Katedra slovenských dejín FiF UK Bratislava; Kraków : Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków, 2016, 1165 s. ISBN 978-80-223-4210-0.
- HRADSKÝ, Josephus. *Initia, progressus ac praesens status Capituli ad Sanctum Martinum E. C. de Monte Scepusio...* Szepesváralja, 1901, 676 s.

- HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá (pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánnom prostredí)*. Ružomberok : VERBUM – Vydavateľstvo KU, 2022, 330 s. ISBN 978-80-561-0933-5.
- HUNČAGA, Gabriel. Latinský Západ. In HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá (pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánnom prostredí)*. Ružomberok : VERBUM – Vydavateľstvo KU, 2022, s. 9 – 137. ISBN 978-80-561-0933-5.
- HUŤKA, Miroslav. Stredoveké Uhorsko (Slovensko). In HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá (pôsobenie mendikantov v stredovekom urbánnom prostredí)*. Ružomberok : VERBUM – Vydavateľstvo KU, 2022, s. 140 – 279. ISBN 978-80-561-0933-5.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Spoločenský a duchovný život Levoče v prvej polovici 16. storočia. In *Z minulosti Spiša*, 1998 – 1999, roč. V – VI, s. 89 – 104. ISBN 80-966964-5-9.
- CHALUPECKÝ, Ivan. Náčrt histórie mesta. In URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 17 – 36. ISBN 978-80-556-2449-5.
- JAVORSKÝ, František. Záchranný výskum románskeho kostola pri Levoči. In *Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied*, 1981, roč. 19, s. 97 – 112.
- JAVORSKÝ, František. Levočské kostoly v kontexte dejín mesta. In *Z minulosti Spiša*, 1998 – 1999, roč. V – VI, s. 33 – 60. ISBN 80-966964-5-9.
- KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig I.* Budapest, 1923, 562 s.
- LABANC, Peter. *Spišské prepošti do roku 1405*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, 228 s. ISBN 978-83-7490-440-7.
- LABANC, Peter – GLEJTEK, Miroslav. *Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Príspevok k náboženským dejinám Spiša*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015, 100 s. ISBN 978-83-7490-879-5.
- LUKÁČ, Gabriel. Stredoveký kláštor minoritov v Levoči (Predbežné výsledky archeologického výskumu v rokoch 1992 – 1996). In LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Mária (ed.). *Východoslovenský pravek*, 1998, roč. V, s. 183 – 200. ISBN 80-88709-37-7.
- MONAY, Franciscus. *De provincia Hungarica ordinis fratrum minorum conventualium memoriae historicae*. Romae, 1953, 110 s.
- OLEJNÍK, Vladimír. Starý kláštor minoritov v Levoči. In *Pamiatky a múzeá*, 2021, roč. 70, č. 3, s. 24 – 29. ISSN 1335-4353.
- ORIŠKO, Štefan. K architektúre a výtvarnému kontextu najstarších mendikantských stavieb na Slovensku. In KVASNICOVÁ, Magdaléna – ŠEREGI, Marek (eds.). *Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku*.

- Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava : Slovenská technická univerzita vo Vydavateľstve SPEKTRUM STU, 2018, s. 138 – 158. ISBN 978-80-227-4876-6.
- PIRHALLA, Márton. *A Szepesi prépostság vázlatos története*. Lőcse : A Szepesmegyei történelmi társulat kiadása, 1899, 585 s.
- POMFYOVÁ, Bibiana. Starý kostol a kláštor minoritov v Levoči – reprezentatívny príklad stredoeurópskej mendikantskej architektúry. In NOVOTNÁ, Mária (ed.). *Acta Musei Scepusiensis*, 2009, s. 31 – 49. ISBN 978-80-85167-42-9.
- POMFYOVÁ, Bibiana. Stredoveká architektúra žobravých reholí na Slovensku – stav výskumu a problémové okruhy. In KVASNICOVÁ, Magdaléna – ŠEREGI, Marek (eds.). *Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana*. Bratislava : Slovenská technická univerzita vo Vydavateľstve SPEKTRUM STU, 2018, s. 74 – 137. ISBN 978-80-227-4876-6.
- POMFYOVÁ, Bibiana – KALINOVÁ, Michaela – ŽAŽOVÁ, Henrieta. Befestigte Klöster in Mittelalter und früher Neuzeit. Das Beispiel der Slowakei. In GREBE, Anja – GROßMANN, G. Ulrich (eds.). *Klosterbefestigungen – Klöster, Stifte und Wehrbau*. Petersberg : Michael Imhof Verlag, 2024, s. 252 – 263. ISBN 978-3-7319-1328-3.
- RÁBIK, Vladimír. Mestské hradby vo svetle stredovekých prameňov. In *Monumentorum Tutela/Ochrana pamiatok*, 2005, roč. 16, s. 207 – 218. ISBN 80-89079-13-X.
- RÁBIK, Vladimír. Levoča. In ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján (eds.). *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 252 – 260. ISBN 978-80-89396-11-5.
- ROTH, Peter – SOJÁK, Marián. Výsledky výskumu pri Kláštore minoritov v Levoči. In *Z minulosti Spiša*, 2001 – 2002, roč. IX – X, s. 64 – 78. ISBN 80-966964-5-9.
- SUCHÝ, Michal. *Dejiny Levoče 1*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, 404 s.
- ŠPIRKO, Jozef. Starý kláštor minoritov v Levoči. In *Sborník Matice slovenskej*, 1938 – 1939, roč. 16 – 17, č. 3 – 4, s. 227 – 254.
- ŠTEVÍK, Miroslav. K počiatkom a lokalizácii stredovekých kláštorov na Spiši. In *Sandecko-spišské zošity*, 2010, roč. 5, s. 8 – 23. ISBN 978-80-970021-5-2.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Šľachtic Donč syn Dominika, zvolenský a liptovský župan. In RÁBIK, Vladimír (ed.). *Litteris ac moribus imbutus – Studia historica Tyrnaviensia XVI*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku; Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2014, s. 27 – 47. ISBN 978-83-7490-690-6.
- URBANOVÁ, Norma – KOSOVÁ, Barbora – SZERDOVÁ-VELASOVÁ, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, 679 s. ISBN 978-80-556-2449-5.

- URBANOVA, Norma. Náčrt urbanistického a architektonického vývinu mesta. In URBANOVA, Norma – KOSOVA, Barbora – SZERDOVA-VELASOVA, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 36 – 59. ISBN 978-80-556-2449-5.
- URBANOVA, Norma – KOSOVA, Barbora. Kláštor minoritov. In URBANOVA, Norma – KOSOVA, Barbora – SZERDOVA-VELASOVA, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 198 – 205. ISBN 978-80-556-2449-5.
- URBANOVA, Norma – KOSOVA, Barbora. Rímskokatolícky Kostol Panny Márie Kráľovnej anjelov. In URBANOVA, Norma – KOSOVA, Barbora – SZERDOVA-VELASOVA, Ľubica (eds.). *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku. Levoča*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky a Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2016, s. 206 – 212. ISBN 978-80-556-2449-5.
- URBANOVA, Norma. Starý kláštor minoritov v Levoči – novšie poznatky o jeho stavebnom vývoji. In KALINOVA, Michaela (ed.). *Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickej ceste II*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR; Rožňava : Občianske združenie Gotická cesta, 2018, s. 127 – 143. ISBN 978-80-972544-0-7.

PhDr. Henrieta Žažová, PhD.

Ústav dejín Trnavskej univerzity

Hornopotočná 23

918 43 Trnava

henrieta.zazova@truni.sk

EUGENIC IDEAS OF THE ROMANIAN POLITICAL ELITE IN THE INTERWAR PERIOD

ATTILA VARGA

EUGENIC IDEAS OF THE ROMANIAN POLITICAL ELITE IN THE INTERWAR PERIOD:

The present analysis refers to Alexandru Vaida-Voevod's famous „Black Diary”, which contains his own reflections on ideas of race and eugenics. On the other hand, his notes were written during the period when he was Minister of the Interior and had a very close relationship with Corneliu Zelea Codreanu and the Legionary Movement. His notes also underline the most radical ideas ever conceived by the famous Romanian politician. The reflections of the „Black Diary” were sketched somewhere in the 1920s, when eugenics appeared in Romania.

KEYWORDS: Black Diary, Freemasonry, Eugenics, Racism, Nationalism, Elites

A ministry of hygiene and race should be created, as well as special departments to draft laws for the exclusion of non-values...

Alexandru Vaida-Voevod, „The black notebook”

Eugenics in the unique reflections of Alexandru Vaida-Voevod...

I have decided to begin this analysis by stating that this subject, related to the intimate writings of Alexandru Vaida-Voevod, was not initially among my concerns. For a long time I did not pay much attention to the manuscripts of this famous politician of the Great Union generation because, like many others, I believed that everything important to say about this significant chapter of history had already been said by two renowned authors who had edited his notes at different times. This is Liviu Maior with his famous work: *Alexandru Vaida-Voevod between Belvedere and Versailles. Notes, Memoirs, Letters*¹, namely Alexandru Șerban with his comprehensive critical edition entitled: *Alexandru Vaida Voevod. Memoirs*, published between 1994 and 1998.²

However, I was very surprised when, while studying the personal collection of Mihai Șerban at the National Museum of Transylvanian History, I discovered another personal collection of documents entitled: „Alexandru Vaida-Voevod”. The museum acquired this item from a pri-

1 See MAIOR, Liviu. *Alexandru Vaida-Voevod between Belvedere and Versailles. Notes, memoirs, letters*. Cluj-Napoca : Sincron Publishing House, 1993, 296 p. ISBN 973-95714-1-7.

2 See ȘERBAN, Alexandru. *Alexandru Vaida-Voevod. Memoirs*, 4 vol. Cluj-Napoca : Dacia Publishing House, 1994, 320 p. ISBN 973-35-0347-9.

vate individual some time ago. While looking through this collection of documents, I found the notebooks containing the memoirs of the famous politician.

Convinced that they had already been published, I felt that no major improvements to these notes were necessary. Out of sheer curiosity about the author's calligraphy, I decided to dwell a little longer on the notebooks, so I undertook a comparative analysis of the aforementioned volumes with the original manuscripts.

I was shocked to discover that whole lines, whole pages and even whole notebooks were missing from the published memoirs. After this painstaking process, we have come to the conclusion that the memoirs of the famous politician are unfortunately incomplete.

Moreover, even after 100 years, no single edition has been completed that brings together in a single corpus all the intimate writings of Alexandru Vaida-Voevod, as he deserved and as they were written at different periods of his life. This is why I decided to contribute to the re-publication of historical sources, which are ultimately essential for understanding the era in which the Great Union Generation lived and acted.

Analyzing what is missing from the memoirs, I can say that it is indeed certain more delicate chapters of Vaida-Voevod's activity. I am referring first to the famous „Black Notebook”, containing his reflections on race and eugenics, and then to his notes from the period when he was Minister of the Interior and had close ties with Corneliu Zelea Codreanu and the Legionary Movement.

In this talk, I will refer extensively to the „Black Notebook”, as I have now managed to untangle much of the threads that have been woven around Vaida-Voevod's concerns about sensitive issues such as race and eugenics. This „Black Notebook” is so named because of its black cardboard covers and because, when you look inside, the lines seem to highlight the most radical ideas ever conceived by the famous Transylvanian politician.

The reflections in the „Black Notebook” were sketched sometime in the 1920s, when eugenic ideas gained considerable momentum in Romania, as specialised institutions emerged to support the dissemination of such paradigms within the community.

In his famous notebook, Vaida-Voevod speaks, among other things, of natural selection, the exclusion of non-values, and the importance of sterilising those who, because of their serious defects, have contributed to the degeneration of the nation. He strongly advocates intermarriage between well-established families who have enjoyed a high standard of living and physical and spiritual care for generations.³

Another important reference concerns the „race of titans of intellect and character”, who benefit from physical strength and aesthetic harmo-

3 National Museum of Transylvanian History, *Manuscripts. Collection. Alexandru Vaida-Voevod. The Black Notebook*, f. 5.

ny. From Vaida-Voevod's point of view, in order for this „race of titans” to take shape, it was absolutely necessary that:

1. *Inferior varieties should give way to superior ones*
2. *Quality over quantity*
3. *The selection of individuals with reproductive rights should be based on their health, physical, and mental genealogy*⁴
4. *Encourage the cross-breeding of offspring of breeds whose qualities complement each other harmoniously*
5. *Developing individual talents*
6. *Harmonising of physical and mental education*
7. *Elimination of non-values through sterilisation (especially those suffering from syphilis, tuberculosis, mental weakness and those with various disabilities that cannot be corrected)*
8. *Establishment of a Ministry of Hygiene and Race and special departments to draft laws to exclude non-values*.⁵

These are surprisingly radical ideas for someone like Vaida-Voevod, who is widely believed to have been a general practitioner in his native village of Ipret before embarking on a career in high-level politics, to which he has devoted much of his time.

A medical graduate from Vienna, who had also completed an internship in balneology in Karlovy Vary, he distinguished himself as a doctor, but was not as unpopular as is generally believed. In 1927, for example, Vaida-Voevod was invited to speak at a meeting of the *Eugenics and Biopolitics Section* in Cluj⁶, proving that he was familiar with all the anthropological research of his time. This updating of knowledge about anthropology and eugenics is not accidental.

After the creation of Greater Romania, which he had helped to establish along with other prominent figures of the time, anthropological research provided a certain scientific legitimacy for the existence of an ethnic-racial core of the Romanian nation that had survived centuries of adverse historical circumstances. Such an ethnic-racial core formed the basis of what interwar writers called „national specificity”.⁷

4 National Museum of Transylvanian History, *Manuscripts. Collection. Alexandru Vaida-Voevod*, f. 23–24.

5 National Museum of Transylvanian History, *Manuscripts. Collection. Alexandru Vaida-Voevod*, f. 23–24.

6 In 1919, a Faculty of Medicine was opened at the University of Dacia Superioară in Cluj, with Iuliu Hațieganu as its dean, who was also entrusted with the management of the city's Medical Clinic. In the same year, he founded the Institute of Hygiene and Social Hygiene, which was attached to the university. In 1925, the Medical and Biopolitical Section of ASTRA was established, attached to the Institute of Hygiene and Social Hygiene in Cluj. In this prestigious institution, Iuliu Hațieganu was president and Iuliu Moldovan vice-president. This department, in turn, created a new subdivision on eugenics and another on physical education. In 1927, the Feminist and Biopolitical Department of ASTRA was founded, headed by Maria B. Baiulescu. See TURDA, Marius. *Science and Ethnicity. Anthropological research in Romania in the 1930s*. Bucharest : Bucharest City Museum, 2028, p. 64.

7 TURDA, Marius, *Science and Ethnicity*, p. 109.

Subsequently, new interpretations of national identity emerged, modelled on Fascist Italy and Nazi Germany, which had a significant impact on the thinking of many eugenicists of the time (see Vaida-Voevod's „race of titans” vision mentioned above). Moreover, some of these thinkers attributed a direct role to anthropology in the construction of a Romanian racial science that would encompass all the territories where Romanians lived. Vaida was an exponent of this “caste” of thinkers, and in 1927, when he was invited to speak at the *Eugenics and Biopolitics Section* in Cluj, this important university centre in Transylvania was already buzzing with anthropological and eugenic ideas.

This was the work of a group of anthropologists from the Institute of Hygiene and Social Hygiene, led by Iuliu Moldovan⁸ together with Petru Râmneanțu⁹, Mihai Zolog and Gheorghe Preda. In addition to them, there were also those grouped around the Institute of Experimental, Comparative and Applied Psychology¹⁰ inaugurated in 1922 by Florian Ștefănescu Goangă.¹¹ He was accompanied by renowned specialists Alexandru Roșca¹²,

- 8 Iuliu Moldovan (born 15 July 1882 in Bogata, Mureș – died 19 July 1966 in Cluj), Romanian doctor, corresponding member of the Romanian Academy since 1920, participant in the Great National Assembly of Alba Iulia. After the First World War, between 1919 and 1920, he organised the “Health and Welfare Service” in Transylvania. In 1932 he was elected president of ASTRA. Throughout his life, he was an ardent supporter of P.N.Ț., then Undersecretary of State in the Ministry of Labour, Health and Social Welfare, and founder of the School of Hygiene and Public Health in Cluj. See https://ro.wikipedia.org/wiki/Iuliu_Moldovan
- 9 Petru Râmneanțu (1896–1975) was a doctor born in Gaiul Mic, a town on the border with Yugoslavia. He graduated from the Faculty of Medicine in Cluj and later attended advanced courses at Johns Hopkins University in Baltimore, USA. In 1941, he became a doctor in Odessa and director of the infectious disease laboratory on the anti-Soviet front. See: <https://fayllar.org/personale-si-familiale.html?page=15>
- 10 The Institute of Experimental, Comparative and Applied Psychology, Department of Psychology, was established with the foundation of the University of Superior Dacia in Cluj in 1919. Its first head was Florian Ștefănescu Goangă, who was trained at the world's first psychology institute, founded by W. Wundt in Leipzig, Germany (1879). Most of the leading psychologists of the early 20th century were trained there. In 1922, he founded the Institute of Experimental, Comparative and Applied Psychology within the university, the first of its kind in Romania. It quickly acquired modern equipment and a library containing the most important books and journals from countries where psychology was making significant progress. The department was incorporated into the Institute, which would become the training ground for the Cluj School of Psychology over the next two decades. See: <http://psychology.psiedu.ubbcluj.ro/ro/despre-noi/istoric>
- 11 Florian Ștefănescu Goangă (born 5 April 1881, Curtea de Argeș – died 26 March 1958, Bucharest) was a renowned psychologist and, from 1937, a corresponding member of the Romanian Academy. Over time, he developed a number of scientific research methods and founded the Publishing House of the Institute of Psychology, where he published the collection “Psychological Studies and Research”. In order to make psychological research known in Romania and abroad, he founded the “Journal of Psychology”, which was published regularly for 12 years. In it, he dealt with issues of industrial psychology, child psychology, psychology of the handicapped, psychology of vocational guidance and social psychology. He was elected rector of the University of Cluj in 1932. See https://ro.wikipedia.org/wiki/Florian_%C8%98tef%C4%83nescu-Goang%C4%83
- 12 Alexandru Roșca (born August 23, 1906, Călata, Cluj County – died February 17, 1996, Cluj) distinguished himself as a renowned psychologist, being one of the founders of the Cluj school of psychology and a full member of the Romanian Academy. He pursued

Liviu Rusu¹³ and Salvator Cupcea.¹⁴ Everyone was interested in constitutional types, blood types of ethnic minorities and the anthropology of educational groups. In this 1927 lecture in Cluj, Vaida-Voievod emphasised that „the Romanian nation can be seen as the result of the mixing of different peoples”. *Craniometric studies prove that even today two races live side by side*

- his university studies in Cluj, becoming a Doctor of Philosophy in 1930 with a thesis dedicated to the dimensions of intelligence and mental debility. Starting in 1926, he went through all the teaching ranks, from assistant professor to professor (in 1947); head of the Department of Psychology (1946–1976) at the Faculty of Philosophy of the University of Cluj. Between 1965 and 1971, he was director of the Institute of Psychology in Bucharest. Over time, he carried out intense scientific activity. He was interested in the multidimensional aspects of thought, creativity and creative thinking, ways of detecting and developing scientific aptitudes, and promoting the experimental method in psychology, demonstrating its importance in the study of psychological phenomena and the need to combine the experimental method with the statistical method, etc. See https://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Ro%C8%99ca
- 13 Liviu Rusu (born 9 November 1901, Sârmaşu, Austria-Hungary – died 17 December 1985, Cluj-Napoca) was a psychologist, aesthetician, researcher and literary historian, professor at the University of Cluj. He completed his higher education at the Faculty of Law (1920–1921), then at the Faculty of Letters and Philosophy at the King Ferdinand I University in Cluj (1921–1925). He began his university career while still a student, being appointed as a teaching assistant in 1923. After graduating in 1928, he became assistant to the renowned psychologist Florian Ştefănescu Goangă at the Institute of Psychology in Cluj. From 1928, he worked as a doctor of philosophy, specializing in psychology, at the “King Ferdinand I” University. Between 1928 and 1929, he specialized in Germany in Leipzig, Berlin, and Hamburg. In 1929, he was appointed lecturer, and in 1931, he became a professor of psychology with his thesis “Technical Aptitude and Practical Intelligence.” He was one of the leading figures in Cluj’s university life and was recognized internationally for his teaching and aesthetic work. His interests in psychology were reflected in studies published between 1929 and 1939 in the “*Psychology Magazine*” (Journal of Psychology) and in various collective volumes (L. Rusu, L. Bologa, Nicolae Mărgineanu, Alexandru Roşca, D. Todoranu, *Configuration psychology*, 1929) and in personal works (*Basic principles of applied psychology*, 1929; *The problem of career guidance*, 1929). After specialising in Paris (1933–1935), in 1935 he obtained a brilliant doctorate in aesthetics at the Sorbonne under the supervision of Charles Lalo. The thesis is entitled: «Essai sur la creation artistique. Contribution a une esthetique dynamique». In 1938, he was appointed professor of aesthetics at the Faculty of Philosophy and Letters in Cluj. From there, in 1948, he was removed by the new communist authorities. Until 1961, he worked as a librarian alongside Lucian Blaga at the Academy of the Romanian People’s Republic, Cluj branch. From that year until 1971, he taught at the „Babeş-Bolyai” University in Cluj-Napoca, specializing in *universal and comparative literature*. While working as a librarian, he also worked at the Institute of Linguistics as a researcher in the Romanian literature department. See [https://ro.wikipedia.org/wiki/Liviu_Rusu_\(literat\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Liviu_Rusu_(literat))
- 14 Salvator P. Cupcea (born August 8, 1908, Carei – died 1958) was a Romanian psychologist, physician, and politician. Over time, he established himself as a pioneer of Romanian psychology and psychoanalysis, focusing his studies particularly on social outcasts. Later, he became interested in social hygiene and eugenics, anthropology, and criminology. He is one of the founders of the University of Medicine in Cluj and the Institute of Psychiatry in the city. In 1950, he worked in a research group that operated under the Cluj branch of the Romanian Academy. Over time, he held several positions: President of the Medical Sciences Society, Cluj branch (from 1951), Dean of the Faculty of Hygiene (which he also organized), Director of the University Clinics, Head of the Department of Hygiene at the IMF Cluj. Between 1945 and 1947, he was Secretary General of the Ministry of Health, from which he resigned to return to Cluj. From 1949 until his death, he was Director of the Cluj Branch of the Institute of Hygiene and Public Health. See https://ro.wikipedia.org/wiki/Salvator_Cupcea

in the territory inhabited by the Romanians: the main races and their intermediate varieties.¹⁵

The fact that such research centres were set up in Cluj, and that issues relating to the breed and its qualities were discussed so intensely, is also linked to another important aspect. This refers to the rival Hungarian eugenics movement, whose exponent in Cluj was the famous István Apáthy, member of the Unio Masonic Lodge in Cluj, Corresponding Member of the Hungarian Academy of Sciences, former Dean and Rector of the Franz Joseph University, a scientist who became world famous for his new microscopy techniques, then for his work in neurohistology, eugenics and the study of neurofibrils, for which he was nominated for the Nobel Prize in Medicine.¹⁶

Around the same time that Vaida-Voievod was talking about the “race of the titans”, i.e. the promotion of a superior race and the need to sterilise those considered inferior, Apáthy István founded the *Hungarian Association of Social Sciences*¹⁷ a journal of the same name which consistently supported Hungarian nationalist ideas of social and biological improvement. He analysed the relationship between eugenics and degeneration, understanding racial degeneration as a disease of the species and the nation that could be cured by very special methods.

By studying the records of Hungarian Masonic lodges that operated under the authority of the Grand Symbolic Lodge of Hungary in Budapest before 1918, we have so far discovered 300 doctors initiated in various lodges throughout the dual monarchy. After finding these names in the workshop registers, we proceeded in the same way as in the case of Apáthy István from the „Unio” lodge in Cluj: we tried to find out what each of them had published on medical topics, and then to what extent through these publications they had contributed to the dissemination of eugenic ideas in the secular sphere, in the former Austro-Hungarian Monarchy.

Our research has shown that the publications of these Freemason doctors were widely circulated, including in Cluj, and that their ideas were to a large extent, one of the foundations of the “Eugenic File” with which

15 TURDA, Marius, *Science and Ethnicity*, p. 110.

16 István Apáthy (born 4 January 1863, Budapest, Hungary – died 27 September 1922, Szeged, Hungary) was a Hungarian biologist and corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences. He lived and worked in Cluj for most of his life. Over time, he became known worldwide for his new microscopy and preparation techniques in the field of histology. He was dean and rector of the Franz Joseph University in Cluj. He was also a prominent member of the “Unio” Masonic Lodge in Cluj See https://ro.wikipedia.org/wiki/Istv%C3%A1n_Ap%C3%A1thy

17 The Hungarian Association of Social Sciences was founded in 1907 by István Apáthy, Jenő Gaál and Ákos Timon. At the time, their aim was to launch a new journal: the „Hungarian Journal of Social Sciences”, which would support Hungarian ideas for social and biological improvement. The founding of this association illustrates how science, nationalism and ideas of social reform were closely linked. TURDA, Marius, „*The Holy War of the Race.*” *Eugenics and national defence in Hungary. 1900–1919*, Cluj-Napoca, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies / The Transylvanian School Publishing House, 2020, p. 55–56.

the Hungarian delegation led by Apponyi Albert¹⁸ arrived at the Trianon where it argued for the national and racial superiority of the Hungarians.

There, the Hungarian delegation stressed that the dismantling of the dual monarchy in favour of nation-states led by „those inferior to the Hungarians” would only lead to instability in Central Europe. The arguments presented in Hungary’s „eugenic file” at the Trianon revealed a firm belief in an idealised vision of the Hungarian nation and state. Hungarian eugenicists emphasised that if Hungary lost territory to the nationalities, the middle and upper classes would lose their cultural and political dominance, and the territory ceded to the nationalities would lose its intelligence, the „cream of the socially selected”.¹⁹

On the other hand, it was thought that a smaller Hungary would be overburdened with intelligence, crowded into a limited territory, unable to secure a decent livelihood, losing its zest for life, having too few children and soon disappearing. It was believed that many families would move to Budapest, where the conditions for raising children were not favourable, and that this population transfer would create a capital that was far too large for such a small country, like a monster’s head on a dwarf’s body.²⁰

Any loss of territory and displacement of population was considered to have serious eugenic consequences for the Hungarian people, which could later lead to serious problems with continental implications. Count Teleki Pál, in his capacity as „representative of the upper social classes” and president of the Hungarian Society for Racial and Political Hygiene, launched an intensive lobbying campaign in Britain on behalf of common eugenic values, asking the public and the competent authorities in England to „take into consideration the special situation of Hungary and not to demand a solution of the nationality question which would destroy the best families of the nation.”²¹

18 Albert Apponyi, Count of Nagypapony, (born 29 May 1846 in Vienna – died 7 February 1933 in Geneva), Hungarian politician, writer, memoirist, minister of education. In 1872 he became a member of Ferenc Deák’s (liberal) party, but later he joined conservative circles. From 1878 he was the leader of the opposition, which brought together groups opposed to reconciliation with Austria under the Compromise. In 1899 his party came to power and between 1901 and 1903 Albert Apponyi was President of the Chamber of Deputies. At the end of 1903 he returned to the opposition in the National Party. From November 1904 he was part of the opposition alliance and in December 1904 he joined the Independent Party, which he led until the end of the First World War. Between 8 April 1906 and 17 January 1910 he joined the coalition government as Minister of Education. On 1 April and 9 May 1907, the Hungarian Parliament passed the education laws initiated by Apponyi. These repealed the Liberal Education Act (Act XXXVIII of 7 December 1868). Apponyi’s laws targeted German, Romanian, Slovakian and Serbian confessional schools in order to intensify the process of Hungarianisation in Transylvania. In 1910 he was elected a member of the Kossuthist faction and in 1914 he became its leader. From 15 June 1917 to 8 May 1918 he again held the post of Minister of Education. After World War I, he headed the Hungarian delegation at the Paris Peace Conference. See https://ro.wikipedia.org/wiki/Albert_Apponyi.

19 TURDA, Marius, „The Holy War of the Race”, p. 291.

20 TURDA, Marius, „The Holy War of the Race”, p. 291.

21 TURDA, Marius, „The Holy War of the Race”, p. 300.

However, his initiative was a complete failure. The expected response did not come. In fact, no British eugenics society took a stand in favour of Hungary. No member of the society or representative of the British elite could do anything to prevent the inevitable: the signing of the Treaty of Trianon, which heralded the end of Greater Hungary.²²

We have mentioned this competing Hungarian eugenics movement because it is particularly relevant to the present analysis. As we know from Vaida-Voevod's memoirs published to date, his initiation into the Ernest Renan Lodge in Paris, along with the other members of the delegation, had long-lasting consequences.

If we analyse the documents of the Grand Symbolic Lodge of Hungary in Budapest, we understand why, after the creation of Greater Romania, the Vaida-Voevod failed in its mission to open a „corridor” for French-style Freemasonry in Transylvania, where the jurisdiction of the Hungarian Grand Symbolic Lodge in Budapest had ceased to exist after 1918 and Austrian and German Freemasonry no longer had any influence.

After 1918, at the instigation of the Grand Symbolic Lodge of Hungary in Budapest, the 18 Transylvanian lodges that had initially worked under its authority decided to form the Grand Symbolic Lodge of Transylvania, with which the Grand Symbolic Lodge of Hungary wanted to conclude a concordat in order to maintain its influence in the lost province.²³

As is well known, the Grand Symbolic Lodge of Transylvania was founded in 1919 and became the main obstacle to the creation of a unified Romanian Freemasonry. This led to numerous tensions between this grand Transylvanian obedience and the Grand National Lodge of Romania, which continued to try to create a grand unity with the Transylvanian lodges until 1930. Two other Masonic lodges across the Carpathians had the same intention: the American-Romanian Grand Masonic Lodge²⁴ and the Grand Orient of Romania²⁵ through the voice of Victor Sterea.²⁶

22 TURDA, Marius, „*The Holy War of the Race*”, p. 300.

23 VARGA, Attila, Romanian-Hungarian Masonic connections after the Great Union. In BIRȚ, Mircea Alexandru – SĂLĂGEAN, Tudor. *Freemasons and Patriots. Freemasonry, the national ideal, and the achievement of the Great Union*, Cluj-Napoca : The Transylvanian Publishing House, p. 95-106.

24 The American-Romanian Grand Masonic Lodge was founded and consolidated between 1920 and 1922 on the foundations of the „Jacob Schriff No. 7” Lodge in Bucharest, opened by Charles Blumenthal. After a period of dormancy, it was reopened by Bernard Hornston, a translator at the American Legation in Bucharest. On this occasion, the name of the workshop was changed to „McBlain Thompson No. 1” Lodge, which was placed under the obedience of the American Federation of Freemasonry in Salt Lake City, USA. Subsequently, the Lodge itself became independent under the name of the American-Romanian Grand Masonic Lodge. See NESTORESCU-BĂLCEȘTI, Horia, *Romanian Masonic Order*, Bucharest: Publishing House and Press „Șansa SRL”, 1993, p. 149.

25 On 12 and 13 September 1925, a convention was held to re-establish the Grand Orient of Romania. It had also been active between 1879 and 1880, but had dissolved itself. NESTORESCU-BĂLCEȘTI, Horia, *Romanian Masonic Order*, p. 167.

26 Victor Sterea, an engineer by profession, was initiated into Freemasonry in 1905. A year later he was burned between the pillars, but was quickly reinstated following a report by I.T. Ulic. In 1925, he became secretary of the Grand Orient of Romania. He was one of the

In Hungarian Masonic documents, we found information about Jean Pangal's efforts to unite the Transylvanian lodges with the Grand National Lodge of Romania and not with rival obediences. At one point, in a document, Pangal even erupts into violence, insisting that „the Transylvanian lodges are chauvinistic, they are closed, they refuse to accept Romanians, which is very serious.”²⁷

Pangal's words are not an unfounded accusation uttered in a moment of tension. His extremely harsh assessment of the chauvinism in the Transylvanian lodges is very real, since, as we have already mentioned, one of its main sources is the very idea of national superiority that Prof. Marius Turda rightly referred to in his book entitled *The idea of national superiority in the Austro-Hungarian Monarchy*, an idea that was strongly felt in Transylvania after 1880.

Subsequently, this idea morphed into a form that emphasised Hungarian racial superiority, which was in fact the core of the Hungarian eugenics movement that was supported in the secular sphere and beyond (see the posters in many of the Hungarian lodges mentioned above). This core of the Hungarian eugenics movement was disseminated by over 300 initiated doctors, who represented a powerful voice within Hungarian Freemasonry in the period leading up to the World War I and even after.

Thus, to return to the Romanian eugenics movement in which Vaida-Voevod was involved, its primary purpose was to contribute to the scientific legitimisation of the ethno-racial core of the Romanian nation. It was also intended to counteract the Hungarian eugenics movement in a geographical area where, on the one hand, French Freemasonry had not been able to gain a foothold and, on the other, ideas of Hungarian national and racial superiority had not only „infected” the Transylvanian lodges, but also continued to block Romanian Freemasonry, which, almost a decade after the Great Union, was still searching for its great unity.

Vaida-Voevod's „Black Notebook” can therefore be seen as a „torn page” from an important chapter in the history of the Romanian eugenics movement, which is also an important key to understanding the history of Romanian Freemasonry in Transylvania during the first two decades of the 20th century.

This is yet another reason to look „behind the masks”, not only of those who have played an important role in this history on the visible stage, but also of those who, behind the curtain, have also contributed to writing it...

main promoters of the Federation of Romanian Lodges under the obedience of the Grand Orient of France, in opposition to the Grand National Lodge of Romania. NESTORESCU-BĂLCEȘTI, Horia, *Romanian Masonic Order*, p. 539.

27 Magyar Nemzeti Levéltár, *A szabadkőműves Szervezetek Levéltára – Budapest. Nemzetközi kapcsolatok (1919–1930)*, See the report dated May 15, 1926.

Bibliography

Archive sources

- National Museum of Transylvanian History, *Manuscripts. Collection. Alexandru Vaida-Voevod. The Black Notebook*, f. 5–24.
- Magyar Nemzeti Levéltár – Budapest/National Archives of Hungary – Budapest. *A szabadkőműves Szervezetek Levéltára – Budapest. Nemzetközi kapcsolatok (1919–1930)*. The Archive of the Hungarian Freemasonry – Budapest. *The report dated May 15, 1926*.

Books

- MAIOR, Liviu. *Alexandru Vaida-Voevod between Belvedere and Versailles. Notes, memoirs, letters*, Cluj-Napoca : Sincron Publishing House, 1993, 296 p. ISBN 973-95714-1-7.
- NESTORESCU-BĂLCEȘTI, Horia. *Romanian Masonic Order*, Bucharest : Publishing House and Press „Șansa SRL”, 1993, p. 149–539. ISBN 973-95971-0-6.
- ȘERBAN, Alexandru. *Alexandru Vaida-Voevod. Memoirs*, 4 vol. Cluj-Napoca : Dacia Publishing House, 1994, 320 p. ISBN 973-35-0347-9.
- TURDA, Marius, „The Holy War of the Race.” *Eugenics and national defence in Hungary. 1900–1919*. Cluj-Napoca : Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies / The Transylvanian School Publishing House, 2020, p. 55–300. ISBN 978-606-038-003-0.
- TURDA, Marius, *Science and Ethnicity. Anthropological research in Romania in the 1930s*, Bucharest : Bucharest City Museum, 2028, p. 64–110. ISBN 978-606-8717-33-3.

Studies

- VARGA, Attila. „În spatele măștilor”. *Caietul Negru al lui Alexandru Vaida-Voevod/”Behind the Masks”*. The Black Notebook by Alexandru Vaida-Voevod. In „Trivium” – *Revistă de Gândire Simbolică / Journal of Symbolic Thinking*, XIV, no. 2 (51), 2022, p. 233–245.
- VARGA, Attila. *Romanian-Hungarian Masonic connections after the Great Union*. In BIRȚ, Mircea Alexandru – SĂLĂGEAN, Tudor. *Freemasons and Patriots. Freemasonry, the national ideal, and the achievement of the Great Union*, Cluj-Napoca : The Transylvanian Publishing House, p. 95–106. ISBN 978-606-797-487-4.

On-line sources

- https://ro.wikipedia.org/wiki/Iuliu_Moldovan
<https://fayllar.org/personale-si-familiale.html?page=15>

<http://psychology.psiedu.ubbcluj.ro/ro/despre-noi/istoric>
https://ro.wikipedia.org/wiki/Florian_%C8%98tef%C4%83nescu-Goang%C4%83
https://ro.wikipedia.org/wiki/Alexandru_Ro%C8%99ca
https://ro.wikipedia.org/wiki/Istv%C3%A1n_Ap%C3%A1thy

Attila Varga

Institutul de Istorie „George Barițiu” Academia Română, Filiala Cluj-Napoca
[The Institute Of History „George Barițiu” of Romanian Academy]
Strada Mihail Kogălniceanu 12-14
Cluj-Napoca 400084
Romania | România
atyvarga@yahoo.com
ORCID: 0009-0005-5334-4741

GOLIAN, Ján. *Kapitoly z historickej demografie. Analýza cirkevných matrík a možnosti interpretácií*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, 2024, 184 s. ISBN 978-80-572-0426-8.

Každého historika ženie dopredu snaha poznať minulosť, to, aký bol život v nej, akí boli ľudia, spoločnosť a pomery. Prostredníctvom skúmania historických textov a konfrontácie s pomocnými vedami historickými, ale aj ďalšími, zdanlivo nesúvisiacimi vednými disciplínami sa pokúšame získať čo možno najpravdivejší obraz o dejinách. Dejiny v prvom rade tvorili ľudia a boli hlavným determinantom historického vývoja. Práve historická demografia ako disciplína skúmajúca obyvateľstvo v minulosti, jeho správanie v kontexte príčin a dôsledkov, je tak mimoriadne dôležitým dielikom skladačky v poznaní a pochopení našich predkov.

Mgr. Ján Golian, PhD., univerzitný docent, v súčasnosti pôsobí na Filozofickej fakulte Katedry historických vied a stredoeurópskych štúdií na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Venuje sa predovšetkým historickej demografii, dejinám každodennosti, historickej antropológii a vybraným procesom slovenského národného hnutia v „dlhom“ 19. storočí. V roku 2019 vyšla jeho obsiahla monografia s názvom „Život ľudu detvianského. Historicko-demografická a kultúrna sonda do každodenného života na Podpolaní v dlhom 19. storočí.“

Historická demografia, ako veda založená na skúmaní ľudských životov s využitím štatistických metód v historickom kontexte nie je ešte stále v rámci slovenskej historiografie dostatočne etablovaná. A to napriek tomu, že jej metodiky a analýza prameňov dokážu výrazne pomôcť v získaní informácií o ľuďoch – jednotlivcoch, ale aj spoločenských v minulosti. Preto každé dielo, ktoré má ambíciu dostať historickú demografiu do povedomia odbornej, ale aj laickej verejnosti, je mimoriadne dôležité. Práca Jána Goliana sa zameriava predovšetkým na analýzu cirkevných matrík (z obdobia tzv. „dlhého“ 19. storočia) a možnosti ich využitia v historicko-demografickom výskume. Publikácia je písaná formou učebného textu (skript), čo treba oceniť. Práve mladej generácii začínajúcich historikov je potrebné ukázať možnosti, ktoré môžu skúmaním matrík, ich následným demografickým spracovaním a interpretáciou dosiahnuť. V publikácii Golian predstavuje rôzne metódy výskumu matrík a metodologické postupy po vzore prístupov francúzskej školy historickej demografie. Zrejme omylom prišlo v učebnom texte k nesúladu číslovania kapitol uvedených v obsahu a v samotnom texte práce, čo však samozrejme neuberá ich obsahu. V recenzii preto uvádzame čísla kapitol tak, ako sú uvedené v texte publikácie.

V úvodných dvoch kapitolách sa autor venuje popisu vývoja historickej demografie ako samostatnej vednej disciplíny a prináša základný prehľad postupov práce s matrikami, využívaných v rámci francúzskej školy Louisa Henryho a Michela Fleuryho. Popisuje aj ďalšie prístupy sformované v anglickom prostredí a ich prínos. Následne Golian plynulo prechádza do prehľadu využívania cirkevných matrík vo výskume v slovenskom pro-

stredí, pričom adekvátne konštatuje, že „*nám na Slovensku chýba tradícia práce s cirkevnými matrikami*“, (s. 24) a menuje diela a ich autorov, ktorí sa tento nevyhovujúci stav pokúšali aspoň čiastkovo zmeniť.

V nasledujúcej (štvrtrej) kapitole sa Golian sústreďuje na to, aby študenti, resp. čitatelia pochopili, čo sú cirkevné matriky, prečo vznikli, ako sa členia. Popisuje ich historický vývoj, ale aj spôsob využitia tohto výnimočného historického prameňa. Táto kapitola je veľmi dôležitá pre základné pochopenie matričného vývoja, spôsobu zapisovania jednotlivých záznamov v rôznych obdobiach, či ich jazykovej stránky. Keďže autor v priebehu svojho pôsobenia skúmal veľké množstvo matrik, prirodzene do textu vložil aj vlastné skúsenosti, čo je jeho pridanou hodnotou. Ako Golian načrtol už v úvode, pre historicko-demografický výskum je kľúčové poznať veľkosť populácie. Preto sa v piatej kapitole zaoberá možnosťami čo najpresnejšieho určenia či odhadu veľkosti skúmanej populácie a prameňmi, ktoré je pre tento cieľ možné využiť. Kapitola tiež obsahuje vzorce a spôsoby výpočtov veľkosti populácie. Nasledujúca kapitola obracia pozornosť čitateľa na veľmi zásadný problém hodnovernosti a kvalitatívnej úrovne matrik. Autor v nej učí klásť dôraz na kritiku historického prameňa, vnímať kvalitatívne rozdiely matrik a prispôbiť závery z nich získaných.

Kapitoly 7 – 9 recenzovaných skrípt sú už priamo venované analýze matrik sobášenských, pokrstených a pochovávaných a tvoria jadro práce. Veľmi pozitívne hodnotíme Golianovu schopnosť posudzovania a vyvodzovania záverov z historických prameňov, teda najmä interpretácie ukazovateľov získaných z cirkevných matrik na základe výpočtov. Okrem vzorcov určených na výpočet jednotlivých hodnôt sa dôsledne snaží, aby študenti, resp. čitatelia nielen mechanicky vedeli použiť daný vzorec, ale v prvom rade chápali možnosti jeho využitia a interpretácie. Golian tak prináša informácie nielen ohľadne kategorizácie sobášov čo sa týka typu vzťahu, ale aj podľa sobášneho veku, vplyvu bydliska či profesie na uzatvorenie sobáša, ako aj sezónnosti sobášov. Aj čo sa týka počtu narodených detí, poskytuje publikácia základné možnosti kategorizácie a analýzy počtu krstov, či výpočtu ukazovateľa tzv. hrubej miery pôrodnosti. Autor tiež podáva informácie, ako pracovať s údajmi, akými sú výskyt mŕtvonarodených detí, resp. detí, ktoré nestihli pokrstiť, záznamy o nemanželských deťoch, prípadne fenomén narodenia viacerých detí súčasne, či narodenie tzv. pohrobkov. Predovšetkým údaj o podiele nemanželských narodení tvorí významnú kategóriu, keďže vnímanie cudzoložstva, prípadne smilstva bolo v minulosti vnímané úplne odlišným spôsobom ako v súčasnosti. Dieťa, ktoré bolo výsledkom nemanželského vzťahu si tento status či „nálepku“ nieslo celý život a zo sociálneho hľadiska ide tiež o veľmi zaujímavý ukazovateľ. Rozdiely v tomto ohľade treba vnímať aj vzhľadom na mestské, alebo vidiecke prostredie. Rovnaká schéma bola uplatnená aj pri možnostiach analýzy matrik pochovaných. Kapitola teda opäť obsahuje informácie o získaní absolútneho počtu pochovaných, výpočte základných ukazovateľov hrubej miery úmrtnosti a prirodzeného prírastku, resp.

úbytku obyvateľstva, ako aj ďalších údajov a charakteristík. V tomto ohľade prirodzene treba venovať zvýšenú pozornosť detským úmrtiam, ktoré majú pri posudzovaní a štatistickom spracovaní úmrtí zásadný vplyv, a to minimálne do polovice 19. storočia, ako uvádza aj Golian (s. 106). Pri analýze úmrtí v cirkevných matrikách je žiaduce aj spracovanie úmrtí podľa veku a samozrejme podľa príčin úmrtia, pokiaľ to matriky umožňujú. Výnimocne sa v záznamoch v matrikách zomrelých vyskytujú aj samovraždy, či úmrtia v následku pracovných úrazov či nehôd, na ktoré autor upozornil. Za veľmi prínosné považujeme klasifikáciu príčin úmrtí, ktorú autor uvádza na s. 116, ako aj jeho odporúčania na vhodné spôsoby vyjadrenia podielu úmrtí.

Desiata kapitola sa sústreďuje na časovo náročnejšiu a podrobnejšiu analýzu tzv. rekonštrukcie rodín francúzskej školy Louisa Henryho a Michela Fleuryho, ktorú autor načrtol už v úvode publikácie. Predstavuje zásady tejto metódy, možnosti v interpretácii výsledkov, ako aj širokú sféru informácií, ktoré agregatívny rozbor matrik neposkytuje. Samozrejme, každá z metód má svoje pre a proti a je využiteľná za rozličných predpokladov, ktoré Golian prehľadne uvádza.

V nasledujúcej kapitole sa autor zameria na doplnkové údaje o populácii, ktoré možno z cirkevných matrik vyexcerpovať, a ktoré môžu dopomôcť k celkovému obrazu o skúmanej spoločnosti. Jedná sa predovšetkým o analýzu a sledovanie frekvencie krstných mien, všimanie si členov spoločnosti, ktorí z nejakého dôvodu stáli na jej okraji (napr. žobráci, heretici či odpadlíci, príslušníci minoritných etnických alebo náboženských skupín, prípadne cudzinci), ako aj ďalších údajov.

Do učebného textu sa autor Ján Golian rozhodol v poslednej kapitole zaradiť aj možnosti výskumu epidémií, čo je podľa nášho názoru veľmi vhodné, keďže k epidemiologickým časom treba vo výskume pristupovať inak. Skúmanie epidémií a ich dôsledkov na základe štúdia cirkevných matrik je nesporne veľmi zaujímavé a dokáže poskytnúť širokú škálu dát rôzneho charakteru (intenzitu epidémie, ohniská nákazy, vrcholy počtu úmrtí, epidemiologické vlny a pod.). Prínos kapitoly spočíva nielen v popise najčastejších epidémií, ktoré postihovali špecificky detskú, alebo aj dospelú populáciu a označení, pod akým možno chorobu v matrike identifikovať, ale najmä v stanovení postupov, akými treba so získanými ukazovateľmi pracovať.

Publikáciu Jána Goliana hodnotíme veľmi kladne, a to z viacerých dôvodov. V prvom rade oceňujeme jej vyhotovenie formou vysokoškolského učebného textu, keďže je potrebné, aby študenti pochopili význam cirkevných matrik a vedeli využiť informácie z nich nielen pre potreby genealogického, ale aj demografického výskumu. Publikácia tak môže prispieť k všeobecnému povedomiu budúcich historikov a tiež k tomu, aby matriky už nestáli na okraji záujmu historického bádania. Skriptá sú písané pútavo, zrozumiteľne a skutočne dokážu študenta či čitateľa nielen viesť do problematiky, ale ho aj priamo navigovať v práci s cirkevnými

matrikami ako historickým prameňom. V publikácii autor viditeľne zúročil svoje dlhoročné skúsenosti so štúdiom matričných záznamov, ponúka prehľad rôznych prístupov ich skúmania a vyslovuje odporúčania. Zároveň treba vyzdvihnúť aj odporúčanú literatúru a otázky či úlohy na zamyslenie, ktoré nasledujú za každou kapitolou. Súčasťou skrípt je aj ilustračná obrazová príloha, umiestnená priamo v texte, ktorá dopĺňa celkový charakter práce a informácie obsiahnuté v texte jednotlivých kapitol. Golian tiež využil značné množstvo odbornej literatúry a archívnych prameňov, čo opäť svedčí o jeho prehľade v tejtoproblematike. Cirkevné matriky sú výnimočným zdrojom pre historický, demografický, genealogický i sociologický výskum a ich primárne či sekundárne využitie v historickom výskume by sa malo stať ak nie samozrejmou, tak aspoň možnosťou. Veríme, že učebný text Jána Goliana „*Kapitoly z historickej demografie – analýza cirkevných matrik a možnosti interpretácií*“ prispeje k častejšiemu skúmaniu a správnej interpretácii matrik, keďže dielo tohto typu v našej historiografii dlho absentovalo.

Alena Macková

— — —

VAŘEKA, Marek. *Kníže Karel I. z Lichtenštejna 1569 – 1627. Finance – majetek – politika*. České Budějovice: Bohumír Němec – VEDUTA, 2024, 744 s. ISBN 978-80-88030-82-9.

Pomerne zložitá obdoba konca 16. a začiatku 17. storočia, naplnená mnohými vojnovými konfliktami, vytváralo priaznivé podmienky pre silných mužov, ktorí sa nebáli využiť svoj potenciál pre nahromadenie titulov, vysokých funkcií, či majetkových domínii. Do tejto turbulentnej éry sa narodil aj Karol I. Lichtenštajn, patriaci medzi najvýznamnejších šľachticov svojej doby. Práve knieža Karol sa tak, ako mnohí iní, hlboko zapísal do dejín nepokojného politického diania v strednej Európe a výrazne prispel k jej ďalšiemu smerovaniu, ako i k upevneniu moci panovníckeho rodu Habsburgovcov.

Zostavenie životného príbehu kniežaťa Karola I. z Lichtejnštajnu sa v pomerne rozsiahlom diele pokúsil, so značným úspechom, český historik Marek Vařeka. Monografia zachytáva celý život tohto mocného a vplyvného šľachtica, pričom za samotný cieľ práce si dáva preskúmanie všetkých determinantov vplývajúcich na životnú cestu Karola Lichtenštajna, no predovšetkým jeho najzásadnejších hospodárskych a politických aktivít. Rola, ktorú zohral v službách panovníckeho rodu Habsburgovcov sa zakladala prevažne na báze finančných záležitostí, čím bol pre panovníkov výrazne cenným, najmä v oblasti správy ríše. Jeho osoba však bola, tak ako to u mocných a vplyvných osobností býva zvykom, zastretá neľahkými politickými udalosťami, preto bol v starších historických prácach a všeobecne v povedomí ľudí chápaný s dávkou negatívneho postoja. Autor sa tak rozhodol priniesť kritický pohľad na knieža Karola

na základe preštudovania rozsiahleho zachovaného dobového materiálu. Zaoberá sa dôvodmi a oprávnenosťou jeho negatívneho hodnotenia v dejinách, sleduje postupné kroky vedúce Karola k túžbe po nahromadení obrovského bohatstva, zreteľ upiera predovšetkým na finančné aktivity, až napokon prechádza aj ku príčinám smerujúcich k zisku vytúženého titulu kniežaťa v roku 1608.

Biografia Karola z Lichtenštajna je v práci rozdelená celkovo na osem kapitol, pričom každá, okrem prvej a šiestej kapitoly, je ďalej rozdelená na viaceré podkapitoly.

V prvej kapitole *Prameny a literatura* sa autor zamerá na problematiku týkajúcu sa zachovaného archívneho materiálu, dôkladne približuje desať archívov, v ktorých archívnych fondoch sa nachádzali zdroje pre skúmanú problematiku. Ako sám poznamenáva, archívny materiál sa dochoval v hojnom počte a to najmä vďaka pedantnému vedeniu agendy Karola z Lichtenštajnu, ktorá primárne súvisela s finančnými záležitosťami kniežaťa. Za základ pre svoj výskum uvádza preskúmanie archíválií z Rodového archívu knížat z Lichtenštejna, ďalej sú to Moravský zemský archív v Brne, Národný archív Praha či Zemský archív Opava, pobočka v Olomouci, ale i mnohé iné. Pri jednotlivých archívnych fondoch predstavuje stručný výťah najdôležitejších prameňov, najmä k finančným a majetkovým záležitostiam kniežaťa. Rozsah preskúmaného archívneho materiálu tak svedčí o autorovej usilovnej práci, ktorú následne zúročil v predkladanej monografii. Okrem toho svoj záujem venoval aj rozboru dosiaľ napísanej literatúry, s ktorou autor pri písaní práce neustále pracoval, čím prispieva k uľahčeniu heuristiky v prípadnom bádaní iných autorov.

Druhá kapitola s názvom *Lichtenštejnové v prúběhu staelí* pojednáva o pôvode rodiny Lichteštajnvcov od čias stredoveku, podrobne prechádza dejinami rodu od jeho príchodu do Rakúska, cez nadobudnutie prvých majetkov na Morave, až do obdobia panovania Habsburgovcov. Zároveň si všíma prvých finančných aktivít u členov rodiny Lichtenštajnvcov už vo vrcholnom stredoveku, no nevynecháva ani postupné členenie rodu a rozširovanie či zmenšovanie ich majetkovej základne. Osobitne sa však venuje osobe Hartmana II., ktorý ako kľúčová postava stabilizoval ekonomickú situáciu rodiny a zanechal po sebe živnú pôdu pre svojich potomkov. Takýmto vyobrazením, nám autor poskytuje možnosť nahliadnuť do problematiky rodiny, jej vzťahov s panovníckym rodom, či podmienok, do ktorých sa Karol I. z Lichtenštajnu narodil.

K životu samotného Karola I. z Lichtenštajnu sa monografia dostáva v poradí tretej kapitole, nesúcej meno *Karel I.*, odkrývajúca udalosti od jeho najútľejšieho veku. Ako to už býva pri skúmaní starších dejín, informácie z detstva Karola z Lichtenštajna autor musí predstavovať prevažne na základe dedukcie. Priaznivejšie podmienky sa nečrtajú ani počas Karolovho štúdia, či tzv. kavaliérskych ciest. Následne však Karol zastával prvé úradné funkcie, čím autor môže započat svoju sondáž kariérneho rastu a záujmu mladého šľachtica vo veciach financií, až po jeho začiatky pôsobenia

na dvore cisára Rudolfa II. Kapitola však nevynecháva ani svadobnú problematiku a okrem manželky a tiež matky Karola sa zameriava aj na iné významné dámy skúmanej doby, ktoré sa vydali za dôležitých šľachticov. Monografiu tak môžeme považovať aj ako značný prínos v oblasti každodennosti šľachtického života, čím komplexne zhrnuje všetky poznatky, potrebné pre pochopenie skúmanej epochy. Zároveň sa v osobitnej podkapitole podrobne venuje majetkovej doméne rodu Lichtenštajnovcov, ktorý bol častokrát predmetom delby, predaja či kúpy, podkapitola neobchádza ani náhľad do samotnej správy vytýpovaných členov rodiny. Hodnotí a približuje celkovú výnosnosť konkrétnych panstiev pod správou rodiny. Nevynecháva ani obchod s vtedy najbežnejšími komoditami, či rôznymi finančnými aktivitami. Táto časť je zároveň pre ľahšiu prehľadnosť a orientáciu obohatená tabuľkami, ktoré indexujú a ohodnocujú panstvá, či iné ekonomické aktivity, tie sa objavujú počas čítania celej knihy, čo je výrazným pozitívom monografie.

Jednou z najzásadnejších častí knihy je štvrtá kapitola *Karlova úverová politika na prelomu století*. Práve tu sa autor zameral už priamo na finančné aktivity Karola z Lichtenštajna, vďaka ktorým jeho moc a vplyv u cisára Rudolfa II. neustále narastali. Podrobne načrtáva zaužívaný úzus pri peňažných operáciách na prelome 16. a začiatku 17. storočia, keďže bankovníctvo v danom čase bolo ešte stále len v plienkach. Je preto naozaj veľmi dôležité detailne sledovať a zaznamenávať úverovú činnosť šľachty, ktorá sa často do takýchto operácií púšťala. O to viac je vďaka týmto operáciám zaujímavejší pohľad na vzťah medzi cisárom a Karolom, keďže cisár bol častým dlžníkom Karola, no je známe, že so splácaním svojich dlhov sa cisárovi nevodilo najlepšie, a tak ozrejmuje proces veriteľských aktivít, kompenzácií za dlžoby, či prípadných záloh, ktoré zabezpečovali krytie dlhov. Hoci splatenia všetkých pôžičiek udelených cisárskemu dvoru sa nedožil ani samotný Karol z Lichtenštajnu. Finančná podpora dvora ostávala napriek enormnej ťarche stále významnú činnosť Karolovej snahy k zisku nových významných obchodných centier. Dôkladne tak kniha vniká do všetkých záležitostí v rámci správy majetku, financií a postupnému kumulovaniu hodností Karola, ktorý si svojimi službami cisárskemu dvoru napokon v roku 1608 vyslúžil kniežací titul. Ten mu však udelil už nie Rudolf II., ale jeho brat Matej, hoci s prípravami na spoločenské povýšenie započal už cisár Rudolf II. Okrem finančných operácií s najvyššími predstaviteľmi kráľovstva sa autor neobmedzuje len na túto sféru Karolovho hospodárenia, ale i vnútorné finančné aktivity na svojich panstvách, ktoré sa tiež nejavili byť jednoduché, pričom pre zabezpečenie svojho majetku si bol taktiež neraz nútený požičať peniaze. Uvedené závery tak vedú k skutočnému obrazu Karola I. Lichtenštajna a jeho zmyslu a šikovnosti v narábaní s peniazmi, ktoré zúročoval počas celého života, a vďaka čomu sa pohyboval medzi najvyššími kruhmi na cisárskom dvore.

Nasledovná kapitola *Vrcholná politika, zemská politika, kníže jako opora Habsburků před rokem 1619* je zároveň najobsiahlejšou kapitolou, ktorá pri-

náša poznatky z obdobia, keď sa knieža Karol pohyboval na vrchole svojej sily, prestíže, vplyvu a moci. Karol z Lichtenštajnu sa vďaka svojim rozvážnym manévrom stával stále viac vplyvnejším, počas vojny medzi cisárom Rudolfom a arcivojvodom Matejom sa prezrievalo pripojil na stranu Mateja, ktorý si taktiež potreboval Karola držať blízko pri sebe. Konečne tak došlo k splateniu veľkej časti dlhu zo strany cisárskej koruny, no knieža Karol sa mohol pýšiť aj nadobudnutím Opavského kniežatstva. Autor tvrdí, že udelenie kniežatstva a splátka dlhu museli spolu súvisieť a určite nešlo o náhodu. Údajne teda malo ísť o snahu cisára zabezpečiť poriadok medzi katolíkmi a protestantmi mierovou cestou, keďže práve knieža Karol mal mať dostatok energie a dôvtipu pre riešenie celej situácie, čo sa ukázalo ako správny krok. Kapitola okrem toho sleduje mocenský vývoj kniežata Karola a jeho stále častejšie zahrňovanie do plánov cisára Mateja, keďže sa stal jednou z najväčších opôr Habsburgovcov, no jeho významná chvíľa mala ešte len prísť po vzbĺknutí tridsaťročnej vojny. V osobitných podkapitolách autor dáva do popredia finančnú politiku kniežata Karola, ktorú sleduje od roku 1602 až do roku 1619. Ani ďalšie dve podkapitoly sa nevymykajú hlavnému cieľu autora a sledujú výdaje a príjmy kniežata Karola medzi rokmi 1604 až 1618. Takto podrobný výskum pomáha zachytiť všetky zmeny, ktoré sa v rodine Lichtenštajnovcov prihodili a odrazili sa na všetkých hodnotách zapísaných v účtoch, a tak poukazuje na rôzne determinanty vplyvajúce na rodinné financie.

V poradí šiesta kapitola *Hospodáření knížete Karla z Lichtenštejna v letech 1619–1622*, prináša poznatky k neľahkej ekonomickej situácii po vypuknutí povstania v Čechách a jeho prenesenie do oblasti Moravy, keď boli kniežatú Lichtenštajnovi, ako konvertovanému katolíkovi a prívržencovi cisára, skonfiškované majetky do rúk povstalcov. Dostávame sa tak k nestálemu a chaotickému obdobiu, keďže knieža musel riešiť situáciu so získaním finančných náhrad za skonfiškované majetky, no zároveň sa rozhorela vojna vyžadujúca si všetky možné príjmy. Neprehľadná situácia sa napokon po roku 1620 vyvinula v prospech kniežata Karola, ktorý sa po potlačení vzbury dostáva do Prahy odkiaľ okrem správy Českej zeme, rieši jemu najbližšie záležitosti, financie. Na základe jeho neprestajnej práce a hromadením veľkého množstva účtovných papierov, ho autor opisuje ako prvého byrokrata.

Predposledná kapitola s názvom *Kníže Karel z Lichtenštejna v letech 1620–1627*, rozoberá zásadné udalosti, ktoré sa odohrali po bitke na Bielej Hore v roku 1620, čo predstavovalo koniec povstania a drvivé víťazstvo cisára nad povstalcami. Knieža Karol, ako stúpenec cisára, bol dosadený do funkcie komisára, pričom mal na starosti riadenie celej českej krajiny. Ani táto kapitola sa však nevymyká od hlavnej pointy autora, ktorou je sledovanie hospodárskych záležitostí kniežata. Karol dostal za úlohu vysporiadať sa so záležitosťami ako bolo potrestanie rebelov, zabezpečenie obnovy chodu mincovní, no a samozrejme úloha, pre ktorú bol Karol cisárovi najvhodnejší, zabezpečenie financovania vojska, aby bol v Čechách

nastolený poriadok. V tejto časti sa dostáva autor k pálčivej otázke postupu Karola z Lichtenštajna v rámci vyšetrovania a následných exekúcií rebe-
lov. V prvom rade však poukazuje na naliehanie zo strany panovníka Fer-
dinanda II., o čo najprísnejšie tresty ako typické deklarovanie absolútnej
moci panovníka v 17. storočí. Je preto adekvátne zväženie krokov kniežata
Karola, keďže samotný rozsudok nebol ničím prekvapivým, no knieža, ako
druhý muž monarchie, sa musel tejto úlohy zhostiť, čím sa len prehĺbi-
la jeho lojalita v očiach cisára. Posledné roky kniežata Lichtenštajna boli
opäť primárne vyplnené riešením majetkových a finančných záležitostí,
no často sa mu podarilo zjednať s cisárom naozaj výhodné zmluvy, čím sa
preukazoval v oblasti peniazov ako najväčší expert.

Záverečná kapitola pomenovaná ako *Rodina, deti, súkromý život, me-
cenát a odkaz Karla z Lichtenštejna* nazerá do osobných záležitostí rodiny
Lichtenštajnovcov a snaží sa priniesť bližšie informácie o ich rodinných
vzťahoch a o osudoch blízkych členov rodiny. Aj pri tejto časti práce na-
chádza autor uplatnenie pre využitie svojej hlavnej úlohy, ktorá spočí-
vala v skúmaní finančnej stránky Karola z Lichtenštajnu, do popredia sú
predkladané testamenty Karola a jeho manželky Anny Márie, tie môž-
eme označiť za určujúce faktory pre fungovanie rodiny v budúcnosti. Karol
z Lichtenštajnu zomrel v roku 1627, údajne po nervovom vyčerpaní. Kniha
však ďalej oboznamuje čitateľa so situáciou po úmrtí kniežata Lichtenštaj-
na a pochovaním jeho ostatkov. Tým Marek Vařeka zakončil svoje bádanie
o jednom z najvýznamnejších finančníkov svojej doby.

Predkladaná monografia tak verne zachytáva život Karola z Lichten-
štajnu, prechádza všetkými životnými etapami, no zároveň sa primárne
venuje hospodárskym a finančným aktivitám kniežata Karola od samého
začiatku až po jeho smrť v roku 1627. Napriek výhradnému zameraniu au-
tora je osoba kniežata Karola pomerne prehľadne vsadená do deja najvyššej
európskej politiky, ktorá vyvrcholila vypuknutím tridsaťročnej vojny. Celá
práca obsahuje bohatý poznámkový aparát, zároveň je obohatená obráz-
kami, či už samotného kniežata, ale i rôznych rodových erbov, no najmä
originálnych archívnych prameňov. Množstvo prameňov, s ktorým autor
pracoval odkazuje na ucelenosť spracovania, rozhodne nejde o čiastkové
spracovanie problematiky, teda hlavne čo sa týka majetkovej základne Ka-
rola I. z Lichtenštajnu a najmä jeho finančných aktivít. Všeobecne treba
uznať, že vďaka sledovaniu finančných záležitostí, môže historik nachá-
dzať odpovede k dôležitým politickým udalostiam, ktoré na ne vplývali.
Záver z diela sú prínosné najmä pre hospodárske dejiny, ale aj pre obraz
spoločenskej situácie a politického vývoja v strednej Európe. Na záver tre-
ba dodať, že takéto sledovanie vie byť veľmi vyčerpávajúce, autor sa však
nestratil ani v množstve účtovných záznamov a prináša tak hodnotné die-
lo z prostredia vrcholného novoveku.

Miroslav Kotrha

— — —

Výstava „Architekt Dedeček“, Slovenská národná galéria, 5. 10. 2024 – 2. 2. 2025, Kurátorstvo – Monika Mitášová a Alexandra Kusá

Aktuálna dvojvýstava¹ v Slovenskej národnej galérii (SNG) v Bratislave predstavuje celoživotné oeuvre jedného z najvýznamnejších tvorcov povojnovej architektúry na Slovensku – Vladimíra Dedečka (1929 – 2010). Výstavu s názvom „Architekt Dedeček“ pripravili dve kurátorky. Časť venovanú výstavbe SNG v spojitosti s tvorbou architekta pripravila Mgr. Alexandra Kusá, PhD., ktorá túto inštitúciu viedla posledných 14 rokov. Druhá časť, venovaná interpretácii Dedečkovej tvorby, vznikla pod vedením externej kurátorky prof. Ing. Arch. Moniky Mitášovej, PhD., pre ktorú je tento architekt celoživotným objektom osobného poznávania a vedeckého skúmania.²

Výstava otvára komplexné a i v dnešnej dobe kontroverzné otázky týkajúce sa nielen stavby a rozšírenia budovy SNG. Načrieva do vtedajšieho politicko-spoločenského kontextu, sprostredkúva proces vyhlásenia architektonickej súťaže a s ňou súvisiace potenciálne projekty stavby, odkrýva zákulisie realizácie ikonického premostenia situovaného na Rázusovom nábřeží a prezentuje významnosť tohto projektu, jednak pre spoločnosť, ale i pre samotného architekta. Inštalácia je situovaná na dvoch poschodiach premostenia, ktorého skice vznikali už v roku 1962, na základe dlhodobých odborných diskusií medzi súdobým prvým riaditeľom SNG Karolom Vaculíkom (1921 – 1992) a architektom Dedečkom. Architektonickú súťaž, vypísanú Zväzom slovenských architektov v roku 1963, vyhral spomedzi štyroch porovnávacích štúdií práve Dedečkov návrh.

Dedečkova realizácia prístavby výstavných priestorov a projektu administratívnej časti bola riešená ako sústava základných doskových objektov. Na mieste južného krídla kasárni bol situovaný primárny výstavný priestor podpieraný pilotami. Aktualizácia projektu nastala v roku 1967, kedy architekt premodeloval toto hlavné výstavné krídlo. Tentokrát bolo zdvihnuté do výšky takmer 8 metrov nad terén, bez podporného systému pilót. Nosnou časťou premostenia sú priehradové nosníky, pričom hmotu južného krídla architekt naprojektoval tak, aby sa postupne kaskádovitoe vysúvala smerom k Dunaju. Výstavná časť je v Dedečkovom prevedení

1 Dvojvýstava, ako to už samotné slovo napovedá, pozostáva z dvoch samostatných výstav, ktoré sa venujú rôznym aspektom. Jedna línia (v koncepcii Alexandry Kusej) sleduje vzájomné prepojenie medzi architektom Dedečkom a procesom vzniku SNG a druhá (v koncepcii Moniky Mitášovej) mapuje prierez architektovej tvorby.

2 Monika Mitášová sa počas svojho života systematicky venovala tvorbe architekta Dedečka. Spomedzi všetkých odborných publikácií spomenieme tie najhlavnejšie – MITÁŠOVÁ, M., ZERVAN M., a kol. 2020. *Vladimír Dedeček: Interpretácie architektonického diela*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2020; MITÁŠOVÁ, M. 2017. *Vladimír Dedeček: Stávanie sa architektom*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2017; MITÁŠOVÁ, M. 2018. *Vladimír Dedeček – Interpretations of his Architecture: The work of a Post War Slovak Architect*. Basel: Birkhauser, 2018. alebo MITÁŠOVÁ, M. On the Slovak National Gallery Site's Genesis, Analysis and Reflection. In: Marian Zervan (ed.), *Care (Sorge) for Architecture*, Praha: Česká technika – nakladatelství ČVUT v Praze, 2016, pp. 12–53.

otvorenou plochou s dvoma ustupujúcimi galerijnými priestormi a maximálnou presvetlenosťou. Podobne architekt pristupoval aj k projektu administratívneho krídla, ktoré malo byť vysunuté smerom do Mostovej ulice, avšak jeho realizácia sa neuskutočnila z dôvodu nezrealizovania likvidácie prilahlých bytových domov. Zmeny sa prejavili aj pri materiálových a technologických špecifikáciách, pričom najmarkantnejšou bola zmena kamenného obkladu za fasádny systém s hliníkovým podhľadom. Kombinácia červenej a bielej farebnosti obkladu mala podporiť plasticnosť samotnej hmoty objektu. Po Nežnej revolúcii sa na Dedečkovu prístavbu vrhol tieň socialistickej kritiky, pričom došlo aj k rekonštrukcii presklených plášťov spomínaných krídiel galérie. Tento počín neskôr viedol k celkovému zhoršeniu stavebno-technického stavu výstavných priestorov južného krídla, preto sa v roku 2001 pristúpilo k ich uzavretiu pre verejnosť. Následné diskusie poverených odborníkov z radu SNG viedli k započatíu plánu rekonštrukcie, ktorého výsledkom bola dvojkolová architektonická súťaž. Tú vyhral návrh ateliéru BKPS na čele s Martinom Kusým a Pavlom Paňákom, a tak sa po vyše dvadsiatich rokoch obnovená galéria opäť sprístupnila širokej verejnosti.

Výstava „Architekt Dedeček“ sa nachádza v najväčšom výstavnom priestore na Slovensku, na čo uvážene poukazuje aj aplikované „právitko“ na dlažbe sály X. Uvedomenie si priestorového zážitku z premostenia má takisto umocňovať aj dielo s nápisom „Ďakujem všetkým – ste naša budúcnosť, ak budete mať zdravý rozum! Vlad. Dedeček.“, pre ktorý bol zvolený doteraz nevyužitý výstavný „priestor“ na severnej strane.³ Ten má ešte väčšmi pripomínať silu Dedečkovej architektúry pôsobiacej až spirituálnym dojmom, umocneným svetlom. Inštalácii boli venované dve sály, a síce sála X. a XI., čo pre diváka môže byť pomerne mätúcim krokom, keďže vybrané galerijne priestory mali byť pôvodne využívané len v rámci prezentovania stálych expozícií. Kurátorským zámerom bolo akcentovanie daného priestoru a jeho pôvodného zmyslu určeného zadávateľom a architektom. Teda myšlienky, že zo sál premostenia malo byť nahliadané na vysunuté podlažia s expozíciami.

Inštalácia začína na 4. poschodí (sála X.), kde sa divák stretáva s prvou, retrospektívnou časťou výstavy s názvom „Vladimír Dedeček – minulosť a prítomnosť“, ktorej externou kurátorkou bola Monika Mitášová. Komplexnosť prvej časti odzrkadľuje dlhoročný výskum Dedečkovho architektonického programu, ktorý Mitášová započala už v roku 2017 obsiahlou publikáciou „Vladimír Dedeček, Stávanie sa architektom“. Výstava je pokračovaním tohto neutíchajúceho záujmu v rámci architektonického myslenia, konceptu a vývoju Dedečkovej tvorby a osobnosti. Rovnako však prináša inovatívne a interaktívne formy vystavovania architektúry s rezonujúcim heslom Dedečkových slov: „Nie som umelec. Ja som tesár v čase betónu“.

3 Spomínaný nápis, resp. dielo „Venovanie Vladimíra Dedečka“ (2024) vytvoril Samuel Antol. Text pochádza z plagátu Ľubici Segečovej z roku 2014.

Súčasťou výstavy sú dva druhy modelov – fragmentárne uchopené väčšie drevené modely vybraných stavieb v mierke 1:10 a menšie plastové skladačky stavieb, ktoré plnia participatívnu a interaktívnu funkciu výstavy.⁴ Kurátorský výber makiet stavieb má za snahu poukázať na novátorstvo a jedinečný odkaz, aký po sebe Dedeček zanechal. Okrem modelu samotného premostenia sa tu môžeme stretnúť aj s modelom stavby Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, výstaviskom Incheba Expo Bratislava, rozsiahlymi areálmi univerzít – Prírodovedeckou fakultou Univerzity Komenského v Bratislave, Slovenskou poľnohospodárskou univerzitou v Nitre, Vysokou školou lesníckou a drevárskou vo Zvolene a ďalšími. Modely sprevádzajú videodokumenty zachytávajúce súčasný stav objektov, ale taktiež archívne zábery zo vtedajšieho televízneho záznamu – sprítomňujúce časy, kedy boli realizované a slávnostne otvárané.⁵ Prostredníctvom aplikácie Atlas SNG si návštevník a návštevníčka môže pomocou digitálneho *storytellingu* a online zbierky naštudovať o týchto dielach detailnejšie údaje. Inštalácia neostáva len v priestore, ale nadväzuje aj na vedľajšiu stenu, na ktorej sú predstavené dôležité mílniky v živote Dedečka. Tie sú doplnené o fotodokumentáciu stavieb, projektov a hutnú sprievodnú textovú časť.⁶ Konceptia výstavy pod vedením Mitášovej poskytuje súhrnný prehľadový celok biografických dát, plánov, stavieb, priestorov a kontextov architektovej tvorby.

Pokračovaním je druhá výstava na 3. poschodí (sála XI.) s názvom „Vladimír Dedeček a SNG: Príbeh z budúcnosti“ v kurátorskej koncepcii Alexandry Kusej. Fráza „Príbeh z budúcnosti“ by nám mohla napovedať o aktuálnom spôsobe nazerania na areál SNG a istom kontraste voči priezrezovej výstave Mitášovej. Kusá koncipovala výstavu ako akúsi inštitucionálnu „archeológiu“ dostupných zbierok galérie. Z tohto dôvodu v inštalácii figurujú predovšetkým materiály a exponáty, ktoré boli súčasťou minulých výstav – početné architektonické štúdie, stôl Karola Vaculíka, korešpondencie z čias budovania inštitúcie, projektové a fotografické dokumentácie priebehu rekonštrukcie a dostavby areálu, diela iných umelcov⁷ dotvárajúcich zamýšľaný koncept „obrazu“ SNG v čase, fotografické zábery slávnostného otvorenia, nástenkovú inštaláciu s rôznymi stupňami nezrealizovaného projektu, rozličné zvukové či vizuálne záznamy⁸, ortopohľady, materiálové a technologické súčasti, archívne súpisy alebo napríklad mobiliár pre zrekonštruovanú SNG. V rámci spomínanej inštitucionálnej „archeológie“ sa kurátorka pohráva aj so samotnou archi-

4 Koncept týchto interaktívnych skladačiek vytvorili výstavní architekti Benjamín Brádnanský a Vít Halada v spolupráci s Ateliérom N/A. Inštalácia zahŕňa 6 veľkých a zhruba 24 malých modelov.

5 Režisérkou videodokumentov bola Jana Hrušovská Durajová.

6 Súčasné fotografie figurujúce na výstave podporilo Občianske združenie Bratislava Kifli.

7 Za všetkých spomeňme napríklad dielo „Nekonečné podoby SNG“ (2024) od Mira Veselka, „Základy novej budovy SNG“ (1971) od Rudolfa Sikoru, „Zasnežené nábrežie“ (1984) od Jozefa Srnu a ďalšie.

8 Napríklad záznam z podujatia „Dedečkiáda“, ktoré sa uskutočnilo v roku 2009 a predovšetkým početné súkromné i verejné rozhovory s architektom.

tektúrou⁹ a vizualitou výstavného priestoru vkladáním typických a ne-odmysliteľných prvkov, ktoré si už dnes spájame s vizuálnou identitou SNG. Skutočne informačne a vizuálne vyčerpávajúci kurátorský výber je doplnený rozsiahlymi komentármi, kde sa návštevníci výstavy dozvedajú širšie spoločensko-historické súvislosti týkajúce sa komplexu galérie a Bratislavy. Výstava teda komunikuje cenné informácie, či už tradované alebo faktické. Absorbovaním všetkých archívnych či súčasných zložiek poskytuje celistvý pohľad nielen na budovanie inštitúcie, ale takisto aj na formovanie Bratislavy, tak ako ju poznáme dnes.

Vladimír Dedeček bol autorom významných stavieb, novátorom a autorom veľkých ambiciózných konceptov, ktoré aj napriek kritike vnímame ako architektonické dedičstvo odzrkadľujúce dôležitú etapu slovenskej architektúry. Jeho práca dodnes vzbudzuje pozornosť odbornej i laickej verejnosti. Kurátorskou intenciou dvojvýstavy bolo kreovanie pohľadu diváka a diváčky na architekta Dedečka ako na človeka, ktorý svoje kreatívne myšlienky a rozhodnutia starostlivo zvažoval a vyzdvihnúť skutočnosť, že diskusia o Dedečkovi nie je definitívna – je stále otvorená, diferencovaná a prístupná novým interpretáciám a názorom. Uchopiť takú náročnú a komplexnú tvorbu muselo byť nielen kurátorskou, ale aj osobnou výzvou. Výstava sa (síce neplánovane) konala v období, kedy slovenská kultúra znova zápasí o svoje základné hodnoty, a ponurým paradoxom zostáva, že Dedeček, ktorý sa počas svojho života aktívne zapájal do spoločenského diania, sa znovu "ocitol" v čase, keď je naša kultúra ohrozená politickou mašinériou.

Izabela Vydrnáková

— — —

9 Inštalácia je pomyselne rozdelená na tri navzájom prepojené časti. Stredom sály vedie vizuálne zaujímavá časť, ktorá je oddelená od zvyšku prerušovanou čiarou na podlahe, v typickej kriľavo zelenej farebnosti – tá je súčasťou vizuálnej identity SNG. Na príľahlej stene sa nachádza ďalšia časť inštalácie a napokon tretia pokračuje do južnej časti premostenia, kde sa naskytá impozantný výhľad na dunajské nábrežie.

Zimná škola „Handwritten Text Recognition of Medieval Documents“ November – December 2024 vo Viedni

V priebehu novembra a decembra organizovali Institut für Mittelalterforschung (IMAFO) na Österreichische Akademie der Wissenschaften (ÖAW), MARBAS, Princeton University a Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave už tretí ročník zimnej školy automatického rozoznávania stredovekých rukopisov (HTR). Táto technológia sa ukazuje byť veľmi cennou pre každého človeka pracujúceho v historických vedách a zdá sa, že jej popularita bude len narastať. Dnes ju využíva už viacero známych softvérov, okolo ktorých sa vytvorili početné komunity, no pre účely zimnej školy bol využitý v súčasnosti asi ten najznámejší z nich, softvér zvaný Transcribus. Udalosť sa odohrávala vo Viedni, v priestoroch majestátnej budovy Postparkasse, a školy sa zúčastnili okrem viac ako stovky účastníkov z okolo 20 krajín celého sveta na rôznych stupňoch štúdia a skúsených odborníkov z praxe, aj naši interní doktorandi, Mgr. Štefan Pacola a Mgr. Miroslav Kotrha.

S čím presne nám však môže HTR pomôcť? Najmä s čítaním veľkého množstva rukopisov v rôznych jazykoch a z rôznych časopriestorov. Avšak aby fungoval správne, najprv musíme softvér toto písmo naučiť prečítať. To teda znamená, že mu musíme poskytnúť dostatočné množstvo dát, ktoré najprv prepíšeme my – užívatelia softvéru – a poskytneme mu ho. Množstvo „tréningových dát“ sa však líši od dokumentu k dokumentu a taktiež sa odporúča po vytrénovaní tzv. modelu opraviť jeho chyby a znova ho vytrénovať – model sa tak učí na svojich chybách. Rozvinutá komunita okolo Transcribu však vyvinula aj viacero modelov dostupných pre verejnosť, ktoré stoja za otestovanie.

Do tohto vstupuje samotná zimná škola, ktorej prvá časť prebiehala online, prostredníctvom platformy Zoom. Celkovo pozostávala z troch stretnutí (8.11., 22.11. a 6.12. od popoludnia do podvečerných hodín) s rôznymi programami, no hlavne oboznamovala práve s teoretickou bázou HTR a Transcribu. Obsahovala okrem toho aj prednášky s významnými odborníkmi v oblasti Digital Humanities ako sú dr. Annemieke Romeijn či dr. Michael Schonhardt, z ktorých boli niektoré viac humanitne, iné zas technicky zamerané. V posledných fázach online časti však už bol dôraz kladený na prax – prepis rukopisov, priradených jednotlivým pracovným skupinám na účely vytrénovania nášho vlastného rozoznávacieho modelu. Tento rok spočívala zimná škola zo šiestich skupín vytvorených na základe jazyka spracovávaného rukopisu. Išlo o tieto skupiny – karolínska latinčina, neskorostredoveká latinčina (do tejto patrili aj naši doktorandi), stredoveká čeština, byzantská gréčtina a napokon stredoveká nemčina a sýrčina, ktoré mali tento ročník na zimnej škole svoju premiéru. Každá z nich bola vedená skúsenými tútormi nielen v oblasti daného jazyka a pomocných vied historických, no aj v Digital Humanities.

Po prvej časti prichádzala na rad druhá – hlavná časť zimnej školy. Od 18. do 20. decembra, ako už bolo spomenuté, prebiehal na pôde

ÖAW trojdňový in-person workshop. Ani tu nechýbali ďalšie zaujímavé prednášky odborníkov pracujúcich s HTR, akým bol aj dr. Tim Geelhaar. Hlavnou náplňou už však bola samotná práca so softvérom Transcribus. Z našich prepisov lídri skupiny neskorostredovekej latinčiny vytvorili pomerne kvalitný model na rozoznávanie spracovávaného rukopisu. Úlohou a cieľom pre završenie workshopu bolo využiť tento model na rozoznanie textu ďalších, neprečítaných resp. nerozoznaných strán rukopisu, popísať, vysvetliť chyby a nedokonalosti nášho modelu v záverečnej prezentácii. Pred samotným prezentovaním však ešte jednotlivé skupiny pracovali na publikovaní svojich modelov na platforme Zenodo. Prezentácií výsledkov bol venovaný posledný deň workshopu. Všetci úspešne predstavili výsledky svojej práce nielen plnej prednáškovej aule, ale aj účastníkom v online priestore. Modely, najmä tie z dielne „neskorolatinkej“ skupiny, boli vytrénované tak, aby rozoznávali aj skratky. Tie je možné do istej miery rozviesť pomocou umelej inteligencie, menovite pomocou chat-botov (ChatGPT, Claude a pod. – najmä so správne zadanými príkazmi (tzv. „prompts“)). Mimo hlavnej časti programu sa zúčastnení mali možnosť pozrieť na originály spracovávaných rukopisov, ktoré sú uložené v Österreichische Nationalbibliothek vo Viedni. Predovšetkým však naviazali nové kontakty so študentmi a odborníkmi, a najmä získali vzácne skúsenosti, ktoré sú častokrát to najhodnotnejšie, čo sa z podobných podujatí dá odniesť.

Za skvelú organizáciu a možnosť zúčastniť sa chceme poďakovať všetkým jej organizátorom a lídrom našej skupiny, predovšetkým hlavnému koordinátorovi celej školy, dr. Janovi Odstrčilíkovi, Mgr. Martino-ovi Ročekovi a v neposlednom rade dr. Ivane Lukáč Labancovej. HTR nás nepochybne oslovilo a plánujeme jeho využitie pri našich najbližších výskumných aktivitách. Zimná škola bola z nášho pohľadu určite úspechom a dúfame, že sa v podobných seminároch i za účasti členov našej katedry bude aj naďalej pokračovať.

Štefan Pacola

— — —

Správa z kolokvia *Rybníky, rybníkářstvo a ryby koncom středoveku a v ranom novoveku*, 14. apríla 2025

V rámci riešenia projektu *Novoveké hradné panstvo a jeho štrukturálne premeny*, ktorého vedúcou je profesorka Zuzana Lopatková, vedúca Katedry histórie Trnavskej univerzity v Trnave, sa dňa 14. apríla 2025 uskutočnilo na zámku v Topoľčiankach vedecké kolokvium s názvom *Rybníky, rybníkářstvo a ryby koncom středoveku a v ranom novoveku*. Úzko špecializovaná téma sa zameriava na dodnes málo prebádanú problematiku, spojenú s rybníčným a rybárskym hospodárstvom, a to aj napriek tomu, že v období novoveku znamenalo veľmi dôležitú zložku činnosti na hradných panstvách.

Kolokvium otvorila profesorka Zuzana Lopatková, ktorá predstavi-

la jednotlivých účastníkov a poďakovala sa im za účasť. Pani profesorka okrem iného odmoderovala i celý priebeh kolokvia. Prvý príspevok s názvom *Ichthys ako symbol* predstavil Viliam Zemančík z Diecéznej knižnice v Nitre. Vo svojom príspevku sa zamerlal na symbol ryby v kresťanstve. Na úvod podotkol rozdiel medzi znakom a symbolom, pričom jeho hlavným zámerom bolo poukázať na vývoj symbolu ryby od najstarších čias staroveku. Predstavené tak boli najvýznamnejšie výroky chápania ryby ako symbolu kresťanov, aj takými významnými filozofmi z obdobia raného kresťanstva, akými boli napríklad Tertulián, Klement Alexandrijský či sv. Augustín. K problematike však poskytol aj rôzne odkazy na symbol ryby priamo v biblii, kde sa uvádza ryba hneď v prvej kapitole. Ďalej sa symbolu ryby v kresťanstve, a nie len v ňom, venoval až po súčasnosť. Druhý príspevok bol v podaní doktoranda z Katedry histórie Trnavskej univerzity v Trnave, Štefana Pacolu, s názvom *Ryby, rybníky a rybári: pohľad do zmien pomenovaní a spôsobov rybolovu na Hornom Potisí (v komparácii prameňov z obdobia do polovice 14. storočia a 16. storočia.)*. Vo svojom príspevku sa zamerlal predovšetkým na historické označovanie aktivít, spojených s rybárskou a rybníkárskou činnosťou v období neskorého stredoveku. V práci tak podotkol historické výrazy na označenie rôznych hrádzí, pascí, kanálov, označenia tvarov rybníkov, ale zamerlal sa i na samotných rybárov. V poradí tretí príspevok predniesol Marek Vařeka z Masarykovho múzea v Hodoníne s názvom *Rybníkářství na Moravě v předbělohorském období*. Na úvod svojho príspevku predstavil rozdielne podmienky pre zakladanie rybníkov na Morave a v Čechách, s čím súvisel najmä odlišný reliéf krajiny. Podmienky pre zakladanie rybníkov na Morave neboli až tak vhodné. Vo svojom príspevku predstavil najmä tri hlavné rybníkárske revíry. Samotné rybníkárstvo tu narážalo na mnohé úskalia, či už majetkové spory alebo spory ohľadom zatápania lokalít určených na rybníkárstvo. Pozornosť však neunikla ani tzv. Otcovi rybníkárstva, Jánovi Dubraviusovi a jeho najznámejšiemu dielu *De piscinis*, v ktorom autor opísal, ako by malo najefektívnejšie vyzeráť rybníčné hospodárstvo.

Po úvodných troch príspevkoch nasledovala krátka prestávka, po ktorej nasledoval druhý blok príspevkov, ktoré začalo príspevkom doktoranda z Katedry histórie Trnavskej univerzity v Trnave, Miroslava Kotrhu s názvom *Doklady o rybníkoch v Hornotrenčianskom slúžnovskom okrese v 16. až 18. storočí*. V danom príspevku boli na základe dochovaných urbárov predstavené viaceré rybníkárske revíry na panstvách v tzv. Hornej Trenčianskej, v období raného novoveku. Oblasť sa vyznačuje predovšetkým kopcovitým až horským reliéfom, napriek tomu sa tu nachádzalo viacero rybníkárskeho lokalít. Piaty príspevok predniesla Ivana Červenková zo Slovenského národného archívu v Bratislave, s názvom *Rybníčné hospodárstvo a rybolov na cisárskych panstvách Holíč a Šaštín*. Svoj príspevok položila na rozборе účtov cisárskych úradníkov, na základe ktorých prezentovala stav rybníkov na vybraných panstvách, najmä počas 18. storočia. Vďaka tomu tak preskúmala pomery, ktoré v danej lokalite panovali,

najmä v kontexte výťažnosti miestnych rybníkov. Z dochovaných prameňov poukázala i na rôzne snahy o zlepšenie rybníkárskej činnosti na panstvách, ktoré postupne začalo koncom 18. storočia upadať, čo spozorovala najmä na príklade príjmov. Zaujímavým však bol aj chov bobrov, ktoré sa taktiež považovalo za pôstne jedlo. Posledný v poradí šiesty príspevok predniesla Diana Duchoňová z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied v Bratislave s názvom *Ryby na stole uhorských aristokratov v ranom novoveku*. Príspevok sa tak zameriaval na rybu ako jedlo pôstneho dňa, ktoré sa tešilo veľkej obľube uhorskej aristokracie. Hoci na území dnešného Slovenska nedosiahlo rybníkárstvo takej úrovne ako v susednom Česku, aj tu bol kladený dôraz na podávanie rýb na stoloch šľachty. Okrem toho predstavila aj rôzne recepty, ktoré sa v minulosti považovali za naozajstné pochutiny, napríklad plnené črevá štučky, karas v bielej omáčke, kapor v čiernej omáčke alebo sladká omáčka na ryby. Dôležitá bola taktiež ich príprava ako pečenie, vyprážanie, solenie, dusenie, údenie, ale vyskytujú sa údaje aj o rybích koláčoch.

Kolokvium uzavrela profesorka Zuzana Lopatková, pričom pre všetkých účastníkov nasledoval pripravený program v podobe odbornej prehliadky zámku, ktorý bol v minulosti známy najmä ako obľúbená rezidencia prezidenta prvej CSR, Tomáša G. Masaryka, ale i iných československých prezidentov. Program spočíval i v prehliadke katolíckeho kostola v Topoľčiankach, kde bol takisto zabezpečený výklad o jeho dejinách.

Miroslav Kotrha

— — —

Správa zo IV. ročníka Študentskej vedeckej konferencie, 10. decembra 2024

Organizovať na pôde Katedry histórie študentskú konferenciu sa už pomalíčky stáva tradíciou. Predvianočné obdobie totiž aj tento rok prinieslo jej ďalší, už štvrtý ročník, ktorý sa konal 10. decembra 2024. Znova nechýbalo zastúpenie študentov zo všetkých stupňov štúdia, ktorí na konferencii odprezentovali skutočne rôznorodé témy. Konferenciu už tradične otvorila svojim príhovorom jej hlavná organizátorka doc. Monika Tihányiová. Ešte pred hlavnou časťou programu však dala priestor dr. Márii Letzovej a Mgr. Štefanovi Pacolovi (2PhD), ktorí prítomným avizovali obnovenie študentského spolku historikov na Katedre histórie FF TU. Obnovenie jeho činnosti je naplánované na letný semester školského roka 2024/2025 a veríme, že sa stane pevnou súčasťou našej katedry. Po prezentácií už nasledovala hlavná časť – príspevky študentov.

Ich prvý blok otvorila Bc. Martina Hrebeňárová (1Mgr.) s referátom *Hranice mesta Žilina v období stredoveku*. Excerptovaním rôznych typov prameňov sa snažila autorka načrtnúť chotár stredovekej Žiliny a na ich základe určiť jej hranice. Tento výskum nadväzuje na jej bakalársku prácu, ktorú ďalej rozvíja v druhom stupni štúdia. Výsledky doterajšieho bádania predstavila práve na tejto konferencii. Nasledoval príspevok interného

doktoranda Mgr. Miroslava Kotrhu (1PhD) – *Piaty lateránsky koncil (1512 – 1517)* – ktorý má súvis s jeho dizertáciou. Autor rozprával o významnom koncile najprv všeobecne, no neskôr viac so zameraním na Tomáša Bakóca. Blok venovaný starším dejinám uzavrel Bc. Marek Smolka (2Mgr) s príspevkom *Zbojníci a zbojníctvo stolice Oravskej a Liptovskej*. Prednášajúci pútavo previedol dejinami zbojníctva od samotných počiatkov až do obdobia, kedy dosahovalo na našom území vrchol, pričom sa zameriava na oblasť dnešného severného Slovenska.

Po pauze nasledoval druhý blok, ktorý začal Jakub Smutný (2Bc) na tému *Zdanenie remeselníkov v 18. storočí, na príklade Martina Lekára (1739 – 1784)*. Autor predviedol dôslednú a precíznu analýzu prameňov, ktorá vyústila do podnetného referátu. Ako už samotný názov naznačuje, zameriaval sa na daňové súpisy a v nich porovnával zaťaženie jednotlivých krajčirov, pričom jeden z nich, Martin Lekár, bol predkom samotného autora. Príspevok tak obsahoval aj náhľad do matrík a ukážku genealogického výskumu. Z úplne iného tematického okruhu pochádzal príspevok *Vznik medzinárodného hnutia Červený kríž* od Kristíny Riškovej (3Bc). Predstavená bola nielen motivácia pre vznik a samotné začiatky, ale pozornosť bola venovaná aj vývoju hnutia, symbolom, jeho rozšíreniu a pod. Humanitárnu tematiku rozvíjal aj príspevok Bc. Lucie Telepákovej (1Mgr). V ňom odprezentovala závery svojej bakalárskej práce zameranej na historický vývoj posunkovej reči, s osobitným dôrazom na Milánsky kongres (*Vývoj posunkového jazyka s dôrazom na Milánsky kongres v roku 1880*). Druhý blok podujatia napokon uzavrel Lukáš Kumančík (3Bc), ktorý účastníkom vo svojom príspevku *Stratené srdce mesta alebo vzhľad a význam Trojičného námestia v Trnave v prvej polovici 20. storočia* ponúkol zaujímavý a pre mnohých iste aj doteraz nepoznaný pohľad na históriu Trnavy. Prostredníctvom ukážok starších fotografií a máp ilustroval vývoj námestia a jeho význam v kontexte daného obdobia.

Posledný blok začal referátom od Jána Kosa (3Bc) s názvom *Život RSDr. Alexandra Dubčeka do roku 1968*. Autor prerozprával príbeh a mnohokrát aj menej známe fakty zo života známej postavy československých dejín. Blok nesúci sa v znamení dejín 20. storočia pokračoval príspevkom Bc. Niny Punovej (1Mgr) s názvom *Vývoj slobody slova na základe zákonov a nariadení v prvých dvoch dekádach po komunistickom prevrate roku 1948 v ČSR*. Prítomní mali možnosť dozvedieť sa o vývoji zákonodarstva v čase neslobody, konkrétne o vývoji zákonov o slobode slova do konca 60-tych rokov. Konferenciu uzavrela Viktória Trebatická (3Bc), ktorá vystúpila s témou *Pôsobenie Literárneho fondu v Budmerickom kaštieli (1947 – 1989)*. Previedla formovaním, vydavateľskou činnosťou, vplyvom a pôsobením fondu. Spomenula tiež niektorých jeho najznámejších členov a upozornila na význam v danej dobe.

Každý blok príspevkov zároveň obsahoval priestor na diskusiu a možno skonštatovať, že bol vždy naplno využitý. Dobrý pocit z odprezentovania svojich výskumov a seminárok však teraz vystrieda práca na ich publiko-

vaní. Závěrečnou fází konference je vydání zborníka, do kterého prezentující připraví svoje příspěvky. Cílem konference je totiž především dát studentům možnost skusit si přednést svojí výzkum a publikovat jeho závěry. Až čtvrtý ročník studentské konference se teda těšil úspěchu a zájmu. Na tomto místě je potřebné vyjádřit vděk všem účastníkům konference za jejich příspěvky a aktivní účast, jako i tým, který se podílel na její organizaci a zabezpečení průběhu podujetí. Největší doc. Monice Tihányiové. Tešíme se, že na katedře se úspěšně daří budovat tradici vědeckých podujetí, a věříme, že budoucí ročník bude ještě úspěšnější a přinese další inspirativní příspěvky.

Štefan Pacola

— — —

VYDAVATEĽ | PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk
Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk

ŠÉFREDAKTORI | EDITORS IN CHIEF

prof. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.
ORCID ID: 0000-0001-8890-4562

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.
ORCID ID: 0000-0002-9222-5228

VÝKONNÝ REDAKTOR | MANAGING EDITOR

doc. Mgr. Michal Franko, PhD.
ORCID ID: 0000-0001-5236-1412

ADRESA REDAKCIE | EDITORIAL ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava, Slovenská republika
sht.dejinyvpohybe@gmail.com
Department of History, Faculty of Philosophy and Arts, Trnava
University,
Street: Hornopotočná ulica č. 3, 918 43 Trnava, Slovak republic
sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA | PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)
Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)
Publikácia vznikla s príspevím Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity
v Trnave

SADZBA

Peter Labanc